
TESI DOCTORAL

*Anàlisi del paper de les dones gitanes immigrants
en l'accés als drets socials*

Doctoranda: Ariadna MUNTÉ I PASCUAL
Directora: Dra. Carlota Solé i Puig
Codirectora: Dra. Teresa Sordé i Martí

Agraïments:

En primer lloc, voldria agrair a les meves directores de tesis la continuada i pacient supervisió al llarg de tot el procés d'elaboració de la tesi, així com la tutorització durant el període previ de treball de tesina.

M'omple de satisfacció poder dir que aquesta investigació no és fruit del meu treball individual, sinó que emergeix de la tasca investigadora d'algunes persones del GEDIME i d'altres grups de recerca, de les quals he pogut aprendre, i amb les que he tingut la sort de contribuir al coneixement per a la millora de les situacions socials per les que la sociologia s'interessa.

També voldria agrair a totes les dones gitanes, hagin participat o no en la recerca, la seva lluita quotidiana per aconseguir que la societat sigui cada dia més justa i dialogant, una lluita que ha estat una motivació constant per a l'elaboració d'aquesta tesi i que, espero poder seguir-la de ben apropa través de futures recerques.

Els meus agraïments a les amigues i amics amb els qui he pogut compartir les vivències, els temors i les il·lusions que ha comportat la recerca, sense el suport dels quals no podria escriure aquestes paraules.

INTRODUCCIÓ	5	
CAPÍTOL I		
Objectius i metodologia	15	
1.1 Objectius i hipòtesis	15	
1.2. Metodologia d'orientació comunicativa	16	
1.3 Tècniques de recollida de dades	21	
1.4. Tècniques d'anàlisi de la informació	31	
CAPÍTOL II		
Poble gitano al segle XXI	33	
2.1 Introducció a la història del poble gitano en el context espanyol	33	
2.2 Avenços en l'escenari polític	37	
2.3. La desigualtat social i econòmica persisteix	42	
2.4. Historicitat, investigació i transformació social	59	
CAPÍTOL III		
Dona gitana immigrant. Una mirada des de la teoria	69	
3.1. La dimensió de gènere en les teories sociològiques sobre les migracions i el racisme.....	69	
3.2 Aportacions del feminisme: les altres dones com a motor del canvi	79	
CAPÍTOL IV		
Els Drets Socials. Un marc de referència	85	
4.1 Serveis socials: marc legal, conceptualització, tipologia i formes d'accés.....	90	
4.2 Dona gitana i serveis socials: vincle i complexitat.....	106	
CAPÍTOL V Estratègies d'accés de les dones gitanes immigrants als drets socials relacionats amb la comunitat majoritària		111

5.1. Estratègies comunes respecte l'empadronament i els serveis de salut	111
5.2. Diferències d'accés segons nivells socioeconòmics	119
5.3. Les dones com a pont entre la comunitat gitana i els Serveis Socials	137
5.4. Síntesi del Capítol V.....	155
 CAPÍTOL VI	
Estratègies d'accés al drets socials dins de la pròpia comunitat.....	159
6.1. De la família a la comunitat.....	159
6.2. La transformació de les relacions entre homes i dones	167
6.3. Síntesi del Capítol VI.....	172
 CAPÍTOL VII	
Estratègies d'accés entre dones gitanes immigrants i autòctones	1755
7.1. Reconeixement de les diferències entre comunitats i solidaritat entre les dones. La relació que s'establerix.	175
7.2. Espais d'empoderament	179
7.3. Síntesi del capítol VII	184
 CONCLUSIONS	1876
 BIBLIOGRAFIA	194

INTRODUCCIÓ

Des que el poble gitano va entrar a la Península Ibèrica ara fa gairebé 600 anys, la situació de discriminació i la transmissió d'imatges negatives de les societats majoritàries vers aquest s'han anat repetint en la societat catalana i espanyola fins a l'actualitat. Aquesta discriminació es posa de manifest en la literatura científica, en les xarxes socials i mitjans de comunicació i també en l'experiència quotidiana de les pròpies les persones gitanes que resideixen al nostre país. Així ho mostren les tres cites següents extretes de diferents fonts d'informació:

No tienen los gitanos una profesión fija, sino que trabajan en lo que pueden, o normalmente no trabajan; viven de los demás, pidiendo en las calles, las mujeres gitanas van con sus hijos a las puertas de los pisos a pedir; que en algunos casos piden sinceramente porque en realidad lo necesitan, pero otras veces solamente buscan dinero, y si les das comida, aunque te la cogen, luego la dejan en el portal. La verdad es que es una pena que lleven este tipo de vida, pero qué se le va a hacer, nosotros no la podemos cambiar si ellos no cooperan (Buezas, 1990, p. 268).

Las de los dientes de oro que van pidiendo mientras sus padres/maridos están tocando el acordeón/violín por las esquinas y los nenes robando lo que pueden... que vuelvan de donde los echaron (Coches.net, 2007).

Lavinia: Sólo que te miran muchas veces en la calle y te ven gitana y son niños, Como hoy, ahora al venir, al bajar del autobús me vienen dos chicas españolas y me preguntan 50 céntimos? Yo digo no tengo hija. Y han empezado a gritarme y decir cosas y que me quedé tonta mirándola.

Investigadora: ¿Y que te han dicho?

Lavinia: – ¡Puta! ¡Zorra! Y las dos no tenían más que 13 o 14 años. Al lado del autobús, al bajar me encontré mal y me he quedado tonta (ER13_B).¹

¹ Testimoni d'una de les dones gitanes romaneses participants al treball de camp realitzat per aquesta tesi doctoral.

Els canvis polítics i socials de les darreres dècades han afavorit la millora del poble gitano arreu del món i, concretament, arreu del territori espanyol. Els moviments pels drets civils liderats per Martin Luther King als Estats Units van fer canviar no només les pràctiques socials vers la superació de les discriminacions per raons culturals, sinó també la pròpia teoria sociològica i el conjunt d'estudis sociològics. Fins i tot Parsons, un teòric considerat poc favorable a aquests temes va fer un llibre en aquella època que va significar una gran passa endavant: *The Negro American* (Parsons & Clark, 1969). A partir de llavors, el concepte de comunitat societal va adquirir una gran importància dins la seva obra (Parsons, 1971, 1977).

El concepte de comunitat societal suposa la construcció de societats no assentades en un origen, llengua, religió o identitat concretes, sinó en base a l'elaboració de normes més enllà d'aquestes concrecions i com a resultat més abstracte del diàleg i consens entre persones i col·lectius de diferents orígens, llengües, religions i identitats. Es podria pensar que això va en contra de la comunitat gitana, auto considerada com un únic poble amb un origen comú que es manté al llarg de trajectòries molt diverses. No obstant, pel fet de ser un poble sense territori es veu molt beneficiat per aquesta corrent de pensament social, que promou la convivència de diferents identitats en el mateix espai i així facilita la convivència de diferents grups culturals.

Cada vegada més, el poble gitano utilitza com a referent les conquestes dels moviments pels drets civils entre els quals destaquen l'acció afirmativa i les polítiques que se'n deriven, o la possibilitat de pluralitat d'identitats afirmatives des de la qual qualsevol persona pot ser al mateix temps 100% gitano i 100% espanyol i/o 100% català. Aquesta concepció permet a les persones gitanes mantenir al 100% la seva identitat gitana i la dels diferents territoris on viuen. Per exemple, una gitana romanesa i una gitana catalana que col·laboren juntes en el mateix congrés internacional de dona gitana, es consideren igualment gitanes i dones mentre que una d'elles es defineix com a romanesa i l'altra com a catalana.

Després de Parsons, Habermas (1987) és l'autor més citat en ciències socials i un dels màxims exponents de la teoria sociològica contemporània. Aquest autor es va quedar impressionat quan dialogant amb membres del poble gitano va saber que aquest no té ni vol un territori en exclusiva, sinó que vol compartir-lo amb tot tipus de pobles (Habermas, 1997). Habermas no només fa una teoria normativa del camí que ha de seguir la societat actual sinó també descriptiva sobre quina és l'orientació que està prenent. D'acord amb aquest autor, hi ha dues formes de coincidir en un mateix territori: l'enfrontament amb violència o la construcció d'una veritable convivència enriquidora per a tots i totes, on el diàleg juga un paper clau com a eix articulador de l'acció comunicativa.

Els teòrics més rellevants de la teoria sociològica actual han seguit aquesta orientació. Elster (2002) no només ha recollit les aportacions de Habermas en els seus treballs sobre democràcia deliberativa sinó que a més ha demostrat com el diàleg pot transformar les nostres preferències, fins i tot en el camp de les emocions, una qüestió que estan promovent els moviments de dones gitanes. En la mateixa línia, la teoria de la modernització reflexiva de Beck (1997) demostra que no anem cap a un món postmodern sense diàleg sinó cap a un món progressivament construït en base al diàleg, el qual els moviments gitanos reclamen constantment. D'altres autors i autores de rellevància científica internacional també han treballat en aquesta línia i han reflectit les transformacions produïdes per les dones, incloses les gitanes, a través de les seves accions quotidianes i dels moviments socials en els que participen (Touraine, 2006; Beck-Gernsheim, Butler i Puigvert, 2001).

Nombrosos treballs sociològics empírics (Sánchez, 2005; ASPROSOCU, 2008; DROM-IN, 2008-2011) han analitzat les relacions entre persones i pobles que conviuen en el mateix territori mantenint identitats diferents. Les polítiques derivades d'aquests estudis (Pla Integral del Poble Gitano a Catalunya, 2005) contribueixen a la millora de les condicions de vida del poble gitano a través del desenvolupament d'actuacions d'èxit que les dones gitanes estan fent efectives. Les contribucions dels moviments pels drets civils i de la pròpia sociologia, conjuntament amb les aportacions científiques i d'altres moviments socials, han afavorit un procés constant de reclamació de drets i de

reconeixement de la pròpia identitat per part de les dones gitanes. Aquests avenços cap a la igualtat no són homogenis per a la globalitat del poble gitano: els integrants "autòctons" d'aquest poble poden arribar a gaudir de tota una sèrie de millores socials vinculades al seu estatus de ciutadania, a l'hora que compten amb una major acceptació de la seva etnicitat per part de la societat majoritària. En el cas dels homes i dones gitanes immigrants, la cosa canvia: els mecanismes socials tendents a la xenofòbia emergeixen, les velles imatges negatives i actituds racistes que afectaven de forma flagrant les persones gitanes catalanes i espanyoles es focalitza vers les nouvingudes. Existeixen diferents formes de discriminació, institucional, legal, social, entre d'altres, que es fan paleses en les dificultats d'accés de la població gitana immigrant als diferents drets socials. Les cites amb les quals s'inicia aquesta introducció mostren com els estereotips i les actituds de rebuig cap al poble gitano s'intensifiquen quan s'hi afegeix la variable gènere i la condició d'immigrant. Així, quan es tracta de la situació de la dona gitana immigrant la vulnerabilitat incrementa. D'aquí que el present treball s'interessi per l'estudi de l'accés de les persones gitanes immigrants als drets socials que es vinculen als serveis de benestar, i del paper que la dona gitana immigrant té en aquest procés.

La noció de drets socials utilitzada en la recerca en ciències socials, i que pren aquesta tesi, els defineix com aquelles ajudes i/o recursos que constitueixen els pilars de l'actual Estat de Benestar, és a dir, educació, treball/ocupació, habitatge, sanitat, seguretat social i Serveis Socials (Pelegrí, 2006). D'aquests sis pilars, la recerca posa especial èmfasi en el sistema de Serveis Socials en sentit restringit, donat que sovint esdevenen un punt nodal en el mapa de serveis de benestar contemplats a Catalunya. Utilitzant la definició de Navarro (2009), els Serveis Socials en sentit restringit es defineixen com el conjunt de serveis organitzats i coordinats des de les diferents administracions públiques. Aquesta primera accepció fa referència al *conjunt d'accions professionals desenvolupades per un equip multidisciplinari que, des de la proximitat i mitjançant prestacions específiques i l'aprofitament dels recursos del propi medi comunitari, contribueixen a l'autonomia personal i al desenvolupament comunitari* (Navarro, 2009, p.13). Així, per exemple, els Serveis Socials bàsics

ofereixen suports diversos orientats a la cobertura de necessitats bàsiques o a l'assoliment de les fites vitals que es plantegen les persones, especialment aquelles que presenten manca d'integració o d'autonomia, i s'orienten a l'enfortiment dels vincles socials i relacionals. La segona accepció defineix els Serveis Socials en sentit ampli i segons aquesta els configuren el *conjunt de sistemes de protecció social (educació, sanitat, habitatge, ocupació, pensions i assistència social)*, mentre que l'accepció restringida de Serveis Socials reserva aquest concepte per a un d'aquests sistemes de protecció: *l'assistència social.*" (Gómez i Serra, 200, p.47) Si bé l'anàlisi desenvolupada en aquesta tesi està centrada majoritàriament en la definició de Serveis Socials en sentit restringit, també aborda la resta d'esferes de l'Estat del Benestar donada l'estreta interrelació existent entre elles, fent així referència a tota aquesta globalitat com a drets socials.

La investigació que ens ocupa, més enllà de la descripció sobre la realitat de les dones i famílies gitanes a Catalunya i Espanya, analitza les estratègies que, dins l'àrea metropolitana de Barcelona, les dones gitanes immigrants desenvolupen i l'ús que en fan per afavorir el seu propi accés als drets socials, així com el de les seves famílies i de la seva comunitat.

La recerca realitzada en aquesta tesi doctoral pren com a punt de partida els estudis descriptius que evidencien la situació de desigualtat en que es troba la comunitat gitana en relació a la societat majoritària a Espanya (FOESSA, 2008), i les recerques que analitzen les barreres d'accés als drets socials en el cas concret de les persones gitanes immigrants (Peeters, 2004; Lungo Drom, 2004-2007), per centrar-se en la identificació i l'anàlisi d'aquells elements que ajuden a superar la desigualtat que caracteritza la història del poble gitano i que ha perdurat fins a l'actualitat. Concretament, la present recerca s'interessa per la contribució que desenvolupen les dones gitanes per disminuir les barreres d'accés als drets socials que perpetuen la situació de desigualtat del seu poble.

Per dur a terme l'anàlisi plantejada s'ha analitzat la literatura científica i recerca existent sobre la temàtica, i s'ha dut a terme la recollida de dades empíriques a través de diverses tècniques tals com l'entrevista en profunditat, el relat

comunicatiu de vida quotidiana i el grup de discussió comunicatiu. La recerca bibliogràfica sobre la temàtica i la seva posterior anàlisi pren el treball realitzat en el marc del projecte del Plan Nacional de I+D+I en el qual he participat activament com a membre de l'equip investigador. Titulat *DROM-IN. Inmigración gitana en España: los retos de la inclusión social y la convivencia*, el projecte ha estat finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació, coordinat des del Grup d'Estudis d'Immigració i Minories Ètniques (GEDIME) de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), de 2008 a 2011. La meua implicació i treball actiu en el desenvolupament del projecte I+D *DROM-IN* ha afavorit el desenvolupament d'aquest i, alhora, ha dotat de major base científica a la tesi que aquí ens ocupa. Així, la recerca desenvolupada al llarg de la tesi doctoral compta amb un treball de camp específic, efectuat de forma paral·lela a la recollida d'informació del projecte *DROM-IN*. Això ha fet possible una constant retroalimentació i transferència de les dades obtingudes a través de l'anàlisi de la informació d'ambdues recerques, la doctoral i l'I+D.

Pel què fa a l'estructura de la tesi, consta de dos blocs o parts fonamentals, diferenciades d'acord al contingut dels capítols que les integren. El primer bloc està format per quatre capítols relatius al procés metodològic i l'estat de la qüestió. El Capítol I. *Objectius i metodologia* conté la informació referent a la metodologia utilitzada al llarg del procés de recerca, tal com la seva justificació i base teòrica, les tècniques qualitatives de recollida de la informació utilitzades, i la conceptualització i el plantejament de l'anàlisi de les dades obtingudes a través del treball de camp. S'inicia el capítol amb la definició dels objectius dels quals se'n deriven les dues hipòtesis que han de ser verificades o refutades al final de tot el procés. En segon lloc, es defineix la metodologia d'orientació comunicativa utilitzada per a l'estudi i a continuació s'enumeren les diferents tècniques de recollida d'informació bibliogràfica i empírica emprades. El capítol finalitza amb l'exposició de les tècniques d'anàlisi de la informació recollida utilitzades en aquest treball. Aquest capítol està dividit en els quatre punts apartats següents: 1.1) Objectius i hipòtesis, 1.2) Metodologia, 1.3) Tècniques de recollida de dades, 1.4) Tècniques d'anàlisi de la informació.

A continuació, es presenta un capítol configurat per quatre apartats que constitueix l'antecedent i presenta els fonaments dels quals parteix la tesi. El Capítol II. *El poble gitano al segle XXI* fa referència a la seva història, als canvis assolits per aquesta comunitat en el marc de les societats catalana i espanyola actuals, així com a la situació de desigualtat socioeconòmica que encara pateix malgrat les millores que ha experimentat en les darreres dècades. S'hi presenta la relació existent entre la producció de coneixement científic i la situació de desigualtat en que es troba la comunitat gitana. D'una banda s'analitza, des d'un punt de vista normatiu, la situació de forta injustícia en la que es troba el poble gitano i el paper clau que tenen les teories sobre la justícia social en el desenvolupament de les investigacions científiques sobre la qüestió gitana. D'altra banda, es planteja el caràcter historicista de la ciència i la recerca pel què fa a la seva vinculació als valors, estructures i relacions socials existents en cada moment i context històric concrets. Veiem com es dona un procés de retroalimentació entre la ciència i les dinàmiques socials imperants i com la forma de producció de coneixement té un impacte en la societat que contribueix a modificar o bé a reproduir aquestes dinàmiques.

Relacionant ciència i treball social, al llarg d'aquest segon capítol també es planteja la rellevància de la recerca científica en la superació o perpetuació de la injustícia social en el cas concret de la comunitat gitana, i es recullen aportacions teòriques que defensen un tipus de recerca que té en compte el moment sociohistòric en el qual ens trobem. Els apartats que hi trobem són els següents: 2.1) Introducció a la història del poble gitano en el context espanyol, 2.2) Avenços en l'escenari polític, 2.3) La desigualtat social i econòmica persisteix, 2.4) Historicitat, investigació i transformació social.

Els capítols III i IV d'aquesta primera part constitueixen el marc teòric de la tesi doctoral d'acord als tres aspectes objecte d'estudi de la investigació (gènere, etnicitat i condició d'immigrant). El Capítol III. *Dona gitana immigrant. Una mirada des de la teoria* mostra, a partir de diferents teories i dades empíriques extretes de fonts documentals de base científica, la discriminació de la dona gitana immigrant per raó de gènere, d'ètnia i per la seva condició d'immigrant. També dilucida de quina manera aquesta discriminació afecta l'accés als drets

socials de les dones i les seves famílies i comunitat. Aquesta anàlisi queda estructurada en aquest capítol a través dels següents apartats: 3.1) La dimensió del gènere en les teories sociològiques sobre les migracions i el racisme, 3.2) Aportacions del feminisme: les altres dones com a motor del canvi.

El Capítol IV. *Drets Socials. Un marc de referència*, és el darrer del primer bloc i inclou la conceptualització dels drets socials als quals es fa referència al llarg de la recerca. Aquest es divideix en dos apartats: 4.1) Serveis Socials: marc legal, conceptualització, tipologia i formes d'accés, i 4.2) Dona gitana i Serveis Socials: vincle i complexitat. En el primer apartat es descriuen els Serveis Socials i es desenvolupa una contextualització legal i organitzativa. Aquesta permet elaborar un mapa de l'actual sistema de benestar a Catalunya i, alhora, mostrar com es produeix l'exclusió o la inclusió de les dones gitanes dins d'aquest sistema. L'apartat 4.2 analitza el paper de la dona en l'accés als recursos de l'Estat del Benestar a través de l'anàlisi de teories sobre la capacitat de l'agència humana i altres dades rellevants extretes de treballs científics relacionats amb la temàtica estudiada. En resum, aquest quart capítol inclou l'anàlisi de posicionaments teòrics i dades documentals diverses, que són part del procés de construcció del marc teòric de la recerca empírica d'aquesta la tesi. Constitueix, doncs, un estat de la qüestió sobre dos aspectes bàsics pel desenvolupament d'aquesta recerca: l'accés als Serveis Socials i l'especificitat del gènere en aquest procés.

El segon gran bloc és centra en les veus de les dones gitanes i està constituït per l'anàlisi de les dades empíriques extretes de diferents tècniques qualitatives de recollida de la informació: els relats comunicatius de vida quotidiana, realitzats amb dones gitanes immigrants, i les entrevistes en profunditat fetes amb diferents professionals dels Serveis Socials que treballen amb dones gitanes immigrants així com amb dones gitanes autòctones que estan vinculades al moviment associatiu gitano. L'anàlisi es desenvolupa en els tres capítols que componen aquesta segona part, són els següents: Capítol V. *Estratègies d'accés de les dones gitanes immigrants als drets socials*

relacionades amb la comunitat majoritària, Capítol VI. Estratègies d'accés al drets socials dins de la pròpia comunitat, i Capítol VII. Estratègies d'accés entre dones gitanes immigrants i autòctones. Aquesta anàlisi gira en torn a les qüestions plantejades a partir dels interrogants inicials de la recerca: a) Les estratègies d'accés als drets socials de les dones gitanes en relació als diferents agents socials de la societat majoritària (la dona gitana immigrant com a intermediària entre els Serveis Socials i la seva comunitat); b) Les estratègies desenvolupades per les dones gitanes immigrants dins de la pròpia comunitat; i c) Les estratègies d'accés als drets socials, generades a través de la relació entre dones gitanes immigrants i autòctones.

Finalment, en les conclusions es recullen els resultats de la recerca fent referència a les hipòtesis i objectius inicials. Després de constatar el grau d'assoliment dels objectius plantejats i de verificar les hipòtesis de partida, s'enumeren de forma sintètica i sistematitzada algunes propostes que poden contribuir al desenvolupament futur de la recerca científica sobre la qüestió gitana.

CAPÍTOL I

Objectius i metodologia

1.1 Objectius i hipòtesis

La tesi té com a objectiu principal identificar les estratègies que estan desenvolupant les dones gitanes immigrants per accedir als drets socials, per elles i per les seves famílies.

D'aquest objectiu general se'n desprenen tres d'específics que es formulen a continuació:

- Identificar i analitzar les estratègies d'accés als drets socials que són fomentades o dificultades pel rol que juga la dona gitana dins de la seva comunitat i envers la societat majoritària.
- Identificar i analitzar les estratègies d'accés als drets socials que fomenta o dificulta el tipus d'interacció existent entre les dones gitanes immigrants.
- Identificar i analitzar les estratègies d'accés als drets socials que fomenta o dificulta el tipus de relació existent entre les dones gitanes immigrants i les gitanes autòctones.

D'acord amb aquests objectius, a continuació es presenten les dues hipòtesis que han orientat el desenvolupament i els resultats d'aquesta recerca:

Primera hipòtesi.

Les barreres discriminatòries que es troben les dones gitanes immigrants impedeixen el seu accés a drets socials bàsics, el de les seves famílies i el de la seva comunitat, generant que elles mateixes desenvolupin una sèrie d'estratègies de superació d'aquestes barreres.

Segona hipòtesi.

Les estratègies de les dones gitanes immigrants es vinculen a la creació de relacions de confiança, a la transferència d'informació, a la participació social formal i són desenvolupades a través d'interaccions i vincles de solidaritat femenina (bàsicament entre dones) i intergrupals (cap a la societat majoritària, entre dones gitanes immigrants, així com entre dones gitanes immigrants i autòctones) per tal de garantir l'accés als seus drets socials.

L'anàlisi es centra, així, en identificar i aprofundir en el paper que té la dona gitana immigrant, com a agent social actiu, en la disminució de les barreres d'accés als drets socials i a partir de tres vessants que es detallen a continuació:

1. La societat majoritària: s'analitzen les estratègies relacionades amb els diferents agents socials de la societat no gitana (administració, entitats d'iniciativa social i informants clau a títol individual).
2. Les relacions que s'estableixen entre dones gitanes immigrants: s'analitzen les estratègies sorgides d'aquestes interaccions.
3. Les relacions que s'estableixen entre dones gitanes autòctones i immigrants: s'analitza el procés de desenvolupament d'estratègies de superació de les barreres que les allunyen de l'accés als drets socials.

1.2. Metodologia d'orientació comunicativa

La metodologia comunicativa emprada en aquesta tesi doctoral parteix de les teories socials duals, les quals tenen en compte tant els subjectes (el món de la vida) com els sistemes (estructures socials). Si entenem la ciència com a sistema, es pot dir que la metodologia comunicativa insta a l'investigador/a a partir dels coneixements científics acumulats al llarg de la història, al mateix

temps que incorpora el coneixement que les persones o col·lectius investigats han adquirit en el desenvolupament de la seves vides. parts Així, s'arriba al coneixement a través d'un diàleg igualitari i augmentatiu entre ambdues parts, la persona investigadora i la persona investigada. Aquesta metodologia està orientada a la transformació de situacions d'injustícia social, fet que diposita una gran responsabilitat ètica i moral en les persones investigadores (Gómez i Racionero, 2008).

La metodologia comunicativa és encara desconeguda o molt nova per algunes persones, però ja ha obtingut el reconeixent de les principals instàncies de la comunitat científica internacional. Alguns dels principals projectes de ciències socials dels Programes Marc de recerca europea s'han basat en aquesta orientació metodològica (WORKALO, 2001-2004; INCLUD-ED, 2006-2011). A més, a l'any 2011 *Qualitative Inquiry*, la primera revista de recerca qualitativa indexada al *Journal Citation Reports* ha dedicat un monogràfic a la metodologia comunicativa al número 17 de març de 2011. Entre els articles que formen aquest monogràfic s'hi inclou el titulat: *From Research to Policy: Roma Participation Through Communicative Organization* (Munté, Serradell & Sordé, 2011), que pren com a base la recerca comunicativa desenvolupada amb el poble gitano. En aquest article analitzem el profund i dolorós rebuig que el poble gitano té contra les recerques que es fan sobre ells i elles amb les metodologies quantitatives i qualitatives que s'han utilitzat fins ara. Posteriorment a l'entrega del manuscrit a la revista, s'han viscut escenes encara més dramàtiques que les que s'explica. Amb bona voluntat, el govern espanyol va encarregar tres estudis sobre el poble gitano a tres diferents equips i va convidar a la presentació dels seus resultats a tots i totes les diferents representants de la comunitat gitana. Davant la presentació de dos dels estudis es van sentir angoixoses protestes massives per part dels representants del poble gitano que manifestaven el seu enuig i demanaven que no es tornessin a fer estudis que expliquessin les desigualtats que pateix el poble gitano. Una gitana deia: "Lo sabemos mucho mejor que vosotros, si servís para algo darnos soluciones y, si no, dedicaros a otra cosa" (Rodríguez & Flecha, 2011, p.38). Sort que el tercer estudi va arrancar els aplaudiments

massius de les mateixes persones que abans protestaven, era l'estudi fet amb la orientació comunicativa crítica.

A l'esmentat article analitzem també aquesta creixent realitat, com el poble gitano a nivell mundial exigeix cada vegada més que només es gastin diners per fer estudis que segueixen aquesta orientació metodològica que permet no només obtenir un coneixement més científic que els estudis tradicionals (i més lliure dels prejudicis dels investigadors i les investigadores) sinó també obtenir conseqüències en el desenvolupament de polítiques que milloren la situació de les persones i col·lectius gitanos. La protesta gitana recorda a la que també va formular Mayor Zaragoza a l'acte de conclusions de la Conferència "La ciència contra la pobresa" que es va celebrar amb motiu de la presidència espanyola de la Comissió Europea on, a les conclusions, va anunciar que no tornaria a un congrés on es fes una altra vegada una diagnosi de la situació de la pobresa. També va dir que sabia que es diria que sempre es necessari millorar els diagnòstics i que ell contestaria que el millor diagnòstic (que és l'autòpsia) sempre arriba tard (Rodríguez & Flecha, 2011).

El poble gitano a nivell mundial exigeix, cada vegada més, que només es gastin diners per fer estudis que segueixen aquesta orientació metodològica, una realitat també analitzada a Munté, Serradell & Sordé (2011). La metodologia comunicativa permet obtenir, no només un coneixement més científic que els estudis tradicionals (i més lliure dels prejudicis dels investigadors i les investigadores) sinó també un major impacte social quan les polítiques s'orienten d'acord als seus resultats, ja que milloren la situació de les persones i col·lectius gitanos fomentant la cohesió social. L'actual crisi de les ciències socials no està produïda exclusivament pel neoliberalisme, com s'afirma sovint des de determinats àmbits, sinó per molts i diferents sectors de la societat que no entenen perquè s'han de dedicar recursos que són escassos a una activitat com la recerca social, a la qual no li veuen utilitat. No obstant, el rebuig encara és més gran quan la majoria de recerques socials desenvolupades no han aportat cap millora però sí una legitimat "científica" als prejudicis socials, com en el cas del poble gitano. Davant una situació tal, fer recerca sobre, amb i per

la comunitat gitana amb orientació comunicativa és una gran contribució per la pròpia comunitat gitana i pel conjunt de la societat, però també i molt especialment per la sociologia, donat que afavoreix el recolzament de la societat a aquesta disciplina i l'avenç del coneixement en ciències socials. La implicació dels subjectes investigats al llarg de tot el procés de recerca constitueix un dels elements més importants de la metodologia comunicativa, i així ho expliquen Gómez i Vargas (2003):

Per començar, totes les persones participants coneixen el propòsit, els objectius, i els resultats de la recerca, d'aquesta manera totes i tots els membres de l'equip disposen de la mateixa informació. A més, les tècniques comunicatives no finalitzen quan s'acaba l'entrevista o el grup de discussió. En lloc d'això, el diàleg continua en reunions posteriors on la informació transcrita i les transcripcions analitzades es debaten amb els subjectes de la recerca a partir de la revisió de les conclusions, els resultats i les recomanacions. Les tècniques comunicatives requereixen tornar a les persones subjectes d'estudi per continuar el diàleg amb l'objectiu d'aconseguir millors interpretacions compartides de la realitat i rebutjar explicacions parcials i inexactes de la realitat i les solucions del poble gitano. La idea no és buscar l'aprovació sinó construir coneixement conjuntament (Gómez & Vargas, 2003, p. 377)².

Si això ha estat sempre important, ho és encara més en una època de profunda i llarga crisi com l'actual. Les universitats espanyoles, especialment en les àrees socials i humanístiques, estan essent qüestionades. En un moment de recursos escassos el conjunt de la ciutadania demanda, cada vegada més, rendició de comptes i retorn a la societat del que aquesta ha aportat prèviament. La sortida de la crisi actual no és possible només amb discursos sobre la importància de les ciències socials, sinó que es fa indispensable un

² Traducció pròpia. Cita original: *To begin, all participants know the purpose, objectives, and results of the research, so all members of the team have the same information. Further, communicative techniques do not end when an interview or a focus group ends. Instead, dialogue continues in subsequent meetings in which the transcribed data and analyzed transcripts are discussed with the subjects of the research through the revision of the conclusions, findings, and recommendations. Communicative techniques require going back to each person in the study to continue the dialogue, in order to better capture shared interpretations of reality and avoid partial and possibly inaccurate explanations of the situation and solutions for the Romà. The idea is not to seek approval but to generate knowledge together* (Gómez & Vargas, 2003, p. 377).

diàleg, a través del qual demostrar als governs i a la ciutadania que val realment la pena una inversió més forta que la que hi ha hagut fins ara. D'acord amb aquestes valoracions, a continuació s'expliquen les principals característiques de la metodologia comunicativa que permeten desenvolupar aquestes contribucions.

El paradigma metodològic comunicatiu pretén validar un tipus d'explicació dels fenòmens, situacions o interaccions que es produeixen en la societat, posant especial atenció en allò que provoca l'exclusió social i allò que la supera. La present recerca pren alguns dels elements d'aquesta metodologia, tant en el moment de la recollida de dades com en la interpretació i anàlisi de les mateixes. Els quatre aspectes que es descriuen a continuació són els que han orientat aquesta anàlisi i la recerca en general:

El primer és la inexistència d'un desnivell epistemològic i la supressió del supòsit de la jerarquia interpretativa. En el present treball s'ha intentat mantenir una actitud d'aprenentatge respecte les persones investigades, les dones gitanes immigrants en aquest cas, entenent que tenen una sèrie de sabers i coneixements diferents als de la persona investigadora. Amb aquest principi, la persona investigadora es situa en un pla d'igualtat vers les persones que han volgut participar en aquesta recerca, contrastant la interpretació de la informació recollida amb les pròpies persones gitanes entrevistades i garantint una anàlisi de les dades que inclogui les seves aportacions.

La intersubjectivitat versus l'objectivitat constitueix un segon criteri a partir del qual, lluny de buscar "la veritat" en l'objecte investigat i perseguir la neutralitat axiològica com postulava la corrent positivista, es parteix de la base que la realitat social es genera en la interacció entre els individus i grups culturals i en la comunicació entre ells. D'aquesta manera, l'objectivitat és la intersubjectivitat. Així doncs, en aquesta recerca no s'han buscat veritats absolutes ni subjectivitats, sinó la realitat que sorgeix de la interacció entre la persona investigadora i les persones investigades, així com en les interaccions d'unes i altres en els seus respectius contextos socials.

El tercer principi que ha regit la recollida i l'anàlisi de la informació considera les persones com agents socials transformadors. L'experiència laboral de la doctoranda i la seva col·laboració prèvia amb el col·lectiu gitano, aquesta tesi doctoral pren com a punt de partida el potencial que tenen les persones gitanes per transformar la realitat social en la que viuen. Aquesta mirada ha permès, així, incorporar algunes veus gitanes atenent als suggeriments fets per part d'algunes de les persones entrevistades inicialment.

Finalment, l'orientació comunicativa parteix del reconeixement del sentit comú de les persones participants en la recerca. Així, tot i incorporar les aportacions de diferents professionals que treballen amb i per la comunitat gitana, aquesta tesi ha buscat veus gitanes com a font principal per a la cerca i creació de coneixement nou. El sentit comú de cada subjecte depèn de l'experiència vital i de la consciència personal que es va configurant al llarg del temps en el context sociocultural de cadascú. Per poder conèixer l'actitud de les persones gitanes davant la recerca, són necessaris testimonis gitans que participin d'aquest sentit comú, el que Habermas (1987) anomena *món de la vida*.

1.3 Tècniques de recollida de dades

Les tècniques utilitzades per accedir a la informació tenen caràcter qualitatiu i han estat escollides en ser considerades les més adequades per respondre a l'objectiu principal d'identificar les estratègies que estan desenvolupant les dones gitanes immigrants per accedir als drets socials, per elles i per les seves famílies i, així, verificar o refutar les dues hipòtesis de partida explicades anteriorment. D'acord amb aquest criteri, les tècniques de recollida de la informació utilitzades al llarg del procés de recerca han estat l'anàlisi documental, l'entrevista en profunditat (semi estructurada i/o no estructurada segons el perfil de la persona entrevistada), el relat comunicatiu de vida quotidiana i el grup de discussió comunicatiu.

D'una banda, s'han cercat fonts documentals relacionades amb el tema que ens ocupa, consultant llibres d'autors i autores de diferents disciplines, gitanos i no gitanos. Concretament, s'ha fet una revisió de la literatura científica, seleccionant les aportacions més rellevants sobre el tema d'estudi a través de les bases de dades JSTORE, PROQUEST, ERIC, SOCIOFILE, ISI Web of Knowledge i PSYCHINFO, entre d'altres. La cerca inclou també una aproximació als estudis més recents duts a terme sobre immigració i poble gitano, tant a nivell autonòmic i estatal com a nivell internacional. Pel que fa a l'accés a dades específiques sobre població gitana, en una primera aproximació als estudis efectuats a nivell de Catalunya i Espanya, es constata que la manca de dades sobre etnicitat en els censos oficials dificulta l'estudi de la població gitana a través de tècniques quantitatives d'anàlisi (ASPROSOCU, 2008; Garriga, 2000, 2003; San Román, 1998; Comisión de Política Social y Empleo, 1999; Sánchez, 2005). En el context espanyol i també català hi ha una tendència a considerar la inclusió de dades ètniques en els censos com una forma de vulneració del dret a la protecció de dades personals (Llei Orgànica, 1999), malgrat que alguns organismes supranacionals com la Comissió Europea ja han manifestat la necessitat de diferenciar entre les dades personals individuals i les col·lectives i genèriques, no vinculades a cap persona en concret:

En certs països existeix un malentès important entre els investigadors, polítics i els responsables governamentals en quant al fet que la recollida de dades sobre persones gitanes i altres minories ètniques violaria les lleis de protecció de dades i no serien, per tant, legals. No obstant, en les seves normes de protecció de dades, la UE ha afirmat invariablement que tals normes s'apliquen a les dades personals i no a dades de conjunt sobre grups ni a les dades dispersades per pertinença ètnica o segons altres criteris. (Commission Européenne, 2004, p. 44-45)³.

³ Text original: *Dans certains pays, il existe un malentendu important parmi les chercheurs ainsi que les décideurs politiques et les responsables gouvernementaux quant au fait que la collecte de données sur les Rom et d'autres minorités ethniques violerait les lois de protection des données et ne serait donc pas légale. Dans ses règles de protection des données, cependant, l'UE a invariablement affirmé que de telles règles s'appliquaient aux données personnelles et*

No obstant, aquest fet no ha alterat el desenvolupament de la recerca, plantejada des d'un primer moment com a estudi substancialment qualitatiu. D'acord amb el posicionament teòric, la nostra prioritat és la comprensió i l'aprofundiment de la realitat de les persones entrevistades, a través de l'intercanvi igualitari de coneixements entre les persones investigades i la persona investigadora.

S'ha comptat també amb fonts directes d'informació com els relats comunicatius de vida quotidiana que han permès accedir als testimonis de 16 dones gitanes immigrants participants al treball de camp. S'ha portat a terme un grup de discussió comunicatiu amb 5 d'aquestes dones gitanes. També s'han realitzat entrevistes en profunditat a 6 professionals que desenvolupen tasques com a educadores socials, treballadores socials, directores de centres educatius i mediadores culturals, en diferents àmbits del sistema de Serveis Socials en sentit ampli, a Catalunya. Així mateix, a aquest treball de camp s'hi afegeix l'entrevista en profunditat realitzada a una dona gitana catalana, en qualitat de membre de la societat civil organitzada que treballa amb i pel col·lectiu gitano immigrant, de forma totalment altruista a través del moviment associatiu gitano.

Tot el treball de camp s'ha realitzat en els contextos naturals de les persones contactades per tal de facilitar-ne la participació i garantir un escenari de diàleg el més còmode i distès possible. Així, en el cas de les dones gitanes, els relats de vida s'han dut a terme als seus domicilis, als assentaments de caravanes i barraques, a centres cívics i a bars propers a les seves zones de residència. Pel que fa als diferents professionals, les entrevistes en profunditat s'han efectuat en un centre de Serveis Socials, a la seu d'un ajuntament, a les oficines d'un conegut hospital de Barcelona i a les dependències de la Universitat de Barcelona. El grup de discussió comunicatiu s'ha desenvolupat en un assentament barraquista d'un barri de Barcelona.

non aux données d'ensemble portant sur des groupes ni aux données dispersées par appartenance ethnique ou selon d'autres critères.

Inicialment s'ha contactat amb persones gitanes conegudes al llarg de l'experiència de la doctoranda com a treballadora social dins de l'àmbit de la comunitat gitana. Aquestes fonts han guiat els criteris i recomanacions sobre el perfil de les persones participants a incloure en la recerca i, alhora, han facilitat l'accés a sectors de població gitana immigrant de perfils diversos. D'aquesta manera, s'ha configurat una recerca coherent amb els plantejaments de la metodologia comunicativa, que incorpora els sabers dels agents implicats. Aquest procediment ha donat accés a les situacions vitals de persones residents en cinc municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona: Barcelona, Hospitalet del Llobregat, Santa Coloma de Gramenet, Cerdanyola del Vallès i Badalona. A més, donat que el mètode de la bola de neu utilitzat brindava la possibilitat d'entrevistar altres dones, del perfil buscat però residents fora d'aquesta àrea geogràfica, tres d'elles han estat finalment incloses en el treball de camp. Així, s'ha realitzat un relat comunicatiu de vida quotidiana amb una dona gitana romanesa de Castelló (Comunitat Valenciana) que, pel seu perfil, bagatge i trajectòria de vida, ha pogut aportar un testimoni molt ric a la recerca. També s'han introduït dos relats de vida realitzats amb dones gitanes romaneses residents a Alcalá de Henares. La introducció d'aquests tres casos permet el contrast i serveix com a control dels relats de vida que s'han fet dins de la delimitació territorial de l'estudi.

D'altra banda i d'acord amb l'enfocament metodològic de la tesi, els casos seleccionats no busquen la representativitat estadística sinó substantiva, és a dir, que les persones entrevistades han estat seleccionades per la qualitat de la informació que poden oferir gràcies al seu perfil específic. Així, s'han definit criteris de selecció específics que s'expliquen a continuació:

a) El gènere. Donat que l'objecte d'estudi són les estratègies que les dones gitanes immigrants utilitzen per accedir als drets socials, només s'han efectuat relats comunicatius de vida quotidiana amb dones gitanes immigrants de diferent edat, estat civil, nivell d'estudi i estatus social, malgrat la predisposició de molts homes per participar en la recerca.

b) La condició d'immigrant i resident al territori català. Totes les dones participants són (o han estat) immigrants. No s'ha fet cap restricció, ni per lloc de procedència ni per temps d'arribada o grau d'itinerància, si bé són dades que també aporten informació que pot ser rellevant. Totes elles resideixen en territori català, tret dels tres casos exposats anteriorment i que han estat utilitzats com a control.

c) El nivell d'estudis i la procedència social. Contactar amb dones gitanes de diferents procedències socioeconòmiques i nivell formatius diversos aporta informació rellevant per a la recerca. D'acord amb el marc teòric que sustenta aquesta recerca, les variables gènere, immigració i ètnia gitana augmenten el risc de discriminació, independentment d'altres variables com poden ser el poder adquisitiu, el bagatge cultural o l'ocupació. Per aquest motiu, entre les dones gitanes immigrants participants en la recerca s'hi compten dones analfabetes, amb estudis primaris, secundaris, formació professional i estudis universitaris, de les quals també s'ha tingut en consideració el seu nivell socioeconòmic.

d) La professió i tasca desenvolupada en el lloc de treball. En el cas dels professionals entrevistats s'ha tingut en compte que aquests hagin treballat de forma continuada amb població gitana immigrant, ja sigui des de serveis i dispositius específics d'atenció al col·lectiu gitano immigrant, en Serveis Socials especialitzats en immigració o en altres llocs d'atenció polivalents de l'àmbit de benestar social (públic, privat, o tercer sector social).

Els perfils de les persones amb qui s'ha realitzat el treball de camp es presenten de forma sistematitzada en les Taules 1, 2 i 3 incloses a continuació. El tipus d'entrevista ha variat en funció del desenvolupament del diàleg amb els interlocutors. Totes les aportacions de les persones participants han estat enregistrades i se n'ha efectuat una transcripció literal per poder realitzar-ne l'anàlisi de contingut d'acord amb el quadre d'anàlisi (Taula 4), construïda per realitzar l'anàlisi de la informació obtinguda i explicada en el següent apartat (1.4.). Aquesta, contempla per a cadascuna de les categories utilitzades en la

recerca, les dimensions exclusora i la transformadora característiques de la metodologia comunicativa (Gómez et al., 2006).

Taula 1. Perfils de les dones gitanes immigrants amb qui s'han realitzat el relats comunicatius de vida quotidiana

Codi	Municipi	Edat	Origen	Situació legal	Professió /Ocupació	Estudis	Situació familiar
ER1_M	Barcelona	42	Romania	Permís de treball i residència	Cambrera d'habitacions en un hotel	Batxillerat	Separada i amb un fill. Conviu amb una germana i dos nebots menors d'edat. "Cap de família". Sense xarxa familiar a Espanya
ER2_V	Barcelona	51	Portugal	Permís de treball i residència	Firaire, actualment no exerceix. Està a l'atur sense dret a subsidi	Sense estudis. Analfabeta	Vídua i amb un fill adult disminuït a càrrec seu. Té xarxa familiar a Barcelona i a municipis del Vallès Oriental i Occidental
ER3_T	Santa Coloma de Gramenet	22	Romania	Sense permís de residència	Mestressa de casa. Recollida selectiva de deixalla, mendicitat	Sense estudis. Nocions de lectura	Casada, amb un fill menor de tres anys a càrrec seu i a l'espera d'un segon fill. Amb xarxa familiar a Badalona i a Santa Coloma
ER4_O	Barcelona	21	Portugal	Amb permís de residència però no de treball (re agrupació familiar)	Mestressa de casa	Sense estudis. Sap llegir i escriure (escola d'adults)	Casada i a càrrec d'un fill menor d'edat. Té xarxa familiar a Barcelona
ER5_I	Barcelona	33	Portugal	Amb permís de residència però no de treball (re agrupació familiar)	Mestressa de casa	Sense estudis. Nocions de lectura i escriptura (escola d'adults)	Casada i a càrrec de dos fills menors d'edat. Té xarxa familiar a Barcelona
ER6_B	Santa Coloma de Gramenet	21	Romania	Sense permís de residència	Mestressa de casa. Recollida selectiva de deixalla, mendicitat	Sense estudis. Sap llegir i té nocions d'escriptura	Casada i amb un fill al seu càrrec. Té xarxa familiar a Badalona i a Santa Coloma
ER7_L	L'Hospitalet del Llobregat	33	Romania	Amb permís de residència i de treball	Investigadora en un grup de recerca universitari. Rep formació del Consorci de normalització lingüística de Catalunya	Llicenciada en Econòmiques i Màster en Administració Pública (Romania)	Soltera. Viu amb els seus pares i té xarxa familiar a L'Hospitalet i a Barcelona
ER9_I	Barcelona	65	Portugal	Permís de residència	Mestressa de casa, jubilada	Sense estudis Analfabeta.	Vídua. Cobra pensió de viduïtat de Portugal. Viu amb filles i les famílies d'aquestes
ER10_I	Barcelona	38	Portugal	Permís de residència	Aturada	Sense estudis Analfabeta.	Té dos fills majors d'edat, nets i xarxa familiar extensa a Barcelona i conurbació
ER11_E	Badalona	18	Romania	Permís de residència	Estudiant de perruqueria	-	Soltera i sense fills. Viu amb la seva mare
ER12_	Badalona	36	Romania	Permís de treball i de residència	Perruquera, treballa a mitja jornada	Estudis primaris i cursos de formació	Mare soltera amb una filla de 18 anys. Conviu amb la seva nova parella (espanyola) en un

A						d'adults	pis de lloguer
ER13_ B	Alcalá de Henares	44	Romania	Permís treball i de residència	Auxiliar de gerontologia	Estudis primaris	Casada i amb tres filla majors d'edat
ER14_ F	Alcalá de Henares	-	Romania	Permís treball i de residència	Aturada	Sense estudis. Analfabeta	Separada. Viu amb els seus dos fills menors d'edat
ER15_ F	Alcalá de Henares	27	Romania	Permís de treball i de residència	Aturada	Batxillerat i experiència en gestió de ONG	Mare d'una nena de 5 anys. Separada
ER16_ O	Castelló	44	Romania	Permís de treball i de residència	Treballa en una associació de gitanos romanesos (gestió i atenció directa)	-	Casada i amb fills
ER17_ R	Cerdanyola del Vallès	29	Estats Units	Sense permís de treball ni de residència	Dóna classes d'anglès en una acadèmia	Llicenciada en dansa i educació (EEUU). Màster universitari	Soltera i amb parella immigrant no gitano. No té xarxa familiar a Barcelona

Taula 2. Perfil de les dones gitanes immigrants participants en el grup de discussió comunicatiu

Codi	Municipi	Edat	Origen	Situació legal	Professió /Ocupació	Estudis	Situació familiar
ER2_V	Barcelona	51	Portugal	Permís de treball i de residència	Firaire, actualment no exerceix. Està a l'atur sense dret a subsidi	Sense estudis. Analfabeta	Vídua i amb un fill adult disminuït a càrrec seu. Té xarxa familiar a Barcelona i a municipis del Vallès Oriental i Occidental
ER4_O	Barcelona	21	Portugal	Amb permís de residència però no de treball (re agrupació familiar)	Mestressa de casa	Sense estudis. Sap llegir i escriure (escola d'adults)	Casada i al càrrec d'un fill menor d'edat. Té xarxa familiar a Barcelona
ER5_I	Barcelona	33	Portugal	Amb permís de residència però no de treball (re agrupació familiar). Beneficiària del PIRMI.	Mestressa de casa	Sense estudis. Nocions de lectura i escriptura (escola d'adults)	Casada i a càrrec de dos fills menors d'edat. Té xarxa familiar a Barcelona
GDR_P_I	Barcelona	65	Portugal	Amb permís de residència	Vídua. Pensionista (pensió de la seguretat social de Portugal)	Sense estudis. Analfabeta	Amb xarxa familiar a Barcelona
GDR_P_M	Barcelona	38	Portugal	Permís de residència	Atur	Sense estudis. Analfabeta	Té dos fills majors d'edat, néts i xarxa familiar extensa a Barcelona i conurbació

Taula 3. Perfil de les persones amb qui s'han realitzat entrevistes en profunditat pel seu perfil professional o d'implicació amb el moviment social gitano

Codi	Origen	Població	Perfil
EP1_R	Catalunya	Municipi del Barcelonès	Treballadora social i antropòloga. Llarga experiència en intervenció amb famílies gitanes autòctones i immigrants
EP2_C	Romania	Barcelona	Mediadora cultural a hospitals i centres de Serveis Socials a diferents municipis de la conurbació de Barcelona
EP3_E	Hongria	Barcelona	Mediadora Cultural hospitalària. Experiència com a mediadora en centres de Serveis Socials d'ajuntaments de la conurbació Barcelonessa
EP4_S	Catalunya	Municipi del Barcelonès	Treballador Social d'un programa de Serveis Socials específic per a gitanos provinents de països de l'Est
EP5_M	Catalunya	Municipi del Barcelonès	TS i directora d'un centre de Serveis Socials d'un Municipi de l'Àrea Metropolitana de *Barcelona
ER8_T	Catalunya (nacionalitat espanyola)	Barcelona	Batxillerat i prova d'accés a la universitat per a majors de 25 anys. Actualment Estudia Psicologia. Aturada. Casada i sense fills a càrrec. Te xarxa familiar a Badalona

1.4. Tècniques d'anàlisi de la informació

Seguint els postulats de la metodologia comunicativa que s'orienta a la transformació de la realitat social, en l'anàlisi de les dades obtingudes en el treball de camp s'han identificat aquells elements que afavoreixen i els que dificulten l'accés als drets socials de les dones gitanes immigrants i de les seves famílies, donat que aquests representen un aspecte fonamental per a la superació de les desigualtats socials que pateix la comunitat gitana. Per aquesta anàlisi de les dades s'ha tingut en compte les dues dimensions de la realitat social, l'exclusora i la transformadora, que assenyala la metodologia comunicativa. La dimensió exclusora es refereix a aquelles barreres que troben algunes persones o col·lectius i que els impedeixen participar plenament d'una pràctica o benefici social, com són el mercat laboral o el sistema educatiu. La dimensió transformadora, en canvi, fa referència als elements de la realitat social que contribueixen a superar les barreres que impedeixen la incorporació de les persones i col·lectius exclosos a pràctiques i beneficis socials (Gómez et al., 2006). Prenent aquesta aproximació com a base s'ha elaborat el següent quadre d'anàlisi de la informació:

Taula 4. Quadre d'anàlisi

	Estratègies/ comunitat majoritària	Estratègies/ dones immigrants	Estratègies/dones gitanes immigrants i autòctones
Dimensió Transformadora	1	3	5
Dimensió Exclusora	2	4	6

La taula 4 incorpora les categories d'anàlisi que es desprenen lògicament dels objectius definits en aquesta recerca. Aquests objectius plantegen la triple vessant de les estratègies desenvolupades per les dones gitanes immigrants

estudiades. Tot i que ja s'ha explicat anteriorment en aquest apartat, els tres aspectes que s'incorporen en el quadre d'anàlisi fan referència a les estratègies relacionades amb els diferents agents socials de la societat majoritària, no gitana; a les estratègies sorgides de la relació entre dones gitanes immigrants; i a les desenvolupades gràcies a la relació entre dones gitanes autòctones i immigrants.

Després de realitzar la transcripció literal del treball de camp desenvolupat, cadascuna de les transcripcions ha estat analitzada d'acord amb el quadre d'anàlisi per tal d'identificar les estratègies seguides per les dones gitanes immigrants en les tres vessants assenyalades i tenint en compte les dimensions transformadora o exclusora d'aquestes.

L'anàlisi de les afirmacions realitzades per les dones gitanes immigrants entrevistades es focalitza en aquells aspectes, accions i/o factors que permeten superar la situació de marginació i desigualtat en la que es troben aquestes dones i les seves famílies. Per tant, l'anàlisi no es queda en el pla descriptiu situacional, sinó que cerca elements de canvi (dimensió transformadora), com es pot veure en el Capítol V, VI i VII de la tesi, centrat en els testimonis de les dones gitanes, i en les conclusions.

CAPÍTOL II

Poble gitano al segle XXI

2.1 Introducció a la història del poble gitano en el context espanyol

El poble gitano és una minoria ètnica d'aproximadament 12 milions de persones, distribuïdes geogràficament a Amèrica, algunes zones d'Àsia i Oceania i Europa. Tot i això, el fet de no disposar de dades indirectes que facilitin les xifres exactes de persones gitanes al món⁴, existeix una aproximació numèrica que indica que 10 dels 12 milions de gitanos i gitanes estan ubicats a Europa, ocupant gran part de la seva zona Central i de l'Est, especialment a Romania (entre 1.800.000 i 2.500.000), Bulgària (entre 700.000 i 800.000) i Hongria (de 550.000 a 600.000) (Union Romani, 2011). A continuació, els països amb més població gitana són Espanya, amb 630.000 gitanos (BOE, 1999), França amb 300.000 i Itàlia amb 120.000 (Machiels, 2002).

No existeixen dades precises sobre l'origen exacte del poble gitano. La seva cultura àgrafa dificulta trobar evidències empíriques que facilitin el coneixement de la seva procedència i la seva trajectòria històrica fins el moment actual. Malgrat tot, la hipòtesi que situa l'origen del poble gitano a l'Índia i més concretament a les regions del Punjab i el Sinth, està cada vegada més acceptada per historiadors i historiadores, lingüistes i antropòlegs i antropòlogues. Existeixen algunes evidències que demostren que es va produir una migració de l'Índia cap al nord d'Occident motivada per una invasió de l'Islam a l'Índia al voltant del segle IX.⁵

⁴ Diferents Lleis, com la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de desembre sobre la Protecció de Dades de caràcter Personal de l'estat espanyol, no permeten registrar dades ètniques en els censos oficials.

⁵ Per més informació consultar la pàgina web: http://www.unionromani.org/pueblo_es.htm [Consulta: 25/01/2011].

S'afirma que la història del poble gitano és una història de migració constant, de processos de dispersió de grup i assentaments en nous territoris sense que es perdin aquells elements que configuren la cultura gitana: llengua, indumentària, costums, valors, creences, formes d'organització social, rituals,... Es tracta d'un poble amb presència a tots els continents, un poble que per definició és transfronterer i que no té un territori de referència: una Nació sense Estat (Torres, 1987).

Les primeres caravanes de persones gitanes van arribar a la Península al voltant del segle XV a través dels Pirineus i es van expandir a tot el territori espanyol. Durant segles, la presència dels gitans i gitanes ha estat caracteritzada pel rebuig i per episodis de violència extrema per part de les societats receptores. Alguns dels exemples més esgarrifosos els trobem a les zones de l'Est d'Europa on, durant quatre segles, molts gitans i gitanes es compraven i venien com persones esclaves (Rizo López, 2005). També es pot fer referència a la pràctica de la caça de gitans i gitanes com un "esport" habitual entre la noblesa alemanya i holandesa durant el segle XVIII, i al *Porrajmos*⁶ o persecució i extermini de milers de persones gitanes durant el nazisme amb la ferma voluntat d'eliminar aquesta ètnia del mapa europeu (USHMM, 2008). Existeixen dades que l'arribada a la península Ibèrica del poble gitano fa uns 600 anys implica una diferència cultural que ha suscitat recels, pors i prejudicis en la societat receptora.

El rebuig cap al poble gitano s'evidencia al llarg de la història espanyola a través de polítiques i actuacions repressives i persecutòries dirigides a l'extermini o a l'aculturació d'aquesta minoria. Aquestes polítiques i actuacions incideixen en diferents àmbits socials. Un exemple es troba en la prohibició de la seva indumentària, la vida itinerant i l'ús de la llengua pròpia: el romanó (Diputació de Barcelona, 2000; Fundació Pere Tarrés, 2005).

⁶ Terme romanó que significa "holocaust gitano" o extermini nazi-feixista de persones gitanes.

En aquest context advers cap al reconeixement de la diversitat cultural, amb actuacions dirigides a l'aculturació, el poble gitano ha patit un procés de discriminació que ha provocat una progressiva marginació i destrucció de la seva cultura.

A Espanya, fins el 1978 s'instava a la policia a tenir especial compte amb les persones gitanes ja que s'afirmava que eren éssers amb tendència natural a cometre crims i delinquir. Aquest any el moment en que s'aboleix l'últim decret en referència a aquest tipus d'afirmacions (Constitución Española, 1978). La Constitució Espanyola recull el principi de no discriminació per motius religiosos, ètnics o de gènere i situa a aquesta minoria ètnica en pla d'igualtat de drets amb la resta de ciutadans i ciutadanes espanyoles.

Tal i com s'ha referenciat anteriorment, l'esdevenir històric del poble gitano està marcat per constants moviments migratoris a diverses parts d'Europa que existeixen amb molta anterioritat a l'ampliació de la Unió Europea del 2004. La literatura científica distingeix tres grans etapes dels moviments migratoris del poble gitano a nivell internacional: a) la primera des de principis del segle XV fins al segle XVI, caracteritzada per la presència de població gitana a països concrets (*calé* espanyols, *sintí* italians i alemanys, *manouche* francesos, *ciganos* Portuguesos, *romanichels* anglesos); b) la segona, des de la segona meitat del segle XIX fins al final de la Segona Guerra Mundial, caracteritzada per la migració de persones gitanes procedents d'Hongria i dels Balcans a diferents països d'Occident; i c) la tercera, iniciada amb les revolucions del 1989 que generen migracions causades per la situació política i per tant, amb població gitana que demana asil en els països d'Europa central i del nord, com per exemple el cas de la migració de persones gitanes romaneses a Alemanya. Aquesta etapa continua fins l'any 2002, moment en que es produeix un canvi en el tipus de migració que incorpora amb molta rellevància el motiu econòmic.

En el cas espanyol, la inclusió de la no discriminació a la Constitució Espanyola també afavoreix l'assentament de les famílies gitanes de forma permanent en el territori tot i que podem identificar l'existència de moviments transfronterers hispano-francesos, heretats de les migracions de persones gitanes d'Espanya

a França durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). Els vincles familiars que s'establiren en aquell moment històric ha provocat que es mantingui una relació constant entre els coneguts *manouches francesos* i els *calé* espanyols. De la mateixa manera, a partir dels anys 80, també s'observa un moviment migratori de persones gitanes de Portugal a Espanya caracteritzat per la circularitat (anada i tornada) però que, en el cas de moltes famílies, ha estat permanent després de l'ampliació de la Unió Europea del 2004 i 2007 (FRA, 2009).

Tal i com es presentarà en el punt 2.2 d'aquesta tesi sobre els Avenços en l'escenari polític, la Constitució Espanyola representa un punt d'inflexió en relació a la millora de la situació del poble gitano en el nostre context, malgrat la persistència de desigualtat social vers la societat majoritària. Es pot afirmar que a Espanya existeix una voluntat social i política per promocionar que el poble gitano sigui considerat espanyol i aquest fet es concreta en els anomenats gitanos autòctons. Aquest "pacte social" no es produeix de la mateixa manera en el cas de les persones gitanes immigrants que, tot i ser europees, no són considerades ciutadanes en ple dret com succeeix en el cas de les persones gitanes espanyoles i catalanes. En els darrers anys de la nostra història s'han produït diversos episodis d'oportunisme polític que han fet augmentar actituds racistes i xenòfobes de la població no gitana en tot el territori europeu. Aquest fet és concretat per David Crowe (2003) quan fa referència a la "*discriminació institucional*" que existeix per part d'alguns governs que deneguen sistemàticament el permís d'asil polític, redueixen l'assistència social, realitzen deportacions, i creen altres mecanismes d'exclusió vers la població gitana, com per exemple el govern alemany a través del pagament al govern romanès per a que efectui la repatriació de 50.000 romanesos, la majoria d'ètnia gitana.

2.2 Avenços en l'escenari polític

En el preàmbul de la Constitució Espanyola (1978) s'hi troben els principis i valors en base als quals es configura l'actual sistema polític d'Espanya. Concretament, en els dos primers articles, es defineix la monarquia parlamentària com un sistema democràtic i social que contempla els mateixos drets i deures per a totes i cadascuna de les persones nascudes a l'Estat espanyol. Es reconeixen els trets diferencials dels pobles que conformen la "Unitat Espanyola", i es fa una defensa de la llibertat d'expressió d'aquestes diferències.

La Carta Magna representa un important pas endavant per garantir les llibertats i drets (també deures) de les persones i estableix l'inici del respecte vers les diferents identitats culturals existents, especialment en la seva dimensió legal. Tot i aquest reconeixement, existeix una omisió important pel que respecta al poble gitano. Existeixen una sèrie de trets culturals com la llengua, bandera, cos jurídic, forma d'organització social/política específica, sistema de valors diferenciat, expressions culturals pròpies... que ens permeten identificar elements constitutius de la noció de *Poble* en el cas de la comunitat gitana. No obstant això, la Constitució Espanyola no reconeix el poble gitano com a tal, tot i que s'han produït avenços cap a aquest reconeixement en els darrers anys com es mostra al llarg d'aquesta tesi.

Les barreres cap al reconeixement de les minories culturals tenen la seva arrel històrica en el desenvolupament i la consolidació de l'Estat-Nació modern, conseqüència de les divisions polítiques i els conflictes econòmics de l'Europa medieval. L'obra de David Held (1995) descriu aquest procés històric:

Los Estados modernos se desarrollan como Estados-nación: aparatos políticos distintos tanto de los gobernantes como de los gobernados, con suprema jurisdicción sobre un área territorial delimitada, basados en el monopolio del poder coercitivo, y dotados de legitimidad como resultado de un nivel mínimo de apoyo o lealtad de sus ciudadanos. (Held, 1995, p.71).

L'absència d'un exèrcit i altres estructures de poder i el caràcter transfronterer del poble gitano ha impedit que, per part de la societats majoritàries amb les que sempre ha conviscut, es reconegui com a poble o nació amb identitat pròpia. Aquest fet és reivindicat com a deute històric per part dels homes i dones gitanos que s'autodefineixen com a nació sense Estat (Torres Fernández, 1987). L'especificitat del poble gitano, com a nació transnacional, sense estat i sense cap reivindicació per assolir-la fa que els antics models d'organització política es desestabilitzin i que calgui desenvolupar noves formes que responguin a les necessitats actuals.

La voluntat política internacional d'ampliar i fer efectius els principis de la Declaració Universal dels Drets Humans i denunciar les situacions en que es vulneren les llibertats i els drets dels individus i pobles, implica que existeixi un major reconeixement de les minories culturals que legitima les reivindicacions del poble gitano. Aquesta tendència coincideix amb el que alguns autors i autores han anomenat el *gir dialògic* en les societats i en les ciències socials. Aquest *gir dialògic* fa que cada vegada més es desenvolupin mecanismes de participació per i amb aquells grups socials que tradicionalment no han tingut presència ni veu en els processos de decisió a diferents nivells (polític, social i econòmic). Recentment, es qüestiona la noció d'Estat-Nació i de les democràcies basades en aquest model degut a l'esdevenir històric i social de la humanitat. Així ho descriuen alguns autors:

Las sociedades actuales son cada vez más dialógicas. Si las industriales constituyeron el contexto material donde se desarrollaron democracias políticas, las sociedades de la información son el contexto simbólico donde el diálogo está penetrando en las relaciones sociales, desde la política internacional hasta la convivencia dentro de un domicilio. (Flecha et al., 2001, p.148)

Aquesta tendència a la major presència del diàleg i a la participació social s'identifica en diferents àmbits. A nivell local, els poders públics han iniciat un procés d'obertura democràtica important, atenent a la pressió de la societat que reclama una participació política activa més enllà de l'exercici del dret universal

de vot. La manca de representativitat de la totalitat dels col·lectius socials (dones, minories ètniques...) que configuren les societats en el sistema democràtic actual, fa que sorgeixin nous moviments socials i organitzacions no governamentals. En definitiva, exercir la sobirania popular a través del dret universal de vot no és suficient quan els representants polítics no responen a les necessitats i anhels de la societat civil.

El poble gitano inicia una significativa mobilització social col·lectiva en aquest context amb l'objectiu de reivindicar els seus drets i denunciar la situació d'agressió cultural que ha patit al llarg de la història. A més a més, també té com a finalitat superar el tracte discriminatori que encara pateix per part de les administracions. Cap els anys 60, comencen a aparèixer les primeres associacions gitanes i pro-gitanes⁷ orientades a la promoció del col·lectiu gitano, a la sensibilització de la societat majoritària i a la reivindicació dels seus drets. A través de l'associacionisme, els gitanos i les gitanes troben un mitjà efectiu per poder transformar la seva realitat i autogestionar el canvi de la situació d'exclusió que pateix.

En l'actual estructura de les oportunitats polítiques (Tarrow, 1994), en un moment en que les administracions cerquen vies de democratització a través de la creació d'organismes de participació ciutadana, l'associacionisme gitano trasllada la seva veu tant als àmbits polítics i jurídics com als mitjans de comunicació. La qüestió gitana actualment forma part de les agendes polítiques i s'han assolit fites importants a Catalunya, Espanya i a Europa, com per exemple el reconeixement del poble gitano a l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (2006)⁸, la proposta de resolució sobre el reconeixement de la persecució i el genocidi del poble gitano del Parlament de Catalunya (Publicada

⁷ Constituïdes per persones no gitanes i/o mixtes.

⁸ *Els poders públics han de vetllar per la convivència social, cultural i religiosa entre totes les persones a Catalunya i pel respecte a la diversitat de creences i conviccions ètiques i filosòfiques de les persones, i han de fomentar les relacions interculturals per mitjà de l'impuls i la creació d'àmbits de coneixement recíproc, diàleg i mediació. També han de garantir el reconeixement de la cultura del poble gitano com a salvaguarda de la realitat històrica d'aquest poble.*

Estatut d'Autonomia de Catalunya 2006 (2006). Títol I. Drets, deures i principis rectoros (article 42) [Internet]. Catalunya. Accés: http://www.gencat.cat/generalitat/cat/estatut/titol_1.htm. [Consulta: 1/12/2008].

en el Butlletí Oficial del Parlament al març del 2007⁹) o la creació d'organismes de participació gitana a diferents administracions. Un exemple d'aquesta inclusió en l'esfera política la trobem, entre d'altres, en els següents casos:

a) *Consell Municipal del Poble Gitano* a la ciutat de Barcelona. És un òrgan consultiu i de participació que crea l'Ajuntament de Barcelona amb la finalitat d'incloure la cultura gitana en els diferents afers socials que impliquen de forma directa al col·lectiu gitano d'aquest municipi.

b) *Consejo Estatal Gitano*. És l'òrgan consultiu d'àmbit estatal que té com objectiu promocionar la participació del moviment associatiu gitano en el desenvolupament de les polítiques de benestar social del govern espanyol.

c) *European Romà and Travellers Forum*. Òrgan consultiu del Consell d'Europa que agrupa representants de comunitats gitanes. Actua com a interlocutor amb el Consell d'Europa, la Comissió Europea i l'OSCE, entre altres institucions internacionals.

La participació política a través d'aquest tipus d'òrgans i a través de molt diverses associacions també ha afavorit la inclusió del poble gitano en la producció de coneixement. D'aquesta manera, trobem una incipient presència gitana en estudis que es realitzen a diferents àmbits: universitats o entitats de recerca, administracions... Aquestes iniciatives tenen com a finalitat arribar a

⁹ El BOP inclou les següents afirmacions:

1. *Afirma i reconeix al poble gitano resident a l'actual Estat espanyol, i concretament a Catalunya, com a víctima de genocidi històric i continuat.*

2. *Deplora totes les lleis anti gitanes i racistes que han produït o secundat les institucions catalanes històricament, i totes les situacions de maltractament, discriminació i vulnerabilitat que aquestes lleis han ocasionat al llarg de la història.*

3. *Es compromet a treballar perquè es duguin a terme polítiques inclusives, efectives i decidides per aconseguir la igualtat d'oportunitats dels integrants del poble gitano a Catalunya i per al reconeixement i manteniment dels seus trets culturals i d'identitat, en compliment de les Resolucions 1045/VI i 1046/VI d'aquest Parlament, de les actuacions governamentals engadades en compliment d'aquestes resolucions, de l'article 42.7 de l'Estatut i de la Directiva europea 2000/43/CE del Consell relativa a l'aplicació del principi d'igualtat de tracte de les persones independentment del seu origen racial o ètnic.*

BOP (2007): *Butlletí Oficial Província de Barcelona, Número 48 del març del 2007. Proposta de resolució de reconeixement de la persecució i el genocidi del Poble Gitano* [Internet]. <http://www.gitanos.org/zonas/cataluna/noticias/15610.html>. [Consulta: 1/12/2008].

conclusions i propostes d'acció que reverteixin en el benestar de la comunitat gitana. Alguns exemples d'aquest tipus d'investigacions els trobem en projectes de recerca del Programa Marc de la Comissió Europea¹⁰ i també en alguns estudis encarregats per les administracions autonòmiques, com "L'Estudi sobre la població gitana a Catalunya" (Sánchez et al, 2003).

Quan s'investiga i es treballa amb i per la població gitana *autòctona* o espanyola s'ha de tenir en compte que els diferents òrgans consultius, associacions i altres espais de participació social i política del poble gitano es troben actualment en un moment molt actiu i important. De la mateixa manera, en altres països europeus també s'està produint una major presència d'espais amb participació gitana, incloent aquells col·lectius assentats en els diferents territoris durant anys (*sintí, manoush, etc.*). Alguns estudis que tracten la situació dels gitanos i gitanes immigrants demostren que no succeeix el mateix en el cas d'aquest tipus de població (DROM-IN, 2009-2011). El col·lectiu gitano immigrant queda exclòs d'aquest espais per diferents motius, entre els que s'identifica la seva condició administrativa i elements d'origen xenòfob com el *racisme estructural* (Cachón, 2003, citat a GES, 2005). Aquest *racisme estructural* va més enllà que el *racisme institucional* perquè incorpora el racisme que existeix en les actituds de les societats majoritàries, un racisme que provoca discriminació en situacions de reconeguda igualtat institucional, com per exemple en l'accés al treball:

Cachón estableix una distinció entre la discriminació patida pels immigrants estrangers i la que experimenten els gitanos: mentre que en el primer cas es tracta, com ja hem vist, d'una discriminació fonamentalment institucional, en el cas d'aquesta ètnia s'ha de parlar d'una discriminació estructural, que és la que es produeix des dels mecanismes generals i anònims del mercat de treball i explica els obstacles que se li plantegen als seus membres a l'hora d'incorporar-se al mercat "normalitzat" de treball (Cachón, 2003, citat a GES, 2005, p.52).

¹⁰ El projecte WORKALÓ (2001-2004), del V Programa Marc de recerca de la Comissió Europea, és un exemple de treball investigador inclúsor de les veus gitanes.

Tot i aquesta realitat, existeixen respostes per part del col·lectiu gitano immigrant de superar la situació de doble exclusió: pel fet de ser gitano i pel fet de ser immigrant. En el cas de les dones, aquesta doble discriminació adquireix una nova dimensió per raons de gènere i per tant es parla d'una triple exclusió: gitana, dona i immigrant. Un exemple recent d'aquesta participació social per la superació de desigualtats és la formació d'associacions gitanes d'immigrants *Savore* que, juntament amb altres persones immigrants no gitanes i persones gitanes autòctones, busquen mecanismes de recolzament a les persones novingudes, especialment les d'ètnia gitana, afavorint la seva inclusió social. També existeixen associacions gitanes de dones que afavoreixen la promoció del col·lectiu gitano immigrant a través d'espais de trobada entre dones gitanes autòctones i dones gitanes immigrants, com l'*Associació Gitana de Dones Drom Kotar Mestipen*, ubicada a Barcelona¹¹. De la mateixa manera, i pel que fa a la investigació, també existeix el primer estudi sobre la població gitana immigrant que, seguint la metodologia comunicativa, obre un espai de participació a les persones gitanes immigrants en la producció de coneixement sobre la seva realitat. Novament, cal fer referència al projecte del Pla Nacional I+D: *DROM-IN. Inmigración gitana en España: los retos de la inclusión social y la convivencia* del *Ministerio de Ciencia e Innovación*, desenvolupat pel Grup d'Estudis d'Immigració i Minories Ètniques (GEDIME), de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) amb la Dra. Teresa Sordé com a investigadora principal.

2.3. La desigualtat social i econòmica persisteix

Els escassos estudis existents indiquen que la situació dels gitano i gitanes a Catalunya i a la resta de l'Estat és de desigualtat vers la resta de la població no gitana i "autòctona". Aquesta realitat s'accentua especialment en el cas de la població gitana immigrant, degut en primer lloc a que existeix una discriminació

¹¹ Associació Gitana de Dones Dorm Kotar Mestipén. Accés: www.dromkotar.org. [Consulta: 10/01/2010]

històrica cap aquest col·lectiu i en segon lloc, a que les persones gitanes immigrants també tenen una situació de desigualtat per aquesta condició administrativa. A llarg termini, s'espera que tant l'entrada d'alguns països de l'Europa de l'Est a l'espai Schengen com les lleis que s'hi associïn, generin canvis afavoridors de l'accés en ple dret a diferents beneficis socials. Malgrat això, la moratòria de dos anys al Tractat de Schengen per a la lliure circulació de persones romaneses i búlgares finalitzat l'any 2009 (DROM-In, 2008-2011) encara té greus conseqüències socials.

Tant des d'un punt de vista normatiu (a través de les teories de la justícia social) com des les eines de caire més quantitativ que ens permeten fer comparacions entre la població gitana i autòctona, s'evidencia l'existència de la desigualtat. Si prenem com a base l'índex de Desenvolupament Humà (IDH, en endavant) com a eix vertebrador d'aquest anàlisi i tenint en compte la variable migració, es comprova l'existència de desigualtats entre la societat majoritària i la societat gitana a Espanya i a Catalunya. Aquesta mesura es basa en un indicador social estadístic format per tres paràmetres diferents (esperança de vida, escolarització i analfabetisme i nivell de vida digne), presentats a continuació.

L'esperança de vida és un indicador que ens serveix per oferir una visió global de la influència de diferents factors en la qualitat i les condicions de vida de les persones gitanes. Tot i les limitacions que existeixen en les dades disponibles sobre la població gitana, *l'esperança de vida* constitueix un indicador clau que il·lustra molt bé la seva situació de desavantatge, especialment de la població femenina. *L'esperança de vida* de les dones gitanes a Espanya és de 55 anys i de 61 anys en el cas dels homes, mentre que la població no gitana té una esperança de vida de 82,57 anys en el cas de les dones i de 75,57 anys en el cas dels homes (Fundació Secretariado Gitano, 2008). Aquests xifres demostren una rellevant desigualtat entre ètnies i entre gèneres.

Tot i que cal tenir en compte que hi ha escasses investigacions sobre aquesta temàtica, una revisió exhaustiva dels estudis existents (Ferrer, 2003) sobre les formes d'emmalaltir de la comunitat gitana a Espanya ens permet identificar

una sèrie de factors que poden donar explicació a la baixa esperança de vida de la població gitana:

- a) Condicions higièniques i sanitàries deficientes derivades de situacions d'infrahabitatge i d'acumulació de diferents situacions (malalties infeccioses, accidents domèstics, somatitzacions, etc.);
- b) Tipologia i condicions de treball (economia submergida, malalties cròniques orgàniques/mecàniques, infeccioses, etc.);
- c) Desnutrició/malnutrició infantil;
- d) Manca d'accés a programes de prevenció, bé per desconeixement, bé per pors i reticències (malalties bucodentals, malalties infantils per manca de vacunació, ginecològiques, etc.);
- e) Sistema sanitari dissenyat i implementat sota paràmetres etnocèntrics que no donen resposta a l'especificitat cultural del col·lectiu gitano;
- f) Menor poder adquisitiu per a poder garantir l'accés a tot tipus de tractament mèdic dins i fora del circuit de la sanitat pública;
- g) Mal ús dels medicaments i/o tractaments prescrits.

En resum, en el seu informe *Salud y Comunidad Gitana. Análisis de propuestas para la actuación*, el Ministerio de Sanidad y Consumo y la FSGG (2005) destaca que les persones gitanes són les que proporcionalment es troben en més situació de pobresa i exclusió social i són també el col·lectiu que habitualment té més problemàtiques de salut associades a la seva situació econòmica i social. De la mateixa manera, acostumen a ser les que accedeixen menys als serveis d'atenció a la salut, acollint-s'hi només en situacions d'urgència.

En el cas de la població gitana immigrant de l'Est, són les que majoritàriament tenen més dificultats per accedir a la sanitat degut principalment a dues causes: a) per desconeixement del circuit d'atenció sanitària, i b) per manca de la *European Health Insurance Card*, documentació acreditativa necessària per a poder ser atesos i ateses a les xarxes públiques de sanitat (Fundamental Rights Agency, 2009).

A Espanya, tant les fonts empíriques com les documentals demostren que és habitual que les persones gitanes immigrants tinguin dificultats per realitzar tràmits burocràtics que permetin accedir a la sanitat pública. Si bé l'atenció sanitària és universal pels menors d'edat i dones embarassades, la resta de la població immigrant queda fora d'aquest universalisme restringit. Aquesta situació és deguda a que se'ls demana haver estat inscrits en el sistema sanitari del seu país d'origen i aportar un document acreditatiu conforme ja no reben atenció mèdica. Aquest tràmit resulta feixuc i costós, fet pel qual moltes persones gitanes immigrants no acaben obtenint accés al sistema sanitari:

En conclusión, además de la situación de vulnerabilidad económica y social que viven las personas gitanas del este y que influye negativamente en la salud; éstas tienen que afrontar un proceso burocrático, a menudo insalvable, que les hace abandonar la posibilidad de acceder a un sistema sanitario "universal. (DROM-IN, 2009-2011)

Pel que fa al segon element de l'IDH, *el nivell educatiu*, la descripció es centra en els dos extrems del "contínuum formació" que va des de l'analfabetisme fins als estudis de tercer grau. Les xifres identificades (Fundació Pere Tarrés, 2005) mostren que a Catalunya hi ha un 11'4% de persones gitanes que no saben llegir ni escriure. Aquesta xifra és molt rellevant si la comparem amb l'1,70% de població catalana no gitana analfabeta. Una altra diferència significativa és que només un 0,2% de persones gitanes tenen estudis de tercer grau i en el cas de la població no gitana, aquest percentatge és del 10% (aquestes diferències entre els dos grups són molt similars al cas dels estudis de BUP i COU i FP).

Aquestes diferències tenen el seu origen en la Llei General d'Educació del 1970 (LGE, 1970) que suposava la igualtat educativa per a totes les persones d'Espanya sense considerar cap altre model d'organització social i cultural diferent al de la societat majoritària. És important destacar que el procés de sedentarisme de la comunitat gitana s'inicia al llarg de la dècada dels anys 50, moment en que apareixen els assentaments a les perifèries de les grans ciutats. Tot i això, la consolidació del sedentarisme no es fa realitat fins a finals

dels anys 90 y principis del 2000, després de la implementació de diversos programes de real·lotjament de diferents administracions.

Aquesta realitat va provocar que moltes persones gitanes no poguessin accedir a l'escolarització ja que, tot i basar-se en la universalitat, el sistema educatiu no responia ni reconeixia les necessitats educatives de la vida itinerant de persones gitanes. Com a conseqüència, es deixava de proporcionar educació a una part important d'aquesta població. En aquest sentit, també cal destacar que la població gitana no se sent identificada amb diferents aspectes del sistema educatiu, com la forma d'organització dels centres, el professorat, el contingut pedagògic que configura un sistema educatiu etnocentrista..., en tant que obvia els seus trets diferencials gitans, com per exemple la seva història, llengua, literatura o valors. En conseqüència, durant molt de temps es produeix una baixa escolarització i/o un alt índex d'abandonament prematur de nens i nenes gitans, afavorits per la manca d'identificació amb el sistema educatiu, la por a l'aculturació i el caràcter homogeneïtzador del propi sistema.

En relació a l'abandonament prematur dels estudis acadèmics, és necessari referenciar la LOGSE o Llei d'Ordenació General del Sistema Educatiu (1990) que estableix l'escolarització obligatòria fins els 16 anys. Per molts gitans i gitanes, aquesta obligatorietat va suposar una barrera més en l'obtenció d'un títol bàsic, sobretot si tenim en compte que la major part de nois i noies gitanes que abandonen l'escola prematurament es troben en la franja d'edat d'entre els 13 i 14 anys (especialment en el cas de les noies gitanes). Aquesta mateixa llei parteix de la premissa d'incorporar la diversitat al sistema educatiu i de respondre a les necessitats socials i culturals de l'alumnat. Per assolir-ho, es basa en adaptar el currículum escolar a la comunitat gitana. Amb la pràctica de l'adaptació curricular es separa per nivell a l'alumnat i es proporcionen diferents nivells d'aprenentatge i continguts instrumentals en funció de cada un d'ells. Això genera que existeixin baixes expectatives (poques competències formatives, manca d'interès per aprendre, etc.) cap als nens i nenes gitanes (sobretot quan la immensa majoria del professorat no és gitano) i que quan es

separi per nivells, siguin els nens i nenes gitanes els que reben menys contingut d'aprenentatge.

En aquest context, també es produeixen actuacions escolars basades en el *currículum de la felicitat* (Elboj et al. 2002, pp.109-110), en les que el professorat dona prioritat al desenvolupament emocional en detriment d'un aprenentatge que li permeti accedir a futures titulacions. El conjunt de factors descrits expliquen la manca de titulacions i l'alt índex d'analfabetisme de la població gitana.

En el cas de la població gitana immigrant, la situació educativa tendeix a empitjorar degut a la realitat vital d'aquest col·lectiu. En el cas dels gitanos i gitanes provinents de països de l'Est, és necessari destacar que en els seus països d'origen els nens i nenes freqüentment han estat escolaritzats en escoles segregades on el currículum estava totalment adaptat a una situació de marginació i de pobresa. A l'arribar a Espanya i a Catalunya es reproduïx la segregació ja que molts nens i nenes acaben en centres educatius on es concentra un gran nombre d'alumnat immigrant i/o d'ètnia gitana. El problema d'aquestes escoles no són les procedències o l'ètnicitat, sinó les baixes expectatives que el professorat té dels seus estudiants i les adaptacions curriculars sistemàtiques. Koen Peeters (2005), en un estudi sobre el poble gitano procedent de l'Est i ubicat a Barcelona destaca que les principals barreres amb les que es troben els nens i nenes gitanos immigrants a l'hora d'accedir a l'educació són de caire econòmic i degudes a la manca de comunicació i d'informació escola-família. Peeters destaca cinc elements a considerar en relació a l'especificitat dels gitanos i gitanes immigrants en l'àmbit educatiu: 1) escolarització en el seu país d'origen, 2) procés migratori, 3) marginació social, 4) resistència cultural i ètnica, i per últim 5) contracte amb la societat i el sistema educatiu.

El tercer i últim element de l'IDH fa referència al *nivell de renda*. Tenint en compte l'absència de registres sobre la renda per càpita segons l'ètnia dels ciutadans i ciutadanes espanyoles i catalanes, les dades es basen en diversos informes sobre l'estat de la pobresa en el nostre país i en determinats estudis

sobre l'ocupació de les persones gitanes. En aquest sentit, l'informe FOESSA sobre la pobresa a Espanya del 2008 destaca:

El factor étnico es un elemento que multiplica la diversidad interna del espacio social de la exclusión: casi la mitad del espacio social de la exclusión se asocia a minorías étnicas. La mayoría de la población extranjera ha desarrollado un proceso rápido de integración (en unos 3 millones de extranjeros no aparecen problemas graves de exclusión social), pero aun así, la presencia de extranjeros ha ido creciendo progresivamente en el espacio social de la exclusión y está presente en todos los colectivos asociados a ella. Sin embargo, en los extranjeros las situaciones más habituales son de precariedad y de vulnerabilidad, y la exclusión social severa afecta a una minoría (el 14%) en la que parece haber fracasado el proyecto migratorio. Por el contrario, una minoría étnica de nacionalidad española como los gitanos, es el grupo social más afectado por la exclusión severa (34%). (FOESSA, 2008, p.11).

L'Informe sobre Població Gitana i Treball de la Fundació Secretariat Gitano (2005), demostra que tot i existir una evolució favorable de la comunitat gitana en l'ocupació, aquesta presenta una taxa d'atur major respecte la comunitat no gitana, mentre la taxa d'inactivitat és inferior entre els gitanos i gitanes. Això és degut a l'existència d'una major presència per part dels gitanos i gitanes en activitats d'economia submergida. Un altre aspecte important que es destaca en l'Informe és la manca de qualificació professional que existeix en la comunitat gitana i el l'accés a llocs de treball precaris (temporalitat, sous baixos, absència de contracte, males condicions laborals, tipus de feina socialment no reconeguda...).

El col·lectiu gitano immigrant es troba en una situació de major vulnerabilitat respecte a les persones gitanes autòctones. L'informe realitzat per Vincle, *Gitanos procedents de l'Europa de l'Est a Catalunya* (2005), descriu que la immensa majoria de persones gitanes que arriben a Catalunya parteixen d'una condició socioeducativa molt precària que els dificulta l'accés al mercat laboral ordinari. L'estudi també mostra com la gran majoria de les famílies gitanes immigrants residents a Barcelona procedeixen de Tanderei, regió de l'Est de

Romania. Una conclusió de dubtosa científicitat a la que arriba l'informe és que hi ha una relació entre la procedència d'aquestes famílies i les ocupacions de l'economia submergida, incloent activitats delictives com els furtus. Aquest tipus d'informe serveix per incrementar els estereotips socials vers la població gitana immigrant i també contribueix a augmentar la mala imatge que la societat majoritària ja té del gitano o gitana. Aquesta visió general de la situació ocupacional del poble gitano immigrant mostra la precarietat laboral d'aquest col·lectiu i de les persones gitanes en general. Com a conseqüència, entre d'altres aspectes, es produeix una feble capacitat adquisitiva que afecta al conjunt de la població gitana del nostre país.

A més a més de la dimensió ocupacional, l'accés a l'habitatge per part de les persones gitanes autòctones i les gitanes immigrants ens proporciona informació útil per analitzar la desigualtat vinculada a la seva capacitat adquisitiva. Segons la *Fundación Secretariado General Gitano* (2007), la majoria de la població gitana autòctona viu en condicions d'habitabilitat adequada, tot i que s'ha de tenir en compte que un 43% resideix en àrees perifèriques de les grans ciutats o en barris segregats. També es destaca que un 12% de la població gitana viu en situació d'infrahabitatge. Les dades presenten evidències de que hi ha una part de població gitana que viu en condicions de deficiència estructural i de salubritat. Aquestes situacions estan vinculades a la manca de formació i a la dificultat d'accés a treballs remunerats en condicions que permetin afrontar les despeses d'un habitatge digne i en definitiva, a tenir un poder adquisitiu equiparable a la majoria de la població no gitana espanyola i catalana.

En el cas de les persones gitanes immigrants, les condicions d'habitatge són encara més precàries. La *Regional Agency Xenofobia* (2009) destaca que la majoria de persones gitanes immigrants conviuen en més d'una unitat familiar dins del mateix habitatge. Aquesta situació és conseqüència de la falta de recursos per cobrir les despeses de lloguer per part de la família nuclear i de la necessitat d'haver de comptar amb els ingressos econòmics de la família extensa.

A part de l'IDH, el concepte d'*integració* segons el plantejament de Carlota Solé (1982) també és una contribució que permet identificar les concrecions de la desigualtat social i la marginació. Aquesta autora incorpora la noció d'*integració sociocultural* entesa com un procés bidimensional a través del qual les persones immigrants s'inclouen en l'estructura ocupacional, alhora que accepten i "s'apropien" de les institucions, dels valors i dels símbols de la societat receptora. Dins d'aquest procés es poden identificar quatre nivells interconnectats d'integració: integració ocupacional, urbana, política i sociocultural (Solé *et al.* 2002, p. 21-22).

Per analitzar la situació de les persones gitanes immigrants, cal clarificar que els gitanos i les gitanes autòctones no són immigrants. La comunitat gitana insisteix en aquesta diferència com a element essencial per a reforçar el reconeixement de ciutadans i ciutadanes de ple dret. No obstant, després d'haver analitzat la realitat gitana en relació a l'educació, mercat laboral, sanitat, habitatge i participació, el concepte d'integració sociocultural resulta especialment útil per constatar que el poble gitano, tot i tenir una situació administrativa favorable a la inclusió i comptar amb 500 anys de convivència amb la població no gitana, es troba en situació marginal respecte de la societat majoritària. Amb paraules de Solé (2002):

La ciudadanía puede así devenir un criterio de exclusión. No obstante, la ausencia de participación política por exclusión social no es privativa de los inmigrantes ni queda eliminada por la obtención de la ciudadanía. Otros colectivos como las mujeres y los gitanos en España son ciudadanos desde hace siglos y siguen estando excluidos de muchos ámbitos laborales, sociales y políticos (Solé, C *et al.* 2002, p. 34).

Després de les dades aportades en relació als diferents àmbits socials que afecten a persones gitanes immigrants, s'evidencia que aquest col·lectiu té una situació d'exclusió més accentuada en relació al col·lectiu gitano autòcton i que per tant, es troba en una situació de més desavantatge per assolir la integració sociocultural que descriu Solé.

La situació d'exclusió social de la població gitana immigrant no només es produeix a l'estat espanyol sinó que es dona de forma accentuada també a nivell europeu. Com a resposta a aquesta realitat, la Comissió Europea va aprovar al 2009 la resolució sobre la situació social dels gitanos i el seu millor accés al mercat de treball en la Unió Europea (2009). En aquesta resolució queda evidenciada la situació de desigualtat del poble gitano vers les societats majoritàries que conformen els Estats membres i s'insta a tots els governs a aplicar mesures que incideixin en l'àmbit laboral, educatiu i sanitari que contribueixin a la superació de la marginació i l'exclusió social:

Considerando que las condiciones de vida de los romaníes, su estado sanitario y su nivel de escolaridad determinan su situación social y laboral y, con frecuencia, sirven de excusa para su exclusión de las sociedades mayoritarias y el racismo, y considerando que ello dificulta que mejore su calidad de vida, lo que impide el ejercicio de los derechos civiles y humanos más fundamentales.... Considera que para mejorar las condiciones de vida y de trabajo de la población romaní se precisa un enfoque coordinado que persiga los tres objetivos siguientes: incrementar las oportunidades económicas de la población romaní; crear capital humano; y reforzar el capital social y el desarrollo comunitario (Parlament Europeu, 2009, p.3-4).

Els conceptes de *desigualtat i justícia social* serveixen científicament per identificar marcs teòrics que incloguin diferents formes d'acció col·lectiva. Aquests conceptes s'incorporen en les reflexions acadèmiques i contribucions científiques sobre el desenvolupament de societats que responguin als ideals de "vida satisfactòria" de cada una de les persones i grups socials que la integren. Construir una societat justa implica la inclusió dels ideals, objectius i finalitats de possibilitats de vida satisfactòria i que per tant, implica la transformació de les situacions contràries als principis de justícia social (Sen, 2000).

Partint de les tesis d'Amartya Sen (2000) s'afirma que el poble gitano es troba en unes condicions d'injustícia social perquè ha tingut i té privacions respecte a

les seves llibertats com a poble. L'autor parteix de la idea que la llibertat és la via per la qual els éssers humans poden desenvolupar-se d'acord amb els seus ideals de "bona vida", d'acord amb els seus interessos, necessitats i anhels:

El desarrollo exige la eliminación de las principales fuentes de privación de libertad: la pobreza, la tiranía, la escasez de oportunidades económicas y las privaciones sociales sistemáticas, el abandono en que pueden encontrarse los servicios públicos y la intolerancia o el exceso de intervención en los Estados represivos (Sen, 2000, p.19-20).

Sen sosté que els béns primaris no són l'element únic de justícia social i que per tant, l'anàlisi sobre la desigualtat no es pot centrar només en aquest punt. Cal tenir present que no totes les persones i grups socials poden extreure iguals beneficis d'uns mateixos béns o situacions donades. Sen utilitza la noció de *funcionaments* per referir-se als beneficis reals que s'extreuen dels béns primaris. Afirmar que les diferències naturals i/o socials provoquen capacitats molt desiguals de transformació de béns en funcionaments. Una societat justa hauria de centrar-se en la capacitat de les persones, no en els béns. En base a les aportacions de Sen, podem afirmar que en el cas del col·lectiu gitano i especialment el col·lectiu gitano immigrant, sovint es produeixen situacions de privació i/o existeix una especial dificultat per accedir als béns primaris, com la salut o les llibertats fonamentals, l'accés a determinades posicions socials i als avantatges que s'hi associen (reconeixement social, altes retribucions econòmiques, poder, etc.).

Des dels diferents nivells d'intervenció de les administracions públiques es dissenyen polítiques socials orientades a cobrir necessitats bàsiques de la població gitana i es garanteixen una sèrie de drets com l'ensenyament, la sanitat, la igualtat, el vot, entre d'altres aspectes. La universalització dels serveis sanitaris, de l'educació i d'algunes prestacions socials ha esdevingut una important conquesta social que cal reforçar en un context en el que existeixen situacions de desigualtat complexa originades en l'estructura social, econòmica, política i cultural. La realitat ens mostra que les lleis que

garanteixen l'ensenyament o la sanitat universal i les seves institucions, com les escoles o les àrees bàsiques de salut que representen la realització d'aquests drets. no són suficients per assolir la inclusió social.

És evident que la universalització de la sanitat no resol les situacions com l'infrahabitatge, la manca de formació, l'escassetat de recursos econòmics per pagar tractaments mèdics no inclosos a la Seguretat Social, els entorns ambientals degradats i degradants desfavorables (barreres geogràfiques, deixataries o fàbriques) o les dificultats administratives que obstaculitzen l'obtenció de permisos per poder beneficiar-se gratuïtament de la sanitat pública (en el cas de la població gitana immigrant). De la mateixa manera, el fet de l'universalisme de la sanitat en el context espanyol tampoc incorpora els trets diferencials de la cultura gitana en relació a la cura i a la mort.

Quan es tracta la dimensió educativa, la seva vessant universalitzadora inclou també elements exclusors respecte a la cultura gitana. El 71'2% de persones gitanes espanyoles majors de 16 anys són analfabetes absolutes o funcionals (Fundación Secretariado Gitano, 2006). Interpretar l'alt índex d'analfabetisme com a variable depenent de la suposada baixa capacitat o manca de talent de les persones gitanes resulta absolutament inadmissible des d'un punt de vista científic i sociològic. Sense presentar situacions extremes, suposem per una banda el cas d'un nen gitano del barri de La Mina de St. Adrià del Besòs (Barcelona), que viu en un pis de trenta metres quadrats amb cinc germans, els seus avis i els seus pares, analfabets i que tenen com a font d'ingressos la "recollida selectiva" de brossa. Aquest nen pot tenir unes potencialitats i una predisposició enorme per aprendre informàtica. Per altra banda, suposem un nen no gitano nascut al barri de Sants de Barcelona, en una família de classe mitja formada per dos germans i els progenitors (mare administrativa i pare operari especialitzat en una fàbrica), que viu en un habitatge de setanta cinc metres quadrats. Tots dos parteixen de la mateixa potencialitat talentosa però el segon tindrà l'opció d'anar a una escola concertada, segurament podrà gaudir de reforç escolar si en algun moment ho necessita o, si més no, els seus pares li podran donar un cop de mà amb els deures sobretot durant els primers anys d'escolarització. A més, té un lloc on poder fer els deures a casa i, com és

ja habitual entre les classes mitges, seria molt probable que disposés d'ordinador a casa. En canvi, el primer anirà a una escola pública en la que la majoria d'alumnat és d'ètnia gitana i on el professorat parteix d'unes baixes expectatives respecte les seves capacitats i motivacions i transmetrà la idea de que si aquest nen finalitza l'ESO, ja serà un triomf. A aquesta realitat, s'hi afegirà la manca de possibilitats de disposar d'un espai d'estudi en el domicili, d'ordinador i de les barreres que tenen els pares per ajudar el seu fill a fer els deures. Si aquest nen suspèn alguna assignatura, és molt probable que sigui interpretat com manca d'interès pels estudis i pel coneixement en general.

En l'àmbit de l'educació, s'identifica un tracte desigual que perpetua la inaccessibilitat de la comunitat gitana al món del coneixement formal. A llarg termini i tenint en compte que a la societat de la informació es valoren cada vegada més els coneixements acadèmics i el nivell de formació, aquest tracte desigual es tradueix en dificultats per obtenir un major poder adquisitiu i accés al mercat laboral. Com a conseqüència, també es redueixen les opcions per la gestió de la pròpia vida, l'elecció a la participació social i política, i molts altres aspectes pel desenvolupament social i personal.

La discriminació normativa cap al poble gitano s'acompanya de la discriminació subliminal i manifesta que es produeix en la interacció entre societat gitana i societat majoritària. Aquesta interacció està impregnada de l'herència d'un imaginari social que es basa en estereotips negatius cap al col·lectiu gitano i que genera recels i desconfiances. Cal destacar que els mitjans de comunicació en general exerceixen un paper reproductor i consolidador d'aquests estereotips i prejudicis. En definitiva, els gitanos i les gitanes, pel sol fet de pertànyer a una determinada cultura no gaudeixen del mateix respecte que la resta de persones de cultures majoritàries. En moltes ocasions, encara es troben exposats i exposades a tractes arbitraris i perjudicials tant per part de qui ostenta el poder (cossos de seguretat, personal de les administracions en l'àmbit social i de salut, sistema educatiu, empresaris...), com per part de la resta de ciutadans i ciutadanes del territori espanyol (taxistes, propietaris de locals d'oci nocturn, llogaters...).

Davant d'aquest tipus de desigualtats, el que proposa Sen (2000) està en una línia amb les aportacions de Richard Arneson (1989) que defensa una concepció de la justícia entesa com *igualtat d'oportunitats de benestar*. "La igualtat d'oportunitats de benestar s'obté quan totes les persones disposen de forma efectiva del mateix ventall d'opcions" (Arneson, 1989, p. 88)¹².

Des d'aquesta perspectiva, la superació de les desigualtats no es basa en una redistribució equitativa de béns sinó dels nivells d'utilitat que les persones poden arribar a obtenir d'aquests béns, tant polítics com econòmics. De nou, el concepte d'*integració sociocultural* (Solé et alt., 2002) exposat en l'apartat 2.3 resulta d'utilitat en aquest anàlisi ja que queda de manifest com els membres del poble gitano, tot i ser ciutadans espanyols de ple dret, queden exclosos de determinats àmbits de la societat com el mercat de treball, l'educació o la sanitat.

Qualsevol científic o científica social que parteixi d'aquesta concepció de justícia social, ha de tenir en compte que la societat actual està lluny de ser justa en relació al poble gitano (com també passa amb altres col·lectius). Partir d'aquesta idea contribueix a la pràctica investigadora que arriba a conclusions coherents amb el seu enfocament, buscant afavorir la justícia social, donant evidències científiques a responsables polítics i els tècnics d'acció social i promovent el canvi a la societat sobre el pensament i l'imaginari col·lectiu vers la població gitana. Aquest enfocament ja ha tingut influència en els treballs d'alguns científics i científiques socials i en la pròpia comunitat gitana.

Una aportació teòrica que incideix tant en les estructures de la societat com en les seves dinàmiques i que planteja solucions de superació de les situacions d'injustícia social com la que pateix el poble gitano és la idea d'injustícia de Nancy Fraser (1997). Aquesta autora analitza la relació entre reconeixement i redistribució i distingeix entre dos conceptes d'injustícia: *la injustícia econòmica*

¹² Traducció pròpia. Cita original: "Equal opportunity for welfare obtains when all person face effectively equivalent arrays of options" (Arneson, 1989: 88).

(explotació, marginació econòmica, privació dels béns materials per a dur una vida digna) i *la injustícia cultural* o *simbòlica* que opera en el sistema cultural a través dels patrons socials de representació, interpretació i comunicació (dominació cultural, no reconeixement, manca de respecte). La injustícia econòmica i la cultural es troben interconnectades i es reforcen dialècticament de forma que les normes culturals negatives cap a determinats sectors de la població estan institucionalitzades en els sistemes polític i econòmic.

Fraser (1997) argumenta que les desavantatges econòmiques impedeixen la participació igualitària. Aquest fet té un impacte negatiu per la construcció d'una cultura inclusora amb la diversitat en les esferes públiques que configuren la vida quotidiana. L'autora també realitza una distinció conceptual entre *solucions afirmatives* i *solucions transformatives*. Les primeres van dirigides a corregir els resultats no equitatius dels acords socials sense que afectin el marc general que els origina, i les segones estan orientades a corregir aquests resultats a través de la reestructuració del marc implícit que les crea. Ambdues solucions són aplicables a les injustícies econòmiques, culturals i simbòliques. Per una banda, les solucions en relació a la injustícia econòmica impliquen necessàriament la redistribució, mentre que les solucions en relació a les injustícies culturals/simbòliques impliquen el reconeixement. L'autora construeix un *contínuum* en el que tot col·lectiu hi té presència i en el que a cada un dels seus extrems hi ha el reconeixement i la redistribució.

En definitiva, es pot considerar que els col·lectius socials són bivalents ja que segons on es trobin es poden definir més o menys en base a la seva situació econòmica (classe social) o en base a les seves exigències culturals (minories ètniques). És precisament degut a aquesta bivalència el motiu pel que les solucions a les injustícies han de tenir un caràcter també bivalent i és per aquesta raó que Fraser (1997) proposa *la redistribució transformativa* i *el reconeixement transformatiu*.

Quan s'aplica aquest model al poble gitano s'identifica la seva situació de doble injustícia social: d'una banda està exclòs de la societat pel fet de ser minoria

ètnica (injustícia cultural/ simbòlica) i, per l'altra, pel fet de pertànyer a una determinada classe social¹³.

La producció de coneixement sobre el poble gitano està estretament relacionada a la situació d'injustícia cultural/simbòlica que pateix aquest grup dins les societats majoritàries. El fet de no incloure les veus i necessitats gitanes en els processos d'investigació és resultat de la manca de reconeixement de la seva cultura, que simultàniament impedeix contribuir a la superació de les desigualtats. Aquestes desigualtats dificulten enormement que la comunitat gitana pugui desenvolupar-se com a tal i avançar de la mateixa manera que ho fan la resta de comunitats no gitanes amb les que conviu.

Segons l'enfocament de Nancy Fraser, no n'hi hauria prou per superar l'exclusió a través de polítiques d'acció afirmativa orientades a incloure representants del col·lectiu gitano a totes les esferes socials (treball, política, educació...), ni de proporcionar els mecanismes d'accés a determinats estrats socials a les persones gitanes. Fraser sosté que la solució passa per la *deconstrucció* de l'actual sistema econòmic i del sistema cultural existent, apostant pel socialisme i la socialdemocràcia. Aquesta contribució resulta útil per les investigacions sobre minories culturals ja que aporta la idea de la doble exclusió (per ètnia i per classe). Tot i això, el fet que defensi la deconstrucció resulta incongruent amb la idea de justícia.

Un escenari de justícia social ha de garantir que tota la societat, tant el poble gitano com la resta de col·lectius, puguin expressar les seves necessitats i demandes i tinguin possibilitat de participació en la gestió de les seves vides i de la societat de la que formen part, sense que impliqui la renúncia als trets identitaris propis.

En aquest sentit, posicions teòriques com la de Habermas (1987), contribueixen a la consolidació d'una realitat amb justícia. Habermas en la

¹³ Segons l'Informe FOESSA 2005 sobre la pobresa a España, els gitanos pobres es troben en una situació de desavantatge respecte la resta de pobres no gitanos, juntament amb els immigrants (Fundació FOESSA, 2005).

Teoria de l'Acció Comunicativa (Habermas, 1987) afirma que la interacció entre els individus i/o col·lectius (intersubjectivitat) modifica les relacions, les persones, les situacions i en definitiva, els escenaris socials. Aquest autor afirma que a través del diàleg i de la "força dels arguments" es poden transformar les relacions socials existents.

Habermas posa èmfasi en el sentit que les persones donen als seus actes i parteix de que les accions tendeixen a "l'enteniment". Una veritable democràcia i unes formes d'organització social i política basades en la llibertat i en la igualtat dels individus/grups, ha d'incloure necessàriament la totalitat de les identitats que la configuren (Habermas, 1987). Recollint l'aportació de Habermas, M^a Jesús Izquierdo (2000), en un dels seus treballs utilitza de la següent forma el concepte de *democràcia radical* per definir una situació sociopolítica justa :

Aquesta concepció de la democràcia comporta el no tenir por ni al conflicte ni a l'oposició d'interessos. Implica atrevir-se a discrepar, a suportar el rebuig dels demés, establir prioritats i comprometre's amb aquestes. La democràcia ha d'ésser entesa com el "recórrer –a-l'encontre–de-l'altre", superant la concepció de la naturalesa humana unificada, de subjecte unificat. La tensió entre desigualtat i diferència, i la tensió entre lliure expressió de voluntats i la presa de poder dels subordinats es resol en el compromís, la participació, en la pràctica política. S'ha de rebutjar la desigualtat i defensar la diferència per poder arribar a construir una autèntica democràcia (Izquierdo, 2000, p. 37).

La democràcia radical exigeix que es posi en pràctica el principi d'igualtat de les diferències i que el treball dirigit a la superació de les desigualtats socials inclogui la participació social i política plena i es produeixi el reconeixement mutu dels diferents grups socials que configuren la societat. La via per aconseguir-ho es el diàleg i el consens, la intersubjectivitat definida per Habermas o el "recórrer a l'encontre de l'altre" esmentat per Izquierdo (2000).

Dels plantejaments de Habermas (1998), Izquierdo (2000) i Fraser (1997) se'n desprèn una idea comuna que té un efecte directe sobre el tractament de la

comunitat gitana a les ciències socials i les accions que se'n deriven. Aquest efecte inclou des de futures recerques i polítiques socials fins a actituds de la societat majoritària o opinió en general. Cal incorporar la comunitat gitana immigrant i autòctona en totes les esferes de la societat per arribar a un escenari de justícia social en relació a aquest poble. Partint d'aquesta perspectiva, cal que hi hagi gitanos i gitanes en les institucions i organismes que produeixen coneixement, especialment quan aquest coneixement es refereix a la seva pròpia comunitat. En resum, és necessària una transformació de les estructures socials actuals per promoure la inclusió de tots els grups i sectors de la població que configuren les nostres societats.

2.4. Historicitat, investigació i transformació social

D'acord amb Ortiz (1998), la ciència ha de ser contemplada des del marc històric en el que es produeix. D'aquesta manera, es pot afirmar que les tendències en l'elaboració de coneixement estan influenciades per les estructures socials existents en un determinat moment històric i àrea geogràfica, la lògica de les relacions entre els diferents agents socials i les dinàmiques de canvi social. És necessari matisar que aquesta influència no és unidireccional, perquè la ciència també marca tendències i modifica les estructures i dinàmiques socials. Per tant, quan es parla de ciència i estructures s'ha de partir de que es tracta d'una relació de retroalimentació constant i per aquest motiu es poden identificar, de forma més o menys explícita, diferents teories, idees i formes de procedir derivades del treball científic en les formes d'organització/relació política, laboral, jurídica, social i cultural.

Amb les eines de què es disposa en les ciències socials es poden definir i identificar les diferents situacions de desigualtat en que es troba el poble gitano a Espanya i Catalunya i definir possibles vies de superació. Per assolir aquest objectiu, és necessària una lectura historicista de la ciència, situant-la en moments concrets de l'esdevenir històric i emmarcar-la en un context de relacions socials específiques.

La ciència i les estructures de poder dominants es troben intrínsecament relacionades. Tal i com s'ha esmentat, l'inici de les ciències socials es produeix al principi de la societat industrial, una societat caracteritzada per rígides estructures polítiques, socials i jurídiques. L'ús de la ciència per part dels qui ostentaven el poder va afavorir que predominés la racionalitat instrumental que va servir de base pel desenvolupament de les teories funcionalistes que legitimaven un ordre social concret basat en la desigualtat (Flecha, Gómez, Puigvert, 2001).

En base al principi de neutralitat axiològica, alguns científics socials majoritàriament provinents dels estrats dominants de la societat, van elaborar teories que negaven la capacitat creativa i de decisió dels individus. Les persones es consideraven instruments programats a través de la socialització que tenien com objectiu desenvolupar un determinat rol o funció dins el sistema social i d'aquesta forma, garantir l'equilibri del propi sistema. En ocasions, aquest equilibri es trencava i les ciències socials s'encarregaven de cercar elements a partir dels quals corregir disfuncionalitats del sistema. Malgrat aquesta pretesa objectivitat, els científics socials també formen part de l'entramat de relacions i estructures socials. Per tant, els objectius de recerca, l'enfocament teòric i la metodologia utilitzada respon a un determinat posicionament del científic o científica social respecte de la realitat social estudiada (Flecha, Gómez, Puigvert, 2001).

Durant dècades, l'objectiu de la investigació sobre el poble gitano ha estat caracteritzada per la descripció de la seva situació social i no per les possibilitats de superació de les desigualtats. Aquesta tendència ha generat malestar en la pròpia comunitat gitana i, de forma indirecta, a la resta de la societat. En algunes ocasions, les recerques, tot i ser benintencionades, s'han marcat objectius de canvi pels gitanos des del criteri del científic social etnocèntric i homogeneïtzador i no des de la inclusió de les veus, necessitats i demandes del propi poble gitano.

Aquest tipus d'investigació, basada en la superioritat de l'investigador o investigadora respecte el subjecte investigat, ha obviat les veus de la pròpia comunitat gitana, generant polítiques socials generals i/o específiques per al col·lectiu gitano reproductores de la desigualtat social. La difusió d'aquest tipus d'estudis principalment a través dels mitjans de comunicació i la seva utilització com a base formativa de diverses disciplines acadèmiques, han generat actituds contràries al benestar del poble gitano entre els i les professionals que treballen directament amb aquest col·lectiu. També han produït un efecte molt negatiu entre la població no gitana, reforçant l'imaginari social exclusor existent sobre aquesta població. La majoria d'aquests treballs han estat desenvolupats per persones no gitanes que, situades en la posició de poder de científic social, han dificultat o impedit l'espai a la participació de persones gitanes en la construcció de coneixement (Sordé, 2003).

Si partim d'una reflexió més àmplia sobre el que implica generar nou coneixement amb minories culturals, cal destacar que hi ha autors i autores que han demostrat que existeixen enfocaments que han perpetuat la situació de desigualtat. Flecha identifica dues orientacions a les investigacions tradicionals dutes a terme per la comunitat científica en relació al poble gitano (Touraine, Wieviorka, Flecha, 2004). La primera és l'etnocentrisme i la segona el relativisme.

Les investigacions que interpreten la realitat gitana prenent com a referència el model cultural de l'Europa occidental i que conclouen que la cultura gitana és inferior a l'europea, generen racisme. Existeixen autors (Hancock, 1988; Cortiade, Duka, 1994) que han criticat molt durament aquest enfocament que durant dècades ha dominat els estudis sobre el poble gitano. L'etnocentrisme té com a resultat una sèrie d'interpretacions pseudo-científiques que no permeten accedir al verdader coneixement i a la comprensió de la complexa situació en la que es troba la comunitat gitana. D'aquesta manera es realitzen estudis que inclouen nombrosos estereotips i que poden arribar a incloure tesis refutables que parteixen de suposicions, com per exemple que les desigualtats es deuen a característiques innates de les persones gitanes. Des de la postura etnocèntrica, les mesures per lluitar contra la desigualtat que pateix el poble

gitano es centren en la implementació de mesures i polítiques assimilacionistes.

La segona tendència descrita per Flecha està basada en el relativisme. Les recerques desenvolupades des d'aquesta perspectiva parteixen de la base que no hi ha cultures superiors o inferiors sinó únicament diferents. Amb aquest enfocament no es qüestionen les desigualtats perquè es relativitzen i s'oblida el principi d'igualtat. En aquest sentit, allò que és conseqüència de la desigualtat social es confon amb uns suposats trets culturals. D'aquesta forma, el relativisme perpetua les desigualtats socials. Algunes de les investigacions produïdes des d'aquest posicionament promouen el manteniment de la pobresa entre la població gitana ja que s'identifica com a tret cultural necessari a preservar (Okely, 1997).

Les conseqüències negatives de la implementació de mesures basades en recerques etnocèntriques o relativistes són clares per a la comunitat gitana en aquells àmbits més pràctics, com per exemple en treball social. En aquest sentit, s'evidencia l'estreta relació entre una determinada forma de produir coneixement i la lògica imperant de les relacions socials existents en un determinat context socio-històric. La consolidació del treball social com a disciplina s'ha acompanyat del desenvolupament de la sociologia.

Per diferents motius la sociologia es va consolidar com a ciència mentre que el treball social va ser considerat com una pseudociència, una disciplina o una professió (Miranda, 2003). Aquesta diferenciació entre ambdues disciplines ha provocat considerar menys importants les aportacions del treball social com a àmbit d'investigació científica, obviant que teoria i pràctica són aspectes complementaris per la recerca. D'aquesta manera, els treballadors i treballadores socials s'han basat principalment en les aportacions teòriques de l'antropologia i la sociologia per definir intervencions amb la comunitat gitana. En ocasions, aquestes aportacions han estat realitzades des de perspectives etnocèntriques o relativistes, influenciant l'elaboració de polítiques socials de forma segregadora. Les conseqüències de l'aplicació de mesures exclusives

es fan evidents en el poc progrés que es percep en la superació de la situació de desigualtat social que pateix el poble gitano.

Davant d'aquesta realitat es distingeixen dues tendències vers la investigació sobre poble gitano. En primer lloc, s'ha començat a generar un debat intern dins de la comunitat gitana a nivell internacional que rebutja les investigacions realitzades des de la perspectiva etnocèntrica i relativista. A més a més, es reclama la necessitat de generar un altre tipus de coneixement científic inclús amb les necessitats del poble gitano. Algunes veus gitanes i pro gitanes, demanen una forma de producció de coneixement alternativa que superi els problemes esmentats derivats dels posicionaments tradicionals.

Donant resposta als mètodes tradicionals d'investigació, la present tesi parteix d'una aproximació comunicativa que inclou la veu de la comunitat gitana en la definició de programes, estratègies i projectes, entre d'altres actuacions. La investigació basada en aquesta perspectiva es fonamenta en el diàleg intersubjectiu entre persona investigadora i persona investigada. D'aquesta manera, per un banda es trenca amb la tradicional jerarquia metodològica implícita en els enfocaments etnocentristes i relativistes, i per l'altra, es permet realitzar una anàlisi orientat a la superació de la desigualtat i l'exclusió social (Vargas i Gómez, 2003, p.572).

La segona tendència és una creixent apertura de les ciències socials cap a sectors tradicionalment exclosos. A l'actual societat, les normes i valors anteriors que fonamentaven la societat han canviat i la producció de coneixement també. Així, trobem autors com Ulrich Beck (1998) que tracten sobre les característiques de la ciència en el context de la societat del risc. Segons les aportacions d'aquest autor, hi ha una desmitificació de la ciència com a institució depositària de la veritat absoluta. Cada vegada més, l'activitat científica (ciència reflexiva) està sotmesa a judici públic, tant per part d'experts com de persones no expertes. D'aquesta manera, hi ha una desmitificació del coneixement científic tal i com es concebia a inicis del segle XIX i una pèrdua de poder i reconeixement per part dels científics derivada de l'actual lògica relacional entre la ciència, la pràctica i la vida pública.

La generalització de la ciència reflexiva també permet que les persones a qui va dirigida tinguin noves possibilitats de participació, influència i desenvolupament dels processos de producció i d'aplicació dels resultats científics. Aquest és un procés d'ambivalència molt significatiu ja que presenta l'oportunitat d'emancipació de la pràctica social de la ciència mitjançant la ciència mateixa. A més a més, també immunitza les ideologies socialment vigents i les perspectives que estan en contra de les reivindicacions de la Il·lustració científica (Beck, 1998, p. 205).

En el conjunt de les ciències socials s'observa una tendència a incorporar les demandes de les persones gitanes. Aquesta actuació es tradueix en una major presència en el terreny de la investigació científica de les veus gitanes.

Una comprensió errònia de la no contaminació axiològica en l'anàlisi científica ha portat a identificar l'objectivitat amb el distanciament entre personal investigador i col·lectius investigats. Segons aquesta perspectiva, qualsevol investigador o investigadora que treballa en col·laboració amb el poble gitano i amb les necessitats pràctiques per superar l'exclusió, estaria contaminat o contaminada de forma que els seus coneixements no serien objectius ni científics. Sota aquesta concepció es cau fàcilment en l'error de considerar la distància en si mateixa com objectivitat i no es té en compte que pot encobrir els prejudicis que predominen sobre el poble gitano en els contextos socials on viuen i treballen aquells i aquelles que investiguen. Per tant, no s'aconsegueix la neutralitat axiològica que proposa Weber respecte a la distància. Pel contrari, el diàleg que té en compte tots els arguments i coneixements disponibles i de totes les persones (investigadores i investigades) és la base per investigar els subjectes socials (Touraine, Wieviorka i Flecha 2004, p. 37).

Per donar resposta a les investigacions basades en perspectives exclusores, s'ha desenvolupat científicament una nova perspectiva teòrica i metodològica aplicada als estudis sobre el poble gitano: la investigació dialògica (Gómez et al., 2006). L'enfocament dialògic promou la col·laboració del col·lectiu gitano en

la investigació (així com d'altres minories culturals) establint mecanismes que assegurin que les diferències culturals siguin incorporades en base al principi d'igualtat. La recerca és més científica vers la realitat de la comunitat gitana i la participació de persones gitanes s'incorpora en tota la recerca. A més a més, també s'inclou el contrast de la seva experiència amb el que s'afirma per part de la comunitat científica internacional.

Des de l'àmbit del treball social també s'observa aquesta tendència i, cada vegada més, s'incorpora la visió i l'experiència dels usuaris dels Serveis Socials en la definició de mesures d'intervenció social. Aquest canvi s'ha produït principalment en la relació entre persones professionals i usuàries (individu, família, grup o comunitat), i ha consistit en una postura de reconeixement mutu i legitimació del saber de l'altre. L'èxit de les intervencions en l'àmbit del treball social implica que es consideri la relació professional-usuari com un procés continu d'establiment i restabliment d'acords en quant a diferents aspectes: 1) definició de la situació del problema, 2) establiment d'hipòtesis, 3) definició del pla de treball (objectius i metodologia, indicadors) i 4) avaluació. En definitiva, es tracta *d'assegurar actes comunicatius dialògics* (Flecha, 2009) en els processos de decisió que impliquen la conveniència o no de desenvolupar determinades ajudes o maneres de gestionar la realitat de les persones usuàries dels Serveis Socials.

De la mateixa manera que en l'àmbit del treball social cal incorporar la persona/grup/comunitat que pateix la situació d'exclusió social a transformar, a la recerca sociològica cal incloure la inclusió de les veus de les persones que són investigades des del moment del disseny de la investigació fins a les conclusions finals i propostes de recerca futura. En l'apartat 2.2 sobre *els avenços en l'escenari polític* es demostra que encara que de forma molt incipient, la participació del poble gitano en els àmbits d'influència social, jurídica i política és una realitat. Aquesta inclusió en la configuració de la realitat social és un primer pas cap a un escenari de justícia social i d'equitat entre la societat gitana i la no gitana. La inclusió de les veus gitanes en els processos d'investigació és, doncs, de gran importància donat l'impacte que es pot assolir per aconseguir una major igualtat i justícia social vers el poble gitano.

Amb la realització de la tesina titulada *Les veus gitanes en la investigació científica: una aproximació al reclam d'un poble*, vaig aprofundir en aquest aspecte transformador de la realitat social del poble gitano a través de la investigació. El treball referenciat tenia dos objectius principals: a) *Analitzar els processos de canvi que s'estan donant en l'àmbit de la producció de coneixement nou respecte el poble gitano, posant especial èmfasi en com les persones gitanes entenen i perceben aquest canvi i quin és el seu posicionament al respecte* i b) *Estudiar com les persones gitanes entenen i creuen que hauria de ser la recerca realitzada sobre la seva cultura i realitat. En concret, identificar quines són les seves aportacions sobre com tenir un paper actiu al llarg de tots els processos de producció de coneixement científic sobre si mateix i la seva articulació.*

Els resultats del treball van evidenciar el paper essencial que té la investigació científica per realitzar aportacions que contribueixin a la superació o a la reproducció de la desigualtat social. També es va demostrar la rellevància de les disciplines de la sociologia i el treball social com a àmbits que exerceixen una influència important en el disseny de les polítiques públiques dirigides a grups vulnerables com el poble gitano. El desenvolupament de les actuacions que es deriven de les investigacions poden afavorir o bé dificultar l'accés de les persones gitanes als drets socials i de ciutadania. Aquesta vinculació té una especial rellevància en el cas de la comunitat gitana, grup cultural en el qual se centra aquesta tesi. Al llarg d'aquest capítol, s'ha evidenciat que el poble gitano demana investigacions que incloguin les seves diferents veus que històricament han estat silenciades. Aquestes veus no acostumen a ser escoltades ni tingudes en compte perquè es situen fora dels canals de participació formalment establerts. A més a més, la recerca senyala el reclam a que tota recerca en relació al poble gitano tingui com objectiu últim la superació de situacions discriminatòries i d'exclusió social.

El coneixement sobre demandes concretes del col·lectiu gitano m'han portat a dedicar-me a una tesi que inclou les veus gitanes amb l'objectiu de cercar

elements que afavoreixin la superació d'alguns dels processos d'exclusió social que afecten aquest poble. En concret, la tesis inclou el repte de contribuir a la superació de la situació de triple exclusió de les dones gitanes immigrants en el nostre país.

CAPÍTOL III

Dona gitana immigrant. Una mirada des de la teoria

3.1. La dimensió de gènere en les teories sociològiques sobre les migracions i el racisme

La literatura científica sobre migracions ètniques i gènere està orientada, majoritàriament, a temes específics tals com la repercussió dels processos migratoris en les estructures familiars o en la salut. Així ho mostren recerques recents com el projecte I+D *DROM-IN* (2009-2011) que ha aprofundit en la qüestió específica del col·lectiu gitano immigrant. Aquest projecte assenyala que quan es tracta d'aquesta població, els estudis no tenen en compte la globalitat de la seva situació, de manera que, o bé aborden problemàtiques específiques en àmbits com la salut, tals com l'alcoholisme, les drogues, la lactància, l'obesitat, o bé es centren només en la qüestió ètnica.

Hi ha, doncs, una gran absència d'estudis que proporcionin dades sobre les tendències generals de les migracions en clau de gènere, tot i la importància de la seva consideració. Malgrat tot, a través de l'anàlisi documental realitzada s'han trobat evidències científiques que mostren el paper que juga el gènere en els processos migratoris. Pessar i Mahler (2003) destaquen que hi ha hagut una anàlisi parcial masculinitzada sobre les migracions que comporta mancances a l'hora d'interpretar i d'entendre el comportament dels fluxos migratoris transnacionals. Al mateix temps, aquestes autores mostren com el gènere incideix de forma significativa en les decisions migratòries (on emigrar, quan, qui). En la mateixa línia, Pfeiffer et al. (2008) sostenen que les trajectòries femenines tenen un gran impacte sobre les migracions i sobre l'economia dels països d'acollida i Castles (2000) assenyala que la feminització de les migracions va acompanyada d'un canvi en les motivacions de les persones i de les famílies per emprendre un projecte migratori.

D'una banda, la creixent feminització de la immigració ha canviat el perfil de la persona immigrant que, d'altra banda, encara perdura en l'imaginari social com a home, jove, en etapa activa i que té com a projecte formar una família al mateix país o bé a través d'un procés de re agrupació familiar. Aquesta imatge contrasta amb una realitat creixent com és l'augment de les dones immigrants que arriben als països d'acollida amb projectes migratoris propis i independents d'un projecte masculí, o que adquireixen cada vegada més el rol de caps de família o *breadwinners*.

D'altra banda, la manca de perspectiva de gènere en matèria de migracions provoca llacunes legislatives que generen situacions de vulnerabilitat. Així ho mostren Morales (2009), en el seu estudi sobre la situació de les dones llatines als Estats Units, i Gómez et al. (2006) quan es centren en la situació de la dona immigrant en el mercat laboral. Des d'aquestes anàlisis s'evidencia com les dones immigrants es troben en una situació de vulnerabilitat respecte de les dones dels països receptors, donat que ocupen els pitjors llocs de treball, sovint en l'economia submergida com és el cas de les ocupacions del servei domèstic. Així, l'etnicitat juga un paper important però també ho fa el gènere. Alegre (2000), analitza els eixos de desigualtat en les polítiques migratòries i descriu així aquesta realitat:

La presencia en el mercado laboral de la mujer inmigrada tiende hacia la informalización incluso cuando ésta está disponible del correspondiente permiso de trabajo en toda regla. Efectivamente, la mayoría de las mujeres de origen inmigrante ocupa puestos de trabajo en sectores difícilmente controlables por la Inspección de Trabajo (en el servicio doméstico en primer lugar, pero también en restaurantes, cafés, hoteles, servicios no cualificados a empresas, comercios al por menor, etc.). (Alegre, 2000, p.400)

En aquesta línia Sayas (2009) assenyala que les desigualtats de gènere i ètnica modifiquen l'estructura del mercat laboral creant espais ocupacionals segregats per gènere i per ètnia. La realitat de l'estructura ocupacional actual

és que les dones immigrants es situen en l'estrat més baix, malgrat comptin amb trajectòries professionals més qualificades i socialment més valorades en els seus països d'origen.

Aquesta situació de vulnerabilitat està directament relacionada amb l'educació, una variable que també afecta les persones immigrants i membres minories ètniques, i especialment a les dones. Ueno (2009) mostra la relació entre ètnia, gènere i educació a través d'un estudi que evidencia com els estudiants més motivats i compromesos amb els estudis són els que compten amb la presència de persones de la seva mateixa cultura dins les aules i en els diferents espais escolars. Com mostra l'anàlisi que a partir de l'IDH s'ha efectuat en l'apartat 2.3 sobre desigualtat, l'absència de referents gitans en les escoles i la manca de referències a la pròpia cultura, fan que les persones gitanes percebin l'escola com una institució aliena a la seva comunitat. Aquesta percepció és, sovint, provocada pel propi sistema educatiu i per alguns sectors acadèmics que, basant-se en tesis pseudocientífiques exacerben les desigualtats de gènere existents en tota cultura. En focalitzar la seva atenció en la dona gitana influeixen en l'abandonament precoç dels estudis per part de moltes joves gitanes, fet que situa un cop més a les dones gitanes immigrants en una situació de major vulnerabilitat.

Així doncs, a l'hora de conèixer el processos migratoris no es poden deixar de banda ni la dimensió de gènere ni la dimensió ètnica dels qui en són protagonistes. D'aquí la decisió de centrar aquest estudi en el cas específic de la dona gitana immigrant. Parlar de la immigració de la dona gitana remet a l'especificitat sociodemogràfica de la immigració gitana. La literatura científica consultada i que posteriorment s'ha pogut contrastar a través del treball de camp desenvolupat, mostra que la migració gitana resulta més paritària entre gèneres que qualsevol altre grup ètnic o cultural.

Aquest fet s'explica perquè entre el col·lectiu gitano immigrant no és freqüent trobar casos en els que el cap o la cap de família inicia el projecte migratori i,

posteriorment reagrupa la família. Es tracta d'una immigració familiar i reproductiva on el més comú és que les famílies emigrin juntes (pares i fills/es, algunes vegades amb família extensa), si bé es pot donar el cas que alguns dels fills/es es quedin al país d'origen fins a poder assentar-se de forma més o menys estable al país d'acollida.

La immigració gitana procedent dels països de l'Est és una població especialment jove amb un percentatge important de menors d'edat. . Aquesta característica implica necessàriament una sèrie de necessitats diferenciades de la resta de les famílies immigrants en relació a la sanitat, a l'educació i a l'habitatge, entre d'altres àmbits.

En la teoria sobre les migracions es parla dels *push factors* (factors d'expulsió de les persones del seu propi país d'origen) i dels *pull factors* (factors d'atracció, generalment en els països receptors) que actuen com a detonants per emprendre un projecte migratori. En el cas de la població gitana, autores com Sobotka (2003) sostenen que hi ha factors d'expulsió que motiven les migracions gitanes de forma específica tals com la violència racista o els pogromos¹⁴. No obstant, les situacions de precarietat econòmica i en l'àmbit laboral, de l'habitatge o educatiu, constitueixen per la població gitana com per la majoria de col·lectius migrants, les motivacions més importants per emigrar del país d'origen (DROM-IN, 2009-2011). Així, pel que fa als factors d'atracció o *pull factors* s'apunta cap a les expectatives de tenir una millor situació econòmica i educativa pels fills i filles, l'existència d'un sistema de Serveis Socials, la sanitat universal o altres drets socials que milloren substancialment la qualitat de vida de les persones, així com el fet de comptar de xarxa social, amb familiars i/o amics, al país de destí.

¹⁴ *Pogrom* és una paraula russa que significa un atac o disturbí. Les connotacions històriques del terme inclouen atacs violents per part de les poblacions locals contra les persones gitanes.

D'acord amb Castles (2000), creix el número de dones immigrants que inicien projectes migratoris de forma independent. Des d'una perspectiva de gènere i d'ètnia cal tenir en compte que, pel fet de tractar-se d'una immigració de base familiar, la immigració gitana implica que la motivació de la dona gitana per dur a terme el projecte migratori sigui diferent de la motivació que tenen altres dones immigrants de col·lectius diferents, com per exemple les marroquís o equatorianes. La totalitat dels casos del treball de camp mostren que les dones gitanes emigren motivades pel vincle afectiu que les uneix amb els seus familiars ja emigrats, per ajudar-los i millorar el futur dels seus menors. Recerques científiques com el projecte I+D *DROM-IN* (2009-2011) han assenyalat que les persones gitanes adultes demostren importants expectatives quan es tracta de la transformació de les vides dels seus fills i filles. L'educació representa, així, un dels aspectes més rellevants en la cerca d'un futur millor i una de les motivacions més fortes que intervé en la decisió de les famílies gitanes a emigrar.

Però juntament amb aquesta realitat, el racisme representa un dels principals problemes amb els que es troben les dones gitanes immigrants quan arriben a Catalunya i a Espanya. Van Dijk (2003) estudia la construcció social del racisme i la relació existent entre el discurs de l'elit política i les actituds racistes i xenòfobes de les societats receptores. Aquest autor mostra com, a través del discurs, les elits polítiques construeixen una imatge de la persona immigrant basada en estereotips negatius que legitimen tractes discriminatoris per part de les institucions i de les persones a títol individual en les societats d'acollida.

D'acord amb aquesta teoria, el discurs de l'elit política no és arbitrària, sinó que respon a una sèrie d'interessos subjacents que poden ser de diferent índole. Aplicada al cas de les persones gitanes immigrants precedents de Romania, el següent exemple clarifica l'ús d'aquest discurs vers els gitans immigrants per interessos partidistes. Al maig de 2011, en plena campanya electoral per les eleccions municipals, el candidat del Partit Popular a l'alcaldia de l'Ajuntament de Badalona, el Sr. Xavier Garcia Albiol, feia les declaracions següents:

Quiero dejar muy claro que yo, Xavi García Albiol, apuesto por las políticas de integración, claro que sí, pero no estaré dispuesto a destinar ni un solo euro de los presupuestos municipales a aquellos que, ni se integran, ni se quieren integrar, como es el caso de determinados individuos gitanos rumanos. [...] Puede que muchos de vosotros os preguntéis, ¿qué haré para solucionar estas situaciones?, y yo os lo diré: aplicar mano dura contra estas personas. Estoy convencido de que en poco tiempo comprenderán que en Badalona no tienen sitio. Solución: presión policial y restricción de las prestaciones sociales a estas personas que no se comportan (lavoizdebarcelona.com, 2011).

Al llarg dels anys 90 s'ha estès per Europa, i també en altres continents, un vot cap a partits i propostes polítiques racistes entre gent que es considera partidària de la integració. Diferents autors i autores han donat noms i han analitzat característiques que diferencien aquest racisme de la societat de la informació del que predominava en la societat industrial. Per exemple, Flecha (1999) ha diferenciat entre el racisme modern i el racisme postmodern. El racisme postmodern va estar políticament representat en un principi per Haider, líder del partit austríac d'extrema dreta FPÖ, i de la seva escissió BZÖ, que va aconseguir donar una cara molt atractiva a la seva proposta, especialment entre la gent jove. Haider tenia amics musulmans i d'altres cultures que, de vegades, l'acompanyaven en els seus mítings. Ell afirmava defensar les altres cultures, presumia de fer estades durant les vacances a Estambul i d'agradar-li molt la identitat turca. El que deia era que no acceptava que els turcs haguessin de posar la seva identitat musulmana dins la gran Alemanya, de la qual, per a Haider, Àustria en formava part. Tampoc acceptava que els alemanys treballadors haguessin de pagar les ajudes socials dels turcs mandrosos i delinqüents. Es tracta d'idees que expressava a través de declaracions com aquestes:

Si jo visqués a Estambul, ningú podria imaginar que jo volgués canviar la mitja lluna musulmana per la creu cristiana a l'escola dels meus fills....els que arriben

al nostre país, al nostre món, han d'acceptar els principis bàsics de la nostra societat, de la nostra cultura (Martí Font, 1993, p.6).

Des de llavors, a gairebé tots els països no han parat de proliferar alternatives racistes que es presenten com a integradores. Desgraciadament, no podem dir que les ciències socials sempre hagin contribuït a frenar o superar aquest fenomen, de vegades han contribuït a fomentar-ho. Des dels mateixos inicis dels anys noranta, es va estendre per Catalunya i per Espanya el que es va anomenar com a Model Vic. La redistribució forçada d'alumnat immigrant entre escoles es va presentar com un model d'integració. Primer es deia que una concentració de més del 15% d'immigrants en la mateixa escola generava necessàriament problemes. Els qui ho defensaven no sabien que la proposta de Haider era més oberta que el que ells presentaven com a model de integració, ja que el líder de l'extrema dreta austríaca situava el problema en una concentració d'alumnat immigrant del 30%. Després s'afirmava que en els "casos in assumibles", l'única solució possible consistia en el tancament de l'escola on s'hagués superat la concentració admissible i la redistribució forçada del seu alumnat entre d'altres escoles. A més, com a mesura preventiva, per evitar noves concentracions, es feia la redistribució forçada de la matrícula inicial de l'alumnat nouvingut.

Des de la comunitat científica internacional ja es va advertir que el Model Vic, pel fet de centrar el problema en la població immigrant i no en les institucions, generaria no només més fracàs escolar, sinó també racisme i al final vot d'extrema dreta. Es va advertir que quan hi hagués condicions perquè sorgís algun partit d'extrema dreta amb molts vots, aquest naixeria a Vic. I efectivament, així va ser: ja a les eleccions municipals del 2007, la Plataforma per Catalunya nascuda a Vic va quedar en segon lloc, només per darrera de Convergència i Unió. Poc abans, el 22 de maig del 2006 Jordi Pujol va fer un discurs a la Universitat de Vic en el que va dir:

En el difícil camp de la immigració i l'escola, per posar un exemple, s'ha reconegut el model de Vic com un dels models a seguir. Però qui l'ha liderat, igual que qui l'ha avaluat, ha establert que la seva potència naixia en la implicació de la universitat (Pujol, 2006).

Malgrat els resultats obtinguts i que Plataforma per Catalunya continua creixent, no hi ha una rectificació clara per part de les ciències socials dels errors comesos. Ben el contrari, es continua encara ara fent cursos sobre el Model Vic. Fins i tot algunes de les propostes educatives més segregadores que s'han fet a Espanya han partit d'aquesta mateixa localitat i s'han justificat des de la suposada orientació integradora del seu model.

La crisi actual ha intensificat aquests processos. Poblacions dels països del Nord d'Europa com Finlàndia es neguen a pagar els dèficits econòmics dels Estats d'Europa del Sud. El 19% dels vots d'aquest país ha anat al partit dels Veritables Finlandesos, però encara amb molta més proporció ha augmentat la ciutadania que pensava que s'hauria d'acabar amb les ajudes als països del Sud. Com sempre, aquesta onada racista ha acabat afectant a la població gitana més intensament que a qualsevol altre col·lectiu.

Primer Itàlia i després França, van ser els estats que van arribar a un límit fins i tot no permisible per la Unió Europea. Sarkozy reivindicava la legitimitat de la moratòria per tal de poder expulsar el que ell deia que eren els gitanos romanesos. Però en realitat aquesta moratòria només es podia aplicar a individus; fer-ho a un grup cultural era il·legal i racista. No obstant, això no ha impedit que els gitanos romanesos i no romanesos hagin estat perseguits per aquests i per altres estats. L'onada racista s'ha estès per tota Europa i ha tingut un ressò destacat a la localitat de Badalona. Que actualment governi a aquest municipi qui va ser el líder d'aquest rebuig, i que ho justifiqui des del seu model "integrador" indica que la situació és molt greu, que no depèn només dels polítics, sinó del conjunt de la ciutadania i que les ciències socials s'han de

plantejar molt seriosament no contribuir a fomentar aquests estereotips, sinó a superar-los.

En el cas concret del poble gitano, en relació a la imatge i als estereotips, autors com Ian Hancock (2002) han estudiat la construcció social a través de la història del que ha anomenat "antigitanisme" o "romanofòbia". Aquests termes denominen tot un conjunt d'imatges i prejudicis de les societats majoritàries que justifiquen i perpetuen discriminacions vers el poble gitano, especialment en el cas dels i les gitanes immigrants, ja que són hereus d'un imaginari social que els relaciona amb la mendicitat, els problemes de convivència o l'ocupació il·legal d'habitatges (Peeters, 2004; Lungo Drom, 2004-2007). Aquestes imatges afecten de forma més acusada a la dona gitana immigrant, a qui s'arriba a relacionar amb imatges tan negatives com la de la utilització dels menors per a la mendicitat, amb la submissió per part dels homes de la seva comunitat i tot un seguit d'estereotips altament exclusors.

Els mitjans de comunicació en l'actual societat de la informació juguen un important paper en la creació d'estats d'opinió i de promoció de certes actituds vers el col·lectiu gitano. Moltes vegades, aquests difonen notícies i/o imatges tractades des dels estereotips construïts socialment al llarg de 600 anys de convivència amb el poble gitano. D'aquesta s'infereixen explicacions sense evidències científiques que amplifiquen aquests estereotips aprehesos i transmesos a través de la socialització de la societat majoritària. Així ho emfatitzen Sánchez et al. (2005) en el seu estudi sobre la població gitana a Catalunya:

D'aquesta manera [els mitjans de comunicació] tenen un paper protagonista en la construcció, la reproducció i el reforçament d'estereotips i prejudicis cap al poble gitano, a la vegada que poden ser un superador de les desigualtats. A més, com que allò que no surt pels mitjans no existeix, tot i ser pràcticament nul el reconeixement real de la cultura gitana per a la societat majoritària i els mitjans, la imatge que transmeten forma part de la socialització de les persones i les imatges prèvies, i aquesta és la que queda en la consciència col·lectiva de

les persones, a vegades donant pas a un coneixement parcial, deformat i discriminatori (Sánchez, 2005, p.305).

Precisament, aquesta capacitat de creació de realitat social que tenen els mitjans de comunicació també pot ser usada en positiu, afavorint imatges positives de la comunitat gitana que contrarestin aquelles ancestralment interioritzades pel conjunt de la societat. Per aquest motiu, alguns estudis (Sánchez, 2005) reclamen un compromís ètic dels mitjans de comunicació per assegurar un tractament respectuós de totes les notícies relatives al poble gitano, el més allunyades possible d'actituds etnocentristes i xenòfobes.

Algunes entitats gitanes d'abast internacional¹⁵ ja han posat de manifest el seu rebuig cap al tractament racista de les qüestions gitanes i reclamen el dret constitucional del respecte a la pròpia imatge (Constitución Española, 1978, article 15, Secció dels drets fonamentals i de les llibertats públiques). Gràcies a aquest treball per part del moviment gitano, aquelles imatges que afecten concretament al col·lectiu gitano immigrant també són controlades, de tal manera que s'alcen les veus de tot el poble gitano quan apareixen notícies, reportatges, sèries de televisió racistes com és el cas d'aquesta denúncia que feia la Unión Romaní al juliol de 2011:

Ayer, día 28 de julio, la serie "Mentes Criminales" de la cadena de TV "la Cuatro" trató sobre una familia que cometió crímenes terribles. Asesinaban a sangre fría a familias gadches (no gitanas) y robaban a sus hijas. Pero resulta que la familia era RUMANA y GITANA. Se trataba, según la historia, de una creencia ritual "típica" de los gitanos que entrenaban a sus hijos para matar y robar, etc. (Unión Romaní, 2011).

¹⁵ Un exemple d'entitat especialitzada en aquest tipus de denuncia és la Unió Romaní. Per més informació es pot consultar la seva web: <http://www.unionromani.org/>

3.2 Aportacions del feminisme: les altres dones com a motor del canvi

El I Congrés Internacional de Dones Gitanes¹⁶, va consolidar un procés amb el qual s'estava treballant des de feia anys per part de molts col·lectius gitanos de dones d'arreu del món: l'existència del feminisme gitano i la incorrecció dels estereotips racistes i sexistes que han donat una imatge de les dones gitanes com a submises en contrast amb les dones no gitanes alliberades. En el mateix congrés es va fer la proposta de declarar el dia 8 d'octubre Dia Internacional de la Dona Gitana, la qual ha rebut el suport entusiasta (entre d'altres) del Lobby Europeu de Dones.

Un nombre creixent de dones gitanes estan realitzant diàriament la lluita dins els seus domicilis, entre la seva comunitat i en els seus llocs de treball. Aquest esforç està obtenint el suport dels organismes internacionals, de les principals autores de gènere del món i dels millors sociòlegs i sociòlogues. Per exemple, Judith Butler va dir el següent després de participar en el que fou la seva primera trobada sobre el tema de "les altres dones que va incloure veus de dones gitanes:

Va ser una experiència bella i emocionant, que em canviarà a mi i al meu treball...vosaltres m'heu retornat el més bàsic sentit de per què el feminisme és urgent, motivant i creatiu.¹⁷ (De Botton et al., 2005, p.15-16).

Malauradament, fins fa poc, una bona part de la producció que s'anomenava en molts països sociologia i fins i tot feminisme, no ha servit per superar aquests estereotips, sinó per reforçar-los donant-los una imatge de legitimitat científica. Part dels anomenats estudis de gènere s'han mostrat "preocupats", per la que

¹⁶ Per més informació consultar la pàgina web http://dromkotar.org/wp/?page_id=76

¹⁷ Traducció pròpia. Cita original: *It was a beautiful and a moving experience that will change me and my work... You have returned me to my most basic sense of why is feminism urgent, moving and creative.*

consideraven enorme desigualtat de les dones gitanes en les seves comunitats, en comparació amb el gran alliberament aconseguit per les dones no gitanes. Part de l'anomenada sociologia ha reforçat també aquests estereotips sense presentar cap evidència empírica.

Les protestes gitanes van ser massives. Fins i tot representants institucionals van ser molt radicals. Per exemple, Ian Hancock (2002), era un lingüista gitano de la Universitat de Texas (Austin) i va ser el representant gitano en l'*Holocaust Memorial Council* i el director de la *United Nations Praesidium* de la *International Romaní Union*. Malgrat la seva representativitat institucional, va haver d'utilitzar paraules molt radicals per tal que finalment fossin escoltades:

Els qui coneixeu el meu treball, sabeu que he lluitat intensament contra l'actitud dels investigadors paios que estudien el nostre poble i que volen tancar-nos en una "càpsula del temps" perquè siguem "veritables gitanos", analfabets, nòmades, i primitius, com volia Himmler. Aquestes persones pensen que som incapaços d'unir-nos i de tenir una consciència política, i escollir els nostres líders ¹⁸ (Hancock, 1988,;p.14).

Durant la primera dècada del segle XXI, la millor sociologia i els millors estudis de gènere han escoltat les veus gitanes i les han tingut en compte en les seves obres i producció científica. Des dels estudis feministes, la contribució més rellevant ha estat la del reconeixement de les veus de les altres dones, el també reconeixement del feminisme gitano i, en general, del feminisme dialògic. Durant molt de temps les dones acadèmiques (les que tenen títol universitari) han monopolitzat les aportacions de totes les dones. Les dones dedicades al treball manual, les gitanes i les immigrants pobres han vist silenciades les seves veus no només en el conjunt de la societat, sinó també en

¹⁸ Traducció pròpia. Cita original: *Those who know my work know that I have thoroughly fought against the attitude of the non-Roma researchers that study our people and that want to close us up in a "time capsule" for us to be "real Romà", illiterate, nomads and primitive, like Himmler wanted. These persons think that we are unable to unite, to have a political conscience, and to choose our leaders.*

els propis moviments de dones. Les dones professores d'universitat, blanques i de classe mitja o alta, han recolzat amb una "legitimitat" intel·lectual l'estereotip sobre el contrast entre la submissió de les dones gitanes i l'alliberament de les blanques, però ho han fet sense haver dialogat directament amb el moviment gitano de dones. Sortosament per la sociologia, pels estudis de gènere i per les pròpies dones gitanes, els millors autors i autores ja han inclòs en les seves obres i declaracions la superació d'aquests prejudicis. Per exemple, la mateixa Judith Butler va dir el següent respecte de la lluita d'una besàvia gitana:

D'una banda, les persones gitanes, òbviament, estan excloses, però l'Emilia està constantment lluitant contra aquesta situació. Crec que aquesta és una experiència remarcable d'empowerment; no sap llegir, però té molt a dir i per fer¹⁹. (Beck-Gernsheim et al., 2003, p.141)

L'any 2001 es va celebrar un debat entre Judith Butler, Elisabeth Beck-Gernsheim i Lidia Puigvert. Les tres autores van dialogar directament amb diferents representants d'altres dones, tals com treballadores de la neteja, dones gitanes i dones immigrants pobres. La conclusió més destacada fou que una tasca clau del segle XXI és superar el silenci de les veus de les altres dones que, al llarg del segle XX s'ha mantingut per part de la majoria de dones, dels moviments de dones, dels estudis de gènere i de les ciències socials.

Aquest debat i la seva publicació en diferents formats (Beck-Gernsheim et al., 2001) va obrir una gran transformació respecte el que havia estat el segle XX. Pocs anys abans, l'Ajuntament de Barcelona havia impulsat un extens i llarg debat sobre la Barcelona que volien les dones dels seus barris. Moltes dones de molts barris van treballar durant tot un any preparant les seves contribucions. Al final es van fer unes jornades on les aportacions dels diferents barris eren presentades. Resulta que les dones que les presentaven no eren

¹⁹ Traducció pròpia. Cita original: *On the one hand, the Gypsies are obviously disenfranchised, but Emilia is constantly fighting against this situation. I believe this is a remarkable experience of empowerment.*

les que les havien treballat, sinó dones acadèmiques escollides expressament per fer-ho. La protesta més gran va arribar quan una d'aquestes dones acadèmiques va dir que no presentaria les conclusions de la feina feta sinó les seves pròpies idees sobre el tema en qüestió. Aquestes protestes van generar un debat sobre la urgència de no silenciar mai més les veus de totes les dones. Igual que ho havien fet els homes representants de la masculinitat hegemònica quan les dones van reclamar tenir veu en les organitzacions, en les institucions i en els moviments socials, algunes dones acadèmiques acostumades als privilegis dels seus protagonismes van reaccionar enfadades davant de les reclamacions de les altres dones perquè no suplantessin les seves veus.

El context dels moviments de les altres dones i la seva inclusió en les teories feministes va ser molt favorable pels incipients moviments gitanos de dones ja existents i pels que aflorarien als anys que van seguir aquest debat. Per exemple, a Catalunya es va fundar la Drom Kotar Mestipen²⁰, la primera associació gitana explícitament de dones i en pronunciament a favor del feminisme gitano que hi ha hagut a Catalunya.

Avui, hi ha consens internacional en que fer rànquings entre diferents cultures sobre qui té més o menys igualtat entre homes i dones no contribueix gens a avançar cap a la igualtat de gènere. Sí que contribueix, i molt, a augmentar el racisme, és a dir, a reforçar la consideració que hi ha cultures superiors i cultures inferiors. El que sí contribueix a avançar cap a la igualtat (i també a la superació del racisme) és la unió o col·laboració entre dones de diferents cultures per tal d'avançar en la superació de les desigualtats que es donen entre totes elles. El feminisme gitano és molt conscient de la necessitat d'aquesta col·laboració i, per això, els moviments gitanos de dones són moviments on el protagonisme el porten dones gitanes, però que inclouen com a membres de les seves associacions també a dones no gitanes.

²⁰ Per a més informació consultar la pàgina web: <http://dromkotar.org>

El sexisme i el racisme d'aquestes comparacions i rànquings entre cultures queda molt en evidència quan es fa des d'un etnocentrisme occidental que té unes ulleres opaques per veure les lluites de dones d'altres cultures que no segueixen les seves mateixes dinàmiques. El premi Nobel d'economia Amartya Sen, en el seu llibre *The argumentative indian* (Sen, 2006), ja assenyala la poca destresa occidental per poder veure com l'Índia es va avançar a Europa en temes científics i d'igualtat de gènere. Això es dona fins i tot en països com Espanya o França on mai hi ha hagut una presidenta de govern o d'Estat, mentre que sí que n'hi ha hagut tant a l'Índia com al Pakistan. Amartya Sen, molt allunyat dels prejudicis anteriorment assenyalats, valora molt els estudis comunicatius sobre els moviments gitanos de dones i el feminisme gitano:

Aquest és un debat elegant i clarificador sobre els problemes que es produeixen quan la distribució és entesa en termes d'oportunitats i disponibilitat de recursos, sense tenir en compte les desigualtats que provenen de convencions culturals i de barreres socials.²¹ (Sen, 2006, p.249)

Les idees de les altres dones, el feminisme dialògic i, en concret, el feminisme gitano, reben elements i al mateix temps fan aportacions a varies de les principals corrents de la sociologia. La Teoria de l'Acció Comunicativa de Habermas (1987) planteja que han de ser escoltades totes les veus, que el valor rau en les seves pretensions de validesa i no les pretensions de poder. Si s'han d'escoltar totes les veus, no es poden silenciar les de les altres dones, de la majoria de dones. Si s'ha d'arribar a consensos entre totes les veus, es requereix un feminisme dialògic obert a aquests consensos entre dones diferents. Si hem de tenir en compte les pretensions de validesa i no les de poder, el feminisme gitano no és ni millor ni pitjor que el feminisme blanc, sinó que tots dos són necessaris per enriquir el feminisme dialògic de totes les dones.

²¹Traducció pròpia. Cita original: *This is an elegant and clarifying debate about the problems arising when the distributive is understood in terms of opportunities and availability of resources, without taking into account the inequalities that arise from cultural conventions and social barriers.*

En aquests moments de forta crisi econòmica i social, les ciències socials pateixen una crisi de legitimitat que amenaça amb una disminució dràstica dels recursos destinats al seu desenvolupament. La proposta de sociologia pública de l'actual president de la *International Sociological Association*²² aporta un camí per avançar en la superació d'aquesta crisi. Per tal que la societat valori les ciències socials, és necessari fer sociologia pública i amb el públic. No es pot parlar i escriure sobre les dones gitanes sense i en contra de les dones gitanes. Afortunadament, els moviments gitanos catalans i espanyols saben que la sociologia mundial és molt diferent al que escriuen els qui es basen en prejudicis, enlloc de fer-ho en evidències científiques. Si no fos així, depreciarien la sociologia i l'atacarien actualment com ho feien en temps passats. La sociologia pública avança en la mateixa línia que el feminisme dialògic i el feminisme gitano, tots ells molt valorats per les dones gitanes.

En la segona part d'aquesta tesi (capítols V, VI i VII) s'hi inclouen diverses veus de dones gitanes immigrants que reflecteixen una lluita desigual constant i diària que duen a terme en la seva vida quotidiana i en la seva vida pública. Aquesta lluita no segueix necessàriament els mateixos paràmetres que la duta a terme per dones no gitanes, però comparteix el mateix objectiu d'igualtat de les diferències. La tasca de la sociologia és percebre i analitzar aquesta dinàmica social, no substituir la seva observació i estudi pels prejudicis que també ha imposat la societat dominant a les sociòlogues i sociòlegs.

²² Per a més informació consultar la pàgina web: <http://www.isa-sociology.org/>

CAPÍTOL IV

Els Drets Socials. Un marc de referència

El pas de la dictadura franquista a la monarquia parlamentària va suposar un canvi qualitatiu en tot allò referit als drets i deures inherents a les persones residents a l'Estat Espanyol. Veient la història del poble gitano al nostre país, s'ha pogut veure la importància que va suposar tenir un marc normatiu que equiparés els homes i dones gitanes a la societat majoritària i que, per tant, els assegurés els mateixos drets i els protegís del tracte discriminatori que havien patit al llarg de segles de convivència entre no gitanos. El pas a una societat democràtica, doncs, comporta l'adquisició de tota una sèrie de drets socials per tota persona que resideixi a l'Estat Espanyol en qualitat de ciutadana, inclosos els homes i les dones gitanes, entre els que es troben el dret a l'habitatge, a l'educació, a l'ocupació, a la sanitat, a la seguretat social i a l'assistència social en casos de necessitat. També es contempen els drets a l'associacionisme i a la participació ciutadana a través de diferents mecanismes com ara el sufragi universal.

La Carta Magna estableix, doncs, que l'Estat i els diferents governs autonòmics i locals han de vetllar per l'efectivitat d'aquests drets. De tal manera que es creen una sèrie de dispositius per part dels diversos nivells de l'administració pública que compleixen aquesta missió. Això és el desenvolupament de l'Estat de Benestar o dels serveis de benestar públics que, amb paraules de Sebastià Sarassa (2000, p.349), es poden definir com:

...un conjunto de redes de seguridad que recogen a los ciudadanos cuando, por avatares de la vida más o menos imprevistos, caen de sus posiciones sociales hacia otras más precarias. Tales servicios engloban una gama amplia de transferencias en metálico y de servicios personales destinados unos y otros a garantizar una cierta calidad de vida en casos de insuficiencia de ingresos, de capital humano o social, y de problemas de salud así como garantizar una cierta integración social entre las clases y los grupos sociales.

Dins d'aquesta xarxa de serveis públics es troben els Serveis Socials que és el nostre focus d'interès.

Arribats a aquest punt es fa pertinent recordar el que ja s'apunta en la introducció d'aquesta tesis sobre la noció de *dret social* utilitzada, així com la diferenciació entre els diferents serveis de benestar. Tal i com apunta Pelegrí (2006), l'actual Estat de Benestar consta de sis pilars bàsics: educació, treball/ocupació, habitatge, sanitat, seguretat social i Serveis Socials.

Tots aquests constitueixen la xarxa de serveis de benestar de la que ens parla Sarassa (2000) i són comunament anomenats Serveis Socials, però només un d'aquests pilars és realment els Serveis Socials. Per aquest motiu, hi ha hagut diversos autors que han intentat clarificar la idea a través de la conceptualització d'uns i altres.

Aquí prenem de referència a Navarro (2009, p.47) el qual fa una distinció entre *Serveis Socials en sentit restringit* i *Serveis Socials en sentit ampli*, referint-se en el cas de la primera accepció al *conjunt d'accions professionals desenvolupades per un equip multidisciplinari que, des de la proximitat i mitjançant prestacions específiques i l'aprofitament dels recursos del propi medi comunitari, contribueixen a l'autonomia personal i al desenvolupament comunitari*. En canvi, els Serveis Socials en sentit ampli serien el *conjunt de les Administracions i els ens d'iniciativa social i mercantil, la tasca dels quals va orientada a la millora de les situacions socials per sector o àmbits*. Les persones que no poden arribar a satisfer llurs necessitats a través d'aquests són les que recorren als Serveis Socials en sentit restringit.

En relació al nostre objecte d'estudi, aquesta investigació s'interessa per l'accés de les dones gitanes als Serveis Socials en sentit restringit, si bé resulta casi impossible no fer referència a la resta de serveis que ofereix l'Estat del Benestar per la seva estreta relació. Com veurem més endavant, els Serveis Socials són, en moltes ocasions, el primer pas per a accedir a la resta de serveis i recursos contemplats per les diferents administracions públiques i

entitats d'iniciativa social. Per aquest motiu, i entenent que els Serveis Socials són definits com a dret per la Constitució Espanyola, la recerca adopta el terme de dret social per referir-se, tant al conjunt de Serveis Socials en sentit ampli, com als Serveis Socials en sentit restringit, que són el centre d'interès de la tesi.

Gràcies, en gran mesura al debat que s'inicia arrel de l'aparició de l'Informe de Beveridge (1942) titulat *Social Insurance and allied Services*, on s'insta als governs a la cobertura universal de la seguretat social de la ciutadania. Posteriorment, gràcies a la posterior pressió exercida pel col·lectiu de Treballadores Socials²³ representades per la Federació Espanyola d'Assistents Socials (FEDASS) a finals dels anys 70s, s'aconsegueix que la Constitució Espanyola elimini el concepte de *beneficència pública* heretada del franquisme i el substitueixi per la noció d'*assistència social pública* (Martin, 2008). Aquest fet resulta especialment rellevant pels valors subliminals que hi ha darrera de cadascun dels termes. El vell concepte de *beneficència* fa referència al conjunt d'institucions públiques, religioses i no governamentals que presten ajudes socials i/o econòmiques desinteressadament a persones i col·lectius que presenten mancances de recursos. Aquest concepte ens remet al terreny de la voluntarietat i l'altruisme per part dels sectors afavorits de la societat vers els sectors que no ho són tant.

En canvi, quan parlem d'Assistència Social, ens remetem al terreny dels drets individuals inherents a les persones pel fet de ser persones que els permetin viure de forma digna:

El terme Assistència Social, per si és suficient expressiu o, almenys, s'intenta fer-li expressiu, per a contraposar-lo al de Beneficència general, que és la denominació que tradicionalment ha tingut aquesta branca administrativa de l'auxili de la necessitat. La Beneficència general, el mateix nom ho evoca, ve vinculada amb la idea de Beneficència particular, és a dir, amb la idea de la graciabilitat de les prestacions, amb la idea del altruista, la cessió emotiva de

²³ La utilització del femení és absolutament conscient, donat que es tracta d'una professió originàriament femenina i que, avui en dia, encara ho continua sent.

suports. L'Assistència Social, per contra, funciona ja rigorosament emmarcada en els tràmits d'un servei públic, enfront del qual és possible realitzar exigències jurídicament fundades en dret i contrastades pels tribunals. (Mateo, 1967, a Aguado, 2008, p.19).

D'aquesta manera, trobem que la Carta Magna del 1978, recull dos articles bàsics que obliguen als diferents governs a desplegar un sistema de Seguretat Social i Assistència Social per a totes les persones espanyoles. Concretament, en El Capítol Tercer *Dels Principis Rectors de la Política Social i Econòmica*, consten els següents articles:

Artículo 39. Los poderes públicos aseguran la protección social, económica y jurídica de la familia.

Artículo 41. Los poderes públicos mantendrán un régimen público de Seguridad Social para todos los ciudadanos, que garantice la asistencia y prestaciones sociales suficientes ante situaciones de necesidad, especialmente en caso de desempleo. La asistencia y prestaciones complementarias serán libres. (CE, 1978)

El desplegament del sistema de Serveis Socials a Espanya té en compte que estem en un país configurat per diferents comunitats autònomes, amb realitats socials, econòmiques i culturals diverses, fet pel qual estableix una política de descentralització del desplegament dels Serveis Socials com també passa en el cas de la salut, cedint completament les competències en aquestes matèries a les diferents autonomies i als diferents governs locals. L'Estat, per la seva banda, conserva la competència de legislar i administrar la Seguretat Social.

En les línies descrites fins al moment s'ha parlat de drets socials associats a la condició de ciutadà espanyol. Què passa doncs amb les persones no nascudes en territori espanyol però que es troben residint de forma continuada? La Constitució Espanyola deixa ben clar que els estrangers que viuen en territori espanyol restaran subjectes a la Llei Orgànica 4/2000, de 11 de gener, sobre

drets i llibertats dels estrangers a Espanya i a la seva integració social²⁴, essent competència de manera exclusiva de l'Estat doncs, tot allò referit a les persones immigrants exteriors. En principi, l'esmentada llei fa referència a que totes les persones estrangeres tenen dret a rebre atenció social a través dels diferents sistemes de Serveis Socials de forma equiparable a la ciutadania espanyola, si bé a la pràctica, anirem veient que les diferents polítiques socials dissenyades pel mateix govern central i/o pels governs autonòmics, sovint contradiuen aquest principi legal, sense incórrer en la il·legalitat. La pròpia llei 12/2007 de Serveis Socials estableix el principi de la universalitat dels Serveis Socials sense discriminació de cap mena, apuntant però que es poden exigir certs requisits per poder percebre certes prestacions i/o accedir a certes ajudes segons el seu disseny:

Els poders públics han de garantir a tothom el dret d'accés als Serveis Socials i llur ús efectiu en condicions d'igualtat, equitat i justícia redistributiva. Aquest principi no exclou, però, que l'accés es pugui condicionar al fet que els usuaris compleixin determinats requisits i paguin una contraprestació econòmica per assegurar la coresponsabilitat entre els usuaris i les administracions públiques i la sostenibilitat del sistema.²⁵

Anirem veient exemples d'aquesta perversitat al llarg del punt 4.1 sobre la conceptualització, la tipologia i l'accés als Serveis Socials.

²⁴ Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social. Accés:

http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo4-2000.html [Consulta: 12/07/2011]

²⁵ Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya núm. 4990 - 18/10/2007 [Internet].

Accés: <http://www.gencat.cat/diari/4990/07284064.htm> [Consulta: 19/04/2011].

4.1 Serveis Socials: marc legal, conceptualització, tipologia i formes d'accés

Què són els Serveis Socials? Amb la conceptualització inicial d'aquest capítol ja hem avançat una definició de Serveis Socials, si bé la incloem en aquest apartat per tal de poder seguir en detall l'explicació sobre la seva materialització i sobre les tipologies existents.

L'última llei catalana 12/2007, d'11 d'octubre, de Serveis Socials, defineix els Serveis Socials d'aquesta manera:

Els Serveis Socials són un dels sistemes de l'Estat del Benestar, conjuntament amb la seguretat social, el sistema de salut, el sistema d'educació, les polítiques d'habitatge i altres actuacions públiques. Els Serveis Socials són el conjunt d'intervencions que tenen com a objectiu garantir les necessitats bàsiques dels ciutadans, posant atenció en el manteniment de llur autonomia personal i promovent el desenvolupament de les capacitats personals, en un marc de respecte per la dignitat de les persones.²⁶

Aquestes intervencions es realitzen en el si de diferents dispositius d'ajuda que s'organitzen i s'estructuren en diferents nivells d'atenció segons la naturalesa i la complexitat de les necessitats que presenten les persones, famílies i/o col·lectius: **a) l'atenció bàsica i b) l'atenció especialitzada.**

a) Els Serveis Socials d'atenció bàsica o primària (serveis de primer nivell) es presten des de les Àrees Bàsiques d'Atenció Social primària (ABS) on es troben els Equips Bàsics d'Atenció Social Primària (EBASP). Aquests equips multidisciplinaris estan conformats per professionals del treball social, educació social i psicologia. També es contempla la figura del jurista que sol ser personal extern a l'ajuntament que presta assessorament als diferents professionals o bé de forma directa a la ciutadania.

²⁶ ibid

Els EBASP es troben molt a prop de la ciutadania, estan situats als barris i són la porta d'accés als Serveis Socials en sentit ampli. És el primer lloc on les persones en situació de necessitat han de recórrer per demanar ajuda. La resposta que s'ofereix des de l'atenció primària ve donada per la diagnosi de la situació social, l'orientació, la informació, l'assessorament, l'acompanyament i la intervenció individual i comunitària en relació a les diferents esferes vitals de les persones i col·lectius. És el punt nodal de la xarxa de Serveis Socials en sentit ampli, ja que és a partir de l'atenció primària que s'articulen la resta de serveis a través de la coordinació i de la derivació.

En relació a les prestacions que es poden gestionar des d'aquest primer nivell, i com bé es marca a la cartera de Serveis Socials²⁷ prevista per la generalitat de Catalunya, es troben els Serveis d'Atenció Domiciliària (SAD), el Servei de Telealarma (SAT), les ajudes tècniques i els serveis diürns que puguin ajudar a les persones a mantenir el màxim d'autonomia, i que per tant, prorroguin durant el major temps possible la permanència de les persones en el seu entorn. Es gestionen recursos de tipus residencial, ajudes d'urgència social i altres recursos propis de cada centre de Serveis Socials de barri.

b) Els serveis especialitzats (segon nivell) s'estructuren per sectors o àmbits de necessitat. Es presten a través de diferents dispositius d'ajuda com poden ser centres, serveis, programes i projectes específics per a determinades persones i/o col·lectius que requereixen una atenció molt més específica que no es pot prestar des de l'atenció social primària. Es fa difícil poder establir una categorització de Serveis Socials especialitzats, donada la seva complexitat i la multiplicitat de perspectives (segons sectors, segons tipologia de recursos i serveis). Prenem aquí la tipologia utilitzada per Aguado (2008) segons la qual aquests serveis s'estructuren en 5 grans àrees 1) Atenció

²⁷ La Cartera de serveis socials, regulada per la Llei 12/2007, d'11 d'octubre, és l'instrument que determina el conjunt de prestacions de la Xarxa de Serveis Socials d'Atenció Pública. Fi xa les prestacions del Sistema públic de serveis socials a Catalunya. Conté 138 prestacions de serveis, econòmiques i tecnològiques que el DASC (Departament d'Acció Social i Ciutadania) ofereix a tots els ciutadans i ciutadanes. Accés: <http://www20.gencat.cat/docs/dasc/01Departament/08Publicacions/Ambits%20tematics/Serveis%20socials/25segonacartera/Carterass.pdf> [Consulta: 12/07/2011]

a la família, infància i adolescència, 2) Discapacitats, 3) Gent gran, 4) Toxicomanies, 5) Centres socio-sanitaris.

Sovint, els Serveis Socials especialitzats impliquen estades nocturnes o residencials en dispositius diversos com són els pisos tutelats, comunitats terapèutiques, residències per a mares soles, etc.

L'accés al Serveis Socials de primer nivell és relativament assequible pels ciutadans i ciutadanes catalanes, ja que només es demana vinculació territorial per poder accedir-hi. La forma de demostrar aquesta vinculació és a través del certificat d'empadronament de l'Ajuntament o l'organisme competent segons l'àrea territorial de la que parlem. Així, demostrant que està vivint en un determinat territori a través d'aquest certificat, una persona o família pot adreçar-se de forma lliure al centre de Serveis Socials que li pertorqui per zona i demanar dia i hora de consulta per una treballadora o treballador social. Una altra forma d'accés freqüent es dona a través d'altres dispositius d'atenció com són les Àrees Bàsiques de Salut (ABS), conegudes també com ambulatoris o CAPs que, mitjançant una derivació adrecen a la ciutadania als Serveis Socials.

En el cas de les persones sense domicili, en alguns municipis existeixen dispositius especials d'atenció diferenciats dels centres d'atenció primària. En el cas del municipi de Barcelona, per exemple, existeixen el Serveis d'Inserció Social (SIS)²⁸, un servei d'atenció social bàsica que consta amb tota una sèrie de recursos no disponibles des de la primària per aquelles persones i/o famílies en situació de desarrelament.

Així doncs, veiem que el estar empadronat esdevé una condició necessària per a poder accedir plenament als Serveis Socials. Aquesta exigència també queda recollida en la llei catalana de Serveis Socials:

²⁸ <http://w3.bcn.es/fitxers/acciosocial/nouequipamentdelservedinsercisocialsis10.02.09.754.pdf>
[Consulta: 12/07/2011].

2. Són titulars del dret a accedir al sistema públic de Serveis Socials els ciutadans dels estats membres de la Unió Europea empadronats en un municipi de Catalunya.

3. Poden accedir al sistema públic de Serveis Socials les persones que no compleixen la condició que fixa l'apartat 2 si es troba en estat de necessitat personal bàsica, d'acord amb el que estableix la legislació en matèria d'estrangeria²⁹

Resulta interessant veure com la llei protegeix a les persones i als seus drets individuals a través de l'obligatorietat dels ajuntaments a empadronar a tothom malgrat es trobin en situació d'infrahabitatge o inclús estant literalment vivint al carrer. Així, en la resolució 4 de juliol, conjunta de la Presidenta de l'Institut Nacional d'Estadística i del Director General de Cooperació Territorial, per la que es dicten les instruccions tècniques als Ajuntaments sobre actualització del Padró municipal, apareix el següent:

...las infraviviendas (chabolas, caravanas, cuevas, etc., e incluso la ausencia total de techo) pueden y deben figurar como domicilios válidos en el Padrón, ya que la realidad en ocasiones es así.

En la mateixa resolució queda palesa l'obligació d'acceptar com a domicili qualsevol direcció on, efectivament, estigui vivint la persona que així ho manifesti. Donada la importància de l'empadronament, fins hi tot es contempla la possibilitat que els ajuntaments acceptin adreces falses d'aquelles persones que no tenen un habitatge, però que sí que viuen en el territori i es coneguda pels Serveis Socials de la zona:

La correcta aplicación de este criterio determina, por un lado, que se deba aceptar como domicilio cualquier dirección donde efectivamente vivan los vecinos, y, por el otro, que pueda y deba recurrirse a una dirección ficticia en los supuestos en los que una persona que carece de techo reside

²⁹ LLei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya núm. 4990 - 18/10/2007 [Internet].

Accés: <http://www.gencat.cat/diari/4990/07284064.htm> [Consulta: 19/04/2011].

habitualmente en el municipio y sea conocida por los Servicios Sociales correspondientes.

Les persones immigrants tenen dret a empadronar-se independentment dels permisos de residència o condició legal. No obstant, des de Serveis Socials es pot observar com, en molts casos, les persones immigrants es troben amb dificultats per poder accedir a l'empadronament. Una d'aquestes dificultats és la manca de domicili regularitzat, com és el cas de moltes de les dones gitanes immigrants, entrevistades en la recerca, i a tantes altres que apareixen en els estudis que han estat referenciats al llarg d'aquesta investigació recerca (Peeters, 2004; Lungo Drom, 2004-2007). Malgrat l'existència de la normativa esmentada, hi ha ajuntaments que no faciliten el tràmit de l'empadronament a les famílies en situació d'habitatge irregular, com pot ser la ocupació il·legal, el re lloguer, etc.

La realitat de moltes famílies gitanes i altres famílies immigrants, és que sovint es troben vivint en pisos de re lloguer sense subministres, o bé amb aquests però sense que el llogater legal els faciliti la factura per poder fer el tràmit pertinent a l'ajuntament que els correspongui. Aquesta realitat pot dificultar l'accés de les famílies als Serveis Socials de primer nivell, ja que en alguns municipis existeix la clara consigna, als diferents professionals dels EBASP, de no atendre a persones sense vinculació territorial, com es podrà observar en les entrevistes fetes a professionals dels Serveis Socials i analitzades al segon bloc de la tesis. La voluntat tècnica i política té un pes important a l'hora d'aplicar la llei. Així doncs, veiem ajuntaments que aposten per polítiques inclusives i que fins i tot creen mecanismes legals que faciliten a les treballadores i treballadors socials dels EBASP poder tramitar una mena de document acreditatiu de coneixement de les diferents persones i/o famílies sense domicili demostrable. Amb aquest certificat, les persones poden tramitar l'empadronament especial que pot rebre diverses nomenclatures depenent dels ajuntaments "sense domicili fixe", "sense sostre", etc.

Pel que fa als serveis especialitzats, aquests només donen accés a partir dels Serveis Socials d'atenció primària (SSAP). Com en el cas de l'Atenció sanitària, des dels SSAP els equips fan una valoració diagnòstica de la situació social en la que es troben les persones. Si a través de l'assessorament, la informació i els recursos disponibles en el territori és possible millorar la situació o el problema que presenten les persones, els casos queden aquí i es procedeix al tancament del cas. Però si el problema no pot ser resolt amb els recursos de l'atenció primària, llavors, els treballadors i treballadores socials inicien tot un treball de coordinació amb Serveis Socials especialitzats, o bé es fa un treball conjunt, o bé es fa una derivació del cas en concret per ser tractat des dels serveis especialitzats.

Un exemple molt clar d'aquest circuit seria la situació d'una persona amb greus trastorns de salut mental no tractats. Per poder afrontar un canvi de la situació social, des dels SSAP no es tenen prou recursos i es solen fer derivacions i/o treballs coordinats amb els serveis especialitzats de la xarxa de salut mental. Cal remarcar que l'atenció als Serveis Socials especialitzats no exclou el poder seguir rebent suport per part de la primària.

Existeix una altra via per accedir als serveis especialitzats relacionats en l'àmbit sanitari: es tracta de les Àrees Bàsiques de Salut (ABS) situades en els barris, les quals estan dotades d'atenció social per part de treballadores i treballadors socials. Des d'aquest servei també es pot accedir a serveis especialitzats com per exemple els sociosanitaris, els Centres d'Atenció i Seguiment a les drogodependències, etc.

Els SSAP, no només són la porta d'accés als serveis especialitzats, sinó que són la via per poder gaudir d'altres drets socials contemplats en l'actual mapa de serveis de benestar com per exemple al Programa Inter departamental de Renta Mínima d'inserció (PIRMI), algunes ajudes d'habitatge, ajudes d'urgència social, programes d'inserció laboral específics, menjador social, ajudes derivades de la Llei de promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència, cases d'acollida per a dones en situació de violència masclista, etc. Per posar un exemple, existeixen algunes ajudes

per a facilitar l'accés a l'habitatge de lloguer que, per poder demanar-les, ha d'haver la intermediació d'una treballadora o treballador social de SSAP.

Com ja s'ha indicat a l'inici d'aquest capítol, la sanitat és un dels sis pilars de l'Estat del Benestar, i es tracta d'un dret diferenciat del dret als Serveis Socials. No obstant, aquest dona accés a serveis als que també es poden accedir des dels SSAP (com per exemple els sociosanitaris) i, en gran mesura, també poden ser una porta d'accés als Serveis Socials, donada la capacitat de detecció de situacions socials precàries, i la facilitat de derivació de situacions des de les Àrees Bàsiques de Salut vers els Centres d'Atenció Social.

En relació a serveis orientats especialment a les persones nouvingudes, la llei 12/2007 de Serveis Socials estableix plenes competències per part d'ajuntaments en matèria de Serveis Socials i de serveis d'acollida a les persones immigrants. Tot i que en cap cas es pensa en la possibilitat d'establir una xarxa de Serveis Socials paral·lela per a persones immigrades, es reconeix la necessitat d'oferir una sèrie de serveis específics amb l'objectiu de poder donar una primera orientació a les persones que arriben en un context social completament nou, amb una llengua diferent i unes formes d'organització social i política pròpies amb un marc normatiu també específic i trets culturals diferenciats als de les persones que emigren. A nivell autonòmic, la *lleí 10/2010, de maig, d'acollida a les persones immigrants i les retornades a Catalunya* obliga als diferents municipis a prestar aquesta mena de serveis que els defineix de la forma següent:

Els serveis d'acollida estan formats pel servei de primera acollida i els programes públics d'acollida especialitzada. Aquests darrers no requereixen cap dret d'accés específic, sinó que es tracta més aviat d'adaptar l'oferta de determinats serveis a les particularitats d'alguns segments de persones usuàries, adaptació que es duu a terme per mitjà de mecanismes administratius destinats a l'harmonització d'actuacions. Els programes d'acollida especialitzada no poden significar la creació d'una xarxa paral·lela als itineraris informatius i formatius ordinaris; sempre que sigui possible, les persones

destinatàries dels programes s'han d'integrar en l'oferta comuna de recursos, equipaments, projectes, programes i serveis.³⁰

Així, sense ser un dispositiu de SSAP, ni tampoc de segon nivell, aquest tipus de recurs esdevé un servei específic que cada ajuntament gestiona segons les seves possibilitats i criteris tècnics. Un exemple d'aquesta mena de recurs és el Servei d'Atenció als Immigrants, Estrangers i Refugiats (SAIER)³¹ a la ciutat de Barcelona. En aquest cas, l'Ajuntament, amb col·laboració amb diverses entitats del tercer sector social, ofereixen informació i assessorament en matèria de documentació i obtenció de permisos de treball i residència, orientació laboral, orientació sobre homologació d'estudis, informació, ubicació en la ciutat (explicació dels diferents serveis i maneres de funcionament).

En el cas del SAIER, així com en el cas d'altres serveis d'aquesta índole, no es demana l'empadronament com a requisit d'atenció, si bé la mateixa Llei 10/2010 d'acollida a l'immigrant estableix que als immigrants se'ls demanarà l'empadronament per rebre aquest tipus d'atenció:

La Llei es pronuncia sobre les persones titulars del servei de primera acollida per mitjà d'una tècnica doble. En primer lloc, és una obligació de les administracions garantir la disponibilitat del servei, però únicament per a les persones estrangeres –immigrades, sol·licitants d'asil, refugiades–, les apàtrides i les retornades, a partir del moment en què s'empadronen, i també per a les persones que encara no són al territori català, a partir del moment en què s'obté una sol·licitud d'autorització administrativa de residència o d'estada per a un període superior a noranta dies.³²

³⁰ Llei 10/2010, de maig, d'acollida a les persones immigrants i les retornades a Catalunya, DOG núm. 5629-14/05/2010. Accés: http://www20.gencat.cat/docs/dasc/03Ambits%20tematics/05Immigracio/12legislacio/Projecte_II_ei_acollida/Text_projecte/Documents/llei_acollida_dogc.pdf. [Consulta: 15/08/2011].

³¹ Es pot consultar informació en El manual de procediments per l'acollida de l'Ajuntament de Barcelona. Accés: http://www.bcn.cat/novaciudadania/pdf/ca/recursos/programes/16_SAIER_ca.pdf [Consulta: 15/08/2011].

³² Llei 10/2010, de maig, d'acollida a les persones immigrants i les retornades a Catalunya, DOG núm. 5629-14/05/2010. Accés: http://www20.gencat.cat/docs/dasc/03Ambits%20tematics/05Immigracio/12legislacio/Projecte_II_ei_acollida/Text_projecte/Documents/llei_acollida_dogc.pdf. [Consulta: 15/08/2011].

Ens trobem novament la restricció de l'empadronament. Poder salvar aquesta barrera o no, depèn com veiem, de la voluntat política i tècnica dels diferents governs locals que, en última instància, són els que decideixen sobre la gestió dels Serveis Socials.

Com es veurà en l'anàlisi del treball de camp, realment l'empadronament resulta un impediment important per a les famílies gitanes immigrants en situacions socials més precàries per accedir als SSAP, així com als diferents recursos vinculats a aquests serveis i altres dispositius de l'Estat del Benestar.

Per un altre costat, tot allò referit a la resta dels drets socials contemplats en el nostre Estat del Benestar, la llei 12/2007 de Serveis Socials, en base al principi de coordinació de la mateixa, estableix que el sistema de Serveis Socials ha de fomentar les accions coordinades amb altres ens socials, així com amb les administracions de l'àrea de Justícia, Ocupació, Habitatge, Salut i Seguretat social. És per aquest motiu que moltes vegades l'accés a drets socials en sentit ampli es pot facilitar des dels propis SSAP i viceversa. A través d'alguns dispositius també es pot promoure l'ús del Serveis Socials com a exercici de drets davant d'una situació de necessitat.

En el cas de l'atenció sanitària, l'empadronament també hi juga un paper important. Si bé la CE declara atenció sanitària universal per a totes les persones que visquin a Espanya incloses les estrangeres, el padró també esdevé un requisit per a rebre assistència mèdica. Concretament en el Decret 188/2001, de 26 de juny, dels estrangers i la seva integració social a Catalunya (DOGC núm. 3431, de 16/07/2001) on es desenvolupa, a Catalunya, la Llei d'estrangeria, trobem el següent:

El Departament de Sanitat i Seguretat Social ha de garantir el dret dels estrangers que es trobin a Catalunya, inscrits en el padró d'un municipi de Catalunya en què resideixin habitualment, a l'assistència sanitària, en les mateixes condicions que la resta de ciutadans, d'acord amb el que disposa l'article 12.1 de la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener.

Els procediments i els requisits per al reconeixement del dret a l'assistència sanitària pública dels estrangers esmentats seran els mateixos que els establerts per a la resta de ciutadans, sense que, en cap cas, se'ls pugui exigir el compliment d'altres requisits addicionals.

Per poder ser atès pels metges d'un ambulatori o CAP, es necessita obligatòriament presentar la targeta sanitària, document que no es pot tramitar sense un certificat d'empadronament. No obstant, en la nova Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social, modificada per la Llei orgànica 8/2000, de 22 de desembre, de reforma de la Llei orgànica 4/2000, trobem una millora de les condicions d'atenció als immigrants que mostra certa sensibilitat i aposta per part de l'Estat vers la integració dels immigrants residents en territori espanyol:

2. Los extranjeros que se encuentren en España tienen derecho a la asistencia sanitaria pública de urgencia ante la contracción de enfermedades graves o accidentes, cualquiera que sea su causa, y a la continuidad de dicha atención hasta la situación de alta médica.
3. Los extranjeros menores de dieciocho años que se encuentren en España tienen derecho a la asistencia sanitaria en las mismas condiciones que los españoles.
4. Las extranjeras embarazadas que se encuentren en España tendrán derecho a la asistencia sanitaria durante el embarazo, parto y postparto.

Veiem doncs que es contemplan tres excepcions en relació a l'atenció mèdica: situacions d'urgència mèdica en cas de greu malaltia i accident, en cas dels menors d'edat i en cas de dones embarassades. Aquesta escletxa legal és usada per moltes famílies gitanes que no han pogut i obtenir la tarja sanitària, bé per manca d'empadronament, bé per manca del certificat conforme no reben assistència sanitària en el seu país.

Moltes famílies gitanes no poden assumir els costos econòmics, i de vegades, no tenen les habilitats suficients per poder iniciar aquest procediment burocràtic. Per això, la via de la urgència ha esdevingut una estratègia d'accés

a la sanitat en el cas de les dones i homes gitanos com es pot veure en l'apartat d'anàlisi de les veus de les dones gitanes entrevistades.

Si ens centrem en el terrenys de l'ocupació, veiem que els canals oficials d'atenció en relació a l'ocupació a Catalunya són El Servei Català d'Ocupació (SOC)³³, i el *Servicio Público de Empleo Estatal* (SEPE).³⁴

El SOC, a través de les seves Oficines de Treball de la Generalitat (OTG) i el SEPE a través de les seves oficines i delegacions territorials, ofereixen suport, orientació laboral i cursos de formació a les persones aturades o que pretenen millorar el seu lloc de feina. Tota persona es pot inscriure a aquests serveis amb el DNI i el NIE, si compta amb el permisos de residència i/o de treball.. En el cas de les persones estrangeres comunitàries, podran inscriure's durant un període de tres mesos amb el passaport i/o visat, passat el qual se li demanarà el NIE corresponent.

Aquests organismes inicialment no exclouen a ningú pel fet de la seva procedència, però estan orientats a persones amb un cert nivell sociocultural que els permet moure's en contextos on s'ha de fer ús de manuals, guies, noves tecnologies etc. De la mateixa manera, en aquests serveis es requereix tenir un cert domini de la llengua, la lectura i l'escriptura, alhora que esdevé important comptar amb cert currículum per poder accedir a les ofertes laborals que arriben en aquests dispositius.

Moltes de les dones gitanes entrevistades són analfabetes i no han treballat mai en el mercat laboral ordinari. Les ocupacions habituals d'algunes d'aquestes dones com la de firaire o la recollida selectiva de ferralla, entre d'altres, no compten com a currículum en aquest tipus de serveis. Per aquest motiu la mateixa llei de Serveis Socials preveu circuits d'inserció paral·lels per a

³³ Per més informació es pot consultar a la pàgina web del servei: http://www.oficinadetreball.cat/socweb/opencms/socweb_ca/home.html [consulta:15/08/2011].

³⁴ Per més informació es pot consultar a la pàgina web del servei: <http://www.sepe.es/contenido/home/> [consulta:15/08/2011].

aquells col·lectius amb especials dificultats en l'accés al món laboral siguin quins siguin els motius (disminució, edisme, manca de formació, etc.).

En aquests circuits hi sol jugar un paper molt important el tercer sector social. Associacions i altres entitats no lucratives com parròquies, fundacions, etc. especialitzades en facilitar l'accés al món laboral (de vegades a l'economia submergida) de persones immigrants amb manca de permisos, persones sense formació i/o experiència laboral, etc. Aquestes entitats solen treballar en xarxa i de forma coordinada amb els diferents SSAP que hi ha en els territoris, si bé qualsevol persona hi pot accedir de forma directa. El tracte aquí sol ser molt més proper i humà. Un exemple d'aquest tipus d'empresa pot ser la Fundació SURT³⁵, la qual es dedica a formar i a les dones que, per diversos motius (manca de formació, edisme, racisme) no poden accedir al mercat laboral a través de circuits majoritaris com és el SOC; les ETT, les empreses de recerca de feina per internet, etc.

També existeix un altre tipus de recurs especialitzat: les empreses especials de treball i les empreses d'inserció, com per exemple la Fundació Engrunes³⁶ que arriben a funcionar com a empresa de reinserció laboral, contractant a persones de col·lectius vulnerables per a dotar-los d'experiència i currículum, així com a iniciar el seu contacte en la amb el mercat laboral ordinari. Per accedir a aquest tipus de recurs sovint cal la intermediació dels SSAP.

Una de les altres funcions del SEPE, a banda de connectar les empreses i entitats que ofereixen treball, amb les persones demandants de feina, és donar cobertura econòmica aquelles persones que es troben en situació d'atur. Les prestacions econòmiques per atur o subsidis, depenen dels anys treballats, així com dels sous que s'ha tingut a les darreres feines exercides per la persona aturada en qüestió. D'aquesta manera, trobem a poques dones gitanes

³⁵ Per més informació es pot consultar la pàgina web de l'entitat. Accés: <http://www.surt.org/quisom.html>
[Consulta: 15/08/2011].

³⁶ Per més informació es pot consultar la pàgina web de l'entitat. Accés: <http://www.engrunes.org/>
[Consulta: 15/08/2011].

immigrants que reuneixin es condicions per poder accedir a aquest tipus de dret social.

Pel que fa a la Seguretat social, com ja hem vist a l'inici del capítol, la Constitució Espanyola garanteix un sistema de Seguretat Social per a tots els ciutadans i ciutadanes que es trobin en una situació de necessitat econòmica pel fet de no poder treballar, i que les seves circumstàncies (físiques, psíquiques, familiars) facin difícil l'accés i/o el retorn al món laboral. Les competències són atorgades a l'Administració Estatal, a través del *Ministerio de Trabajo e Inmigración*. L'organisme executor de les diferents mesures de Seguretat Social és el Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS).³⁷

Cal esmentar que el sistema de cobertura econòmica en cas de necessitat de les persones i/o famílies està vinculat al mercat laboral, a la situació del treballador actiu dins del mercat de treball regularitzat. Aquelles persones que no han pogut treballar mai per compte aliè de forma regular, ni han pogut cotitzar mai a través de l'auto pagament de les taxes de la seguretat social, com és el cas de moltes dones immigrants que es dediquen al treball domèstic, es troben totalment desprotegides davant d'una situació d'atur temporal i/o d'aturada de la vida laboral per motius de salut. Així, prestacions com l'orfanat, la baixa per maternitat, o la discapacitat, entre d'altres, no arriben a aquest col·lectiu de persones.

És aquí quan entra en joc el sistema de Serveis Socials. Quan els dispositius oficials d'ocupació i de seguretat social no poden donar resposta, existeix un dret social que pot arribar a pal·liar aquesta mancança: els Serveis Socials. Des dels Serveis Socials, quan es constata la necessitat real de les persones i/o famílies de tenir un ingrés regular per manca de possibilitats d'obtenir-lo a través del mercat laboral, es poden accedir a determinades ajudes com el

³⁷ Per més informació es pot consultar la pàgina web de l'organisme. Accés: http://www.segsocial.es/Internet_1/LaSeguridadSocial/Quienessomos/InstitutoNacionalde29413/index.htm. [Consulta: 15/08/2011].

Programa Inter departamental de la Renda Mínima d'Inserció (PIRMI)³⁸. Aquest preveu la possibilitat de prestar una ajuda econòmica mensual a les persones i/o famílies que es troben en una situació d'atur de llarga durada, o bé han esgotat el subsidi d'atur previst pel SEPE, o bé no en tenen dret per no haver cotitzat mai a la Seguretat Social. La lògica d'aquest programa és que les persones beneficiàries han de fer tot allò necessari per a poder canviar llur situació. Concretament han de fer el que s'anomena *contraprestacions* o *mesures* que permetin aquest canvi o millora. Aquestes contraprestacions variaran en funció de les circumstàncies socials que han fet necessària la adhesió al programa. Per exemple, si el que provoca la dificultat d'accés al món laboral és una problemàtica de drogodependència, la contraprestació pot esdevenir seguir tot un procés de desintoxicació i posterior deshabitació de la substància addictiva.

Com que el programa es vehicula a través del SSAP i d'altres empreses o entitats d'iniciativa social, a les quals se'ls hi atorga aquesta competència, són les treballadores i treballadors socials d'aquests dispositius qui decideix la idoneïtat de les contraprestacions.

Aquesta ajuda, que és una eina de treball adreçada als col·lectius més vulnerables, no sempre pot arribar a aquests, com és el cas de les dones gitanes immigrants participants en la investigació. L'empadronament torna a aparèixer com una barrera que dificulta l'accés a aquest programa. Cap persona que no porti més d'un any empadronada al municipi on sol·licita el PIRMI pot ser inclosa en el programa. És més, davant l'actual context de crisi, s'està estudiant la possibilitat d'augmentar aquest període a tres anys. Però no només aquest factor resulta una barrera en el cas de les dones gitanes immigrants, sinó el fet que en moltes ocasions, des dels SSAP es demanen contraprestacions que sovint són considerades, per part de les dones i les seves famílies, imposicions del Serveis Socials, sense poder consensuar mesures. Aquest fet provoca, en ocasions una manca d'entesa entre Serveis

³⁸ Per més informació es pot consultar la pàgina web de la Generalitat de Catalunya. Accés: http://www10.gencat.cat/sac/AppJava/servei_fitxa.jsp?codi=2271 [Consulta: 15/08/2011].

Socials i famílies gitanes que poden ser superades, com es veurà posteriorment, a través del canvi de relacions d'intervenció social per part de les administracions.

L'habitatge és un altre dels drets contemplats per la CE. La Llei 24/1991, de 29 de novembre, de l'habitatge, d'acord amb el que marca la Carta Magna estableix una sèrie de mesures de foment d'aquest dret de la manera que segueix:

La Generalitat, els ens locals i les altres entitats públiques competents han d'establir mesures de foment per facilitar als ciutadans l'exercici del dret constitucional a gaudir d'un habitatge digne i adequat i, en particular:

- a) Facilitar l'accés a l'habitatge de les persones o els grups en situació d'específica dificultat.
- b) Millorar la qualitat dels habitatges i de llur entorn.
- c) Adequar el cost dels habitatges a la capacitat de renda de les unitats familiars.³⁹

D'aquesta manera, les diferents administracions desenvolupen diferents ajudes i programes per a poder fer efectiu aquest dret. En alguns municipis de Catalunya s'ha optat per la creació d'ens Inter departamentals que gestionin de forma centralitzada totes les ajudes previstes per la generalitat, més el paquet de mesures que es dissenyin de forma particular a cada ajuntament. Un exemple d'aquest tipus d'ens seria El Consorci d'Habitatge de Barcelona⁴⁰. Des d'aquest organisme, i altres similars, es gestionen les ajudes contemplades per la Generalitat: ajudes per rehabilitació de pisos de propietat, habitatges de protecció oficial, borses de lloguer, ajudes d'accés al lloguer, ajudes per impagament de lloguer, etc. No obstant, les treballadores i treballadors socials dels diferents SSAP, tenen un paper d'intermediació en algunes d'aquestes prestacions. Per exemple, és habitual que aquestes hagin de fer un informe

³⁹ Llei 24/1991, de 29 de novembre, de l'habitatge, DOG núm 1541, de 15-01-1992. Accés: <http://civil.udg.es/normacivil/cat/contractes/l24-91.htm> [Consulta: 15/08/2011].

⁴⁰ Per més informació es pot consultar la web de l'organisme. Acés: <http://www.consorcihabitatgebcn.cat/> [Consulta: 15/08/2011].

sobre la situació social de les famílies propiciant l'atorgament de les mateixes a través d'argumentacions de tipus social.

Amb la nova llei de Serveis Socials 12/2007, es fa realitat l'apertura dels sistemes de Serveis Socials a tota la ciutadania, afavorint l'entrada de les classes mitges a aquests dispositius a través de la universalització de serveis com ara els Serveis d'Alarma Telefònica (SAT), el Serveis d'atenció domiciliària (SAD), les prestacions derivades de LAPAD, etc.

La classe mitja té molta consciència de quins són els seus drets i té un gran poder de pressió per a poder incidir en el disseny de determinades ajudes socials. Aquesta realitat es fa palesa en el cas de les ajudes d'habitatge, les quals, no sempre responen al criteri que marca la llei d'afavorir els col·lectius amb més dificultats.

Des de l'experiència com a treballadora social en l'Ajuntament de Barcelona fins a l'any 2009, així com tenint en compte els criteris que publica la Generalitat per accedir a determinades ajudes per habitatges⁴¹, he pogut constatar com aquests recursos són inaccessibles per a persones que no disposen d'uns ingressos mínims mensuals que estiguin per sota de la RMI.

Paradoxalment, als informes que es demanen a les treballadores socials dels ajuntaments, la Generalitat sol·licita que es verifiqui que les persones podran seguir mantenint l'habitatge un cop se'ls faciliti algun més d'impagat, o bé un cop s'hagi subministrat tot el que són les despeses inicials derivades del contracte de lloguer (fiances, subministres).

Paral·lelament, es fan els concursos d'habitatge de preu públic, habitatges que només podran ser accessibles a persones prou solvents o amb prou recolzament social per poder aportar un aval bancari o similar. Des dels SSAP

⁴¹ Per a més informació visitar la següent adreça electrònica: <http://www20.gencat.cat/portal/site/habitatge/menuitem.b9c7fdd1d783e1b76167dd21b0c0e1a0/?vgnextoid=211c9b5a6e2a9210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=211c9b5a6e2a9210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=default>

és freqüent trobar a famílies desil·lusionades per haver perdut l'oportunitat de comprar o llogar un pis de protecció oficial degut a la impossibilitat d'accedir a una hipoteca o per haver variat la seva situació econòmica des del moment de la sol·licitud del pis cap a una situació d'inestabilitat o d'atur. Algunes de les dones gitanes immigrants entrevistades coneixien, a través dels SSAP, l'existència d'aquest tipus d'ajuda, malauradament, també coneixien els requisits inaccessibles per a elles i les seves famílies a curt termini. Conscients d'això, demanen polítiques d'acció afirmativa que afavoreixin l'accés a un habitatge digne.

4.2 Dona gitana i Serveis Socials: vincle i complexitat

Els deu anys d'experiència com a treballadora social amb comunitat gitana i en els SSAP de diferents ajuntaments, m'ha permès observar en primera persona un reclam constant per part dels i les professionals del centres de Serveis Socials en relació a la comunitat gitana immigrant. Per una banda reclamen l'existència de mecanismes a través dels quals les famílies gitanes immigrants arribin als SSAP, donades les situacions de necessitat detectades i no resoltes que es donen als barris; per altra banda, denuncien la manca d'eines i de coneixements que assegurin una relació d'ajuda eficaç amb les famílies que arriben als SSAP, especialment amb les originàries dels països de l'Est d'Europa. Malgrat aquesta realitat, la literatura científica sobre dones gitanes immigrants i Serveis Socials és gairebé inexistent. Alguns estudis sobre el fet migratori gitano (Lungo Rom, 2004-2007; Peeters, 2000; Drom-In 2088-2011) han iniciat aquesta línia, aportant coneixement sobre l'ús real dels SSAP per part d'aquesta comunitat.

Existeixen imatges i estereotips sobre les persones immigrades que distorsionen la mirada de la ciutadania autòctona. Una de les imatges més habituals respecte el col·lectiu immigrant, és que fa un ús indiscriminat dels Serveis Socials, intentant extreure'n el màxim benefici sense aportar res a

canvi a la societat d'acollida (Montagud i Torres, 2004). Aquestes afirmacions contribueixen a construir una imatge d'un immigrant en situació "d'assistit", o usuari dependent del sistema públic d'ajudes.

Aquest estereotip queda desmentit en diverses recerques que aborden la temàtica de l'accés als diferents recursos de l'Estat de Benestar. Els mateixos Montagud i Torres (2004) a l'aproximar-se a Serveis Socials de la Comunitat Valenciana, els treballadors i treballadores socials dels diferents territoris asseguren que les persones immigrants ateses dels del seus centres presenten tres tipus de característiques que desmenteixen aquest estereotip: 1) no presenten una situació social d'alta complexitat que els pugui fer tendir cap a una cronificació del tractament dels Serveis Socials, 2) la majoria de persones no recorren en primera instància als centres de SSAP, sinó que provenen derivades d'altres dispositius d'atenció com els ambulatoris i les escoles, per últim, 3) L'actitud col·laboradora per part de la majoria de persones permet una millora de la situació de forma ràpida que permet tancar els casos en un període relativament breu de temps:

De acuerdo con la percepción de las profesionales, reiterada en todas las entrevistas, el perfil de los inmigrantes usuarios de Servicios Sociales se diferencia de forma clara del público usuario autóctono, en particular respecto al sector "cronificado", en su marginalidad o precariedad, sin capacidad de modificar su situación y por tanto con un alto grado de "dependencia" de las prestaciones y recursos de Servicios Sociales. (Montagud i Torres, 2004, p.1)

En el cas de les dones gitanes immigrants i de les seves famílies, ens trobem amb aquesta mateixa divergència entre la imatge de la dona com a hiperfreqüentadora dels Serveis Socials i la realitat que viuen els diferents professionals dels Serveis Socials en el seu dia a dia. A diferència de la immigració comunitària i extracomunitària descrita anteriorment, en el cas de les dones gitanes i les seves famílies, si que es solen donar situacions de molta precarietat que fan altament complexa la intervenció social per la quantitat d'àmbits socials que s'han d'abordar. No obstant, aquesta complexitat no provoca que les dones gitanes immigrants s'acostin als Serveis Socials, com ja

hem apuntat a l'inici d'aquest apartat. Algunes recerques (Longo Drom, 2004-2007; Drom-In,2088-2011) ens mostren com moltes dones i homes gitanos immigrants prefereixen satisfer totes les necessitats socials a través de diferents mecanismes (a través de la família, d'entitats d'iniciativa social...) per sobre dels SSAP:

En términos generales, es posible afirmar que el nivel de integración de la población rrom inmigrante en la red de recursos sociales existente es bajo, dándose además un desconocimiento bastante generalizado por parte de los equipos de profesionales sobre su proceso migratorio, características y expectativas de futuro. (Lungo drom, 2004-2077, p.205)

Aquestes preferències vers el sector social, o resistències vers l'administració pública tenen a veure amb una visió esbiaixada per part de les famílies del que són els Serveis Socials. Per un altre costat, també ha estat propiciada per les lògiques imperants en els Serveis Socials, així com per les normatives i criteris tècnics i polítics als que ens trobem subjectes les treballadores i treballadors socials. Sota la mirada de les famílies gitanes, els SSAP són un conjunt de persones que limiten l'accés a les ajudes quan les necessites, posant tot tipus de traves burocràtiques. Traves com per exemple l'empadronament, que exerceix pressions per a provocar canvis en la forma d'organització de les relacions familiars sense tenir en compte els criteris de les pròpies dones i homes gitanos, i que, sobre tot, esdevé un aparell controlador de la petita infància.

L'actual enfocament dels SSAP i dels models d'intervenció del treball social⁴² no encaixen amb el funcionament d'algunes famílies gitanes immigrants. Aquest fet provoca tant incomoditat i malestar per part dels professionals com desconfiança per part de les famílies gitanes:

⁴² A treball social s'estableixen tres models clàssics d'intervenció social: a) Treball social de casos o treball social individual/familiar; b) Treball social grupal; i c) Treball social comunitari. Dins d'aquests models també predominen diferents perspectives teòriques que determinen les intervencions social (Payne, 1991).

Esta percepción, que ha emergido en diferentes momentos durante el trabajo de campo, puede estar relacionada, en ocasiones, con el acceso limitado a este recurso como consecuencia de la falta de empadronamiento. Aunque también puede relacionarse con la escasez de recursos, la saturación, las dificultades de comunicación, el establecimiento de contraprestaciones o las diferencias en la valoración de las situaciones y de las necesidades, entre usuarios y profesionales. (Lungo drom, 2004-2077, p.216)

Els treballadors i treballadores socials dels SSAP, així com els professionals d'altres dispositius d'ajuda, es declaren desconexors de la cultura gitana:

Aquest desconexament generalitzat es dona en tots els nivells: Serveis Socials, serveis de mediació, institucions, escoles, associacions de gitanos espanyols, etc.(Peeters, 2005, p.73).

Aquesta realitat representa una barrera d'accés al drets socials per a moltes famílies gitanes que intenten satisfer les seves necessitats a través de les xarxes socials informals i/o de la família.

Les reticències que tenen les famílies i el desconexament de les i els professionals poden ser superats si es dona accés clar a la informació sobre els Serveis Socials i si es produeixen petits canvis en les formes d'intervenció des dels SSAP. La recerca *Drom-In* (2008-2011), assenyala que l'accés a la informació sobre el funcionament dels Serveis Socials permet a les dones i homes gitanos fer-se unes expectatives realistes del que són els Serveis Socials, amb les seves limitacions incloses. També constata com la informació resulta més eficaç quan prové d'altres persones gitanes immigrants. Adequar els dispositius d'ajuda per tal de poder construir relacions de proximitat i confiança entre les famílies gitanes i els Serveis Socials, a través tant de l'establiment d'*actes comunicatius dialògics* (Flecha, 2009) com a través de la utilització del treball grupal i comunitari.

Les diferents recerques sobre població gitana apunten que les principals proveïdores de recursos socials en les famílies són les dones gitanes. Dins la comunitat gitana, l'home és l'encarregat de l'abastiment de "menjar",

això és, de proporcionar recursos econòmics a la família a través del treball fora de l'àmbit domèstic. La dona és proveïdora de la cura (en tots els seus sentits) de la família, essent responsable així, dels àmbits de l'educació, la sanitat i de proporcionar benestar a través de recursos bàsics de primera necessitat com el menjar i el vestir. Aquesta especialitat no eximeix a les dones de treballar fora dels seus domicilis quan les aportacions dels homes no són suficients pel manteniment de la família.

L'especialització dels rols dins de la família provoca que sigui la dona l'encarregada d'anar als diferents dispositius d'ajuda, és a dir, l'encarregada de buscar informació sobre drets socials i d'accedir-hi:

También en este ámbito está documentado el papel activo de las mujeres en la búsqueda de recursos (materiales, sociales, relacionales), con el potencial empoderamiento que esto puede suponer para ellas y para la transformación de los roles de género. (Lungo drom, 2004-2077, p. 135).

Les dones son les primeres en acudir als SSAP. Normalment, com es veu en l'anàlisi del treball de camp, aquest primer contacte es fa a través d'una vinculació prèvia a la xarxa de salut, a l'escola o bé a diferents entitats d'iniciativa social. La informació per part d'una persona de confiança permet establir acords basats en el diàleg i la negociació.

Així, les dones gitanes són les pioneres en accedir als drets socials, i moltes d'elles troben en els SSAP una plataforma impulsora d'altres drets com poden ser el dret a la formació, l'ocupació i a l'habitatge, malgrat que en algunes ocasions no sempre es poden satisfer des de la primària a causa de les restriccions establertes en les diferents polítiques socials. Les dones són les encarregades de mediar entre els posicionaments dels treballadors i treballadores socials i les seves famílies, aconseguint, sovint, canvis d'actitud dels seus marits i familiars envers a aspectes tant importants com l'escolarització dels menors, l'accés a certes formacions, etc.

CAPÍTOL V

Estratègies d'accés de les dones gitanes immigrants als drets socials relacionats amb la comunitat majoritària

5.1. Estratègies comunes respecte l'empadronament i els serveis de salut

L' anàlisi ens revela una dicotomia pel que fa a les estratègies que les dones gitanes immigrants utilitzen per accedir als drets socials a través dels diferents agents socials de la societat majoritària. Per un costat, trobem **estratègies comunes malgrat les diferents procedències territorials i d'estrat sociocultural** que podrien ésser explicades per la confluència de les tres variables que han guiat l'estudi: el gènere, la condició d'immigrant i la pertinença ètnica. Per un altre costat, les formes de relacionar-se amb les administracions, les entitats i els professionals de l'àmbit social de les dones participants en la nostra investigació **varien força en funció del grup o comunitat on s'ha socialitzat i de l'estatus social d'aquesta.**

A més d'aquests trets diferenciadors, destaca l'existència d'un tercer factor explicatiu que, sens dubte, té una forta repercussió en les formes de procedir de les dones: **el context municipal en el que es troben les dones gitanes i les seves famílies.** Malgrat l'existència d'una legislació a nivell autonòmic de Serveis Socials que marca les línies organitzatives i operatives d'aquest tipus de servei a nivell de Catalunya, cada municipi té unes competències pròpies que poden facilitar o dificultar l'accés a aquests i a d'altres recursos oferts per part d'altres dispositius constituents del nostre actual Estat del Benestar. Concretament, aquells municipis que no faciliten l'empadronament de les dones i les seves famílies pel fet de no disposar d'un domicili fix generen dificultats d'accés a un dret tant bàsic com són els Serveis Socials i de salut.

Miranda, una jove gitana originària de Chicago, explica com en el municipi on ha residit durant més d'un any no li han facilitat l'empadronament per diverses traves burocràtiques i com això li ha restringit el pas als serveis sanitaris quan ho ha necessitat:

Vivía en XXX. No, no estaba empadronada porque me pedían papeles y un contrato de trabajo, pero no tenía nada. Yo vivía ilegal en XXX. Y al no tener estos documentos, no me pude empadronar... Nunca fui a la sanidad pública porque me dijeron que tenía que estar empadronada y como no lo estaba, no podía ir (ER17_R).

Rosa, una treballadora social i educadora explica com algunes dones gitanes romaneses també es veuen afectades per aquest mateix fet:

Bueno, tornant al tema del padró, si no estan empadronats no poden accedir a la tarja sanitària, a la TSI (Tarja Sanitaria Individual), però sí els menors i les dones embarassades. Aleshores, tot i així, en els CAPs, nosaltres moltes vegades hem d'anar amb la llei perquè amb els menors està bastant clar, però amb les dones embarassades no tant i moltes vegades han anat soles, han fet l'intent elles soles amb el seu passaport i tal i no els han fet la tarja sanitària i han hagut d'anar a una segona visita amb nosaltres amb la llei impresa i bueno...de vegades anant-hi nosaltres ja és suficient i si ens posen traves, sempre portem la llei al damunt. Aleshores, d'aquesta manera es fa una provisional a les embarassades. I els menors també, en principi, quan fan 18 anys perden l'accés a la sanitat. La resta no poden estar atesos (EP1_R).

Rosa destaca que en una situació en que no hi ha voluntat política per facilitar l'empadronament, el posicionament professional i humà dels i les treballadores socials i altres agents de la intervenció esdevé un factor imprescindible per garantir aquest dret bàsic, a través de la mediació entre les famílies i els dispositius de salut. Santiago, treballador social d'un dispositiu d'atenció social primària adreçat específicament a comunitat gitana, explica com els treballadors socials i les treballadores socials poden intercedir en aquest sentit:

Hi ha una mena de variació de la llei de sanitat que va incorporar els col·lectius en risc d'exclusió, amb un informe del treballador social es pot fer. Després està la normativa estatal que diu que la dona embarassada, les nenes que necessitin tractament l'hauran de tenir. Una altra cosa és accedir a la cartilla, no? Aquest és el problema (EP5_S).

Directament relacionat amb aquest factor, cal esmentar una altre que permet desenvolupar unes estratègies o altres: les actituds de la societat majoritària vers les dones gitanes de certes comunitats, com bé expressa una medidora cultural romanesa que ha treballat prestant els seus serveis en diversos ajuntaments de la conurbació de Barcelona, dins dels centres de Serveis Socials:

Es un poco la imagen que hay sobre los gitanos porque mira: hay muchas mujeres inmigrantes de Rumania aquí que se han dedicado a limpiar casas, ¿No? Y Yo pensaba: ¿Quién cogería una mujer gitana? Nadie por más que tenga referencia. Es que nadie, nadie se plantea ni si quiera, ¿No? Mientras que si tú ves a una mujer rumana que a lo mejor no tiene una referencia pero que le haces una entrevista y te parece de confianza y tal pues bueno “vendrá dos veces a limpiar la casa”, ¿No?. Pero tu imagínate que tienes delante a una mujer gitana con su falda de toda la vida: nadie le va a dejar las llaves, y a lo mejor esta mujer hace este trabajo bien y tal... (EP3_E).

Els professionals tampoc estan exempts de prejudicis i d'actituds etnocèntriques que generen baixes expectatives vers les dones gitanes immigrants i que poden dificultar l'accés de les mateixes a determinats recursos. Per exemplificar aquesta realitat utilitzem el testimoni de la mateixa medidora explicant un cas molt concret en relació a una dona gitana que buscava feina:

Del caso de una gitana que vivía en el Raval y la llamaron por equivocación de un trabajo que era cuidar a un señor mayor que iba en silla de ruedas. Y ella “que sí, que sí”, y ella cuando se fue al centro con el currículum y tal le dijeron “perdona nos equivocamos y usted no cumple con los requisitos y tal y tal”. Y se ve que la gitana dijo “no, no”... ya se puso en plan así, que al final la

trabajadora social le dijo: “mira, vamos a hacer una entrevista con este señor que es, entre comillas, el cliente y usted, y si él dice que sí pues vale, pero yo le digo de entrada que no tiene experiencia y que tal....Y se ve que al final consiguió el trabajo y la gente se quedó así... (EP3_E).

En general, les dones de les comunitats gitanes més pobres en el seu país d'origen es troben més sovint amb actituds de rebuig i xenofòbia que no pas les dones gitanes romaneses procedents de zones més riques i que ja en els seus països havien adquirit cert estatus, fet pel qual els resulta més fàcil poder desenvolupar relacions amb la societat majoritària.

Les dones entrevistades que no poden accedir als CAPs o centres ambulatoris del barri on viuen per la seva condició administrativa segueixen l'estratègia d'**anar directament al serveis d'urgència hospitalària i/o ambulatoria** com bé explica Maria en relació a la seva germana malalta d'VIH al poc temps d'arribar al nostre país:

Yo me fui directamente al hospital. Dijeron que trajera a mi hermana para una vida mejor, ¡Claro! Yo en mi país yo no puedo pagar tanto, tanto dinero...dije “yo mira ¿Cuánto tengo que pagar?” y me dijeron “la puedes traer: vienes con ella a urgencias, le dices todo... (ER1_M).

Al llarg de la seva experiència professional, la Rosa també ha vist aquest tipus d'estratègia en les dones gitanes i ens parla dels desavantatges d'aquesta tant per part de les mateixes dones com per part de la comunitat de professionals vinculats al serveis de salut:

El funcionament és anar a les urgències dels hospitals i ser atesos allà, tot i que darrerament s'està demanant un document que encara no tenim tots clar què és, no sabem exactament què és aquest document, però sembla ser que és un document del...o sigui, ells com a comunitaris necessiten un paper del seu país conforme no estan sent atesos allà, al sistema sanitari de Romania, i si no tenen aquest document tampoc els poden atendre aquí de franc diguem, de forma gratuïta (EP1_R).

...si no el que els passa és que van a urgències de qualsevol hospital públic, allà estan obligats a atendre'ls, però després reben una factura a casa. La primera factura no la paguen normalment, no passa res, la segona vegada els poden atendre, però quan tenen tres factures del mateix hospital que no han pagat, ja els hi deneguen l'atenció (EP1_R).

En la nostra recerca només hem trobat aquesta dificultat administrativa en el cas de dones gitanes residents en alguns municipis propers a la ciutat de Barcelona, malgrat que actualment la majoria d'aquestes legalment són ciutadanes europees amb totes les implicacions derivades a nivell de drets (lliure circulació i dret a rebre sanitat pública en territori europeu). En canvi, quan parlem amb dones residents a la capital de comarca, en cap cas ens parlen de problemes en l'empadronament ni, en conseqüència, en la sanitat i/o en altres serveis contemplats per l'Estat del Benestar com són l'educació, dispositius per a la inserció laboral, etc. Així ho expressa la Juana, una dona gitana portuguesa que va arribar a Barcelona a la dècada dels anys 80, al referir-se al conjunt de la comunitat portuguesa resident a Barcelona. En el cas d'aquest grup, malgrat viure en assentaments de caravanes i barraques, la majoria de dones i famílies portugueses tenen el padró i la tarja sanitària.

“Sí, casi todos. Casi todos los portugueses, todos tienen los papeles en regla. Son portuguesas, a ver, somos portuguesas pero estamos aquí en España en regla” (ER2_V).

A més, es dona una segona restricció administrativa en cas de les persones immigrants. Per poder accedir a la salut, es necessita un document acreditatiu (*European Health Insurance Card*) conforme la persona immigrada no està essent atesa des del sistema públic de salut del seu país d'origen. Això implica tot un esforç econòmic i personal important per part de les persones, donat que han d'entregar personalment una sol·licitud de l'esmentat document a les autoritats competents del seu país, o bé autoritzar, a través de poders notariais a una persona en el país d'origen per a fer-ho.

Aquestes barreres sovint són desconegudes per les dones gitanes al venir al nostre país fins que les circumstàncies les exposen a aquesta realitat. Això queda ben reflectit en les paraules de la Natalia, una dona gitana romanesa de 33 anys que porta un any i mig vivint en una zona propera a la capital catalana:

La primera vez fuimos de urgencias porque le pasaba algo grave y después los médicos la trataron muy bien y nos explicaron que tenemos que hacer esto, esto, todo... los papeles para pedir la tarjeta sanitaria que tenemos que pedir. Nosotros dentro de Europa, antes estaba una ley que estaba más fácil conseguir la tarjeta pero ahora está un poco más difícil, pero... tienes que pedir unos papeles de tu país que te dice que no tienes la tarjeta allí en tu país, y tardamos un poquito con la tarjeta y por eso íbamos a urgencias y no tenemos nada en este momento, pero de verdad me trataron bien y cuando tuvimos la tarjeta fuimos con ella y ya está (ER7_L).

Cal destacar que en tots els casos que hem conegut, les dones han desenvolupat aquesta forma d'estratègia obtenint una resposta satisfactòria a les seves necessitats. Com es pot veure en la cita anterior, el conjunt de dones gitanes entrevistades han rebut un bon tracte mèdic i humà per part de la xarxa hospitalària i ambulatoria dels diferents municipis on s'han donat aquests episodis. En general, han obtingut no només un tracte sanitari adient, sinó que se'ls ha orientat en com poder obtenir les acreditacions necessàries per poder ser ateses des dels CAPS i/o des dels hospitals de la xarxa.

Barcelona es caracteritza per comptar amb el recurs administratiu "d'empadronament sense domicili fix" per aquelles persones que tenen dificultat per accedir a un habitatge ordinari de forma més o menys estable. Per a les treballadores i treballadors socials dels Serveis Socials d'atenció primària, aquest recurs representa un punt de partida per poder treballar amb les famílies i disposar d'aquells recursos contemplats en la cartera de Serveis Socials de la Generalitat de Catalunya.

L'empadronament no afecta per igual a totes les dones i famílies gitanes immigrants. En la nostra recerca hem constatat que la situació de precarietat i el lloc de residència triat per les dones immigrants condiciona la facilitat d'empadronament. Així, les dones gitanes portugueses, la majoria de les quals es troben vivint en barraques i o caravanes, tenen accés a l'empadronament i, per tant, via oberta per poder rebre moltes de les ajudes utilitzades pels professionals del Serveis Socials en les seves intervencions. En canvi, les dones gitanes procedents de Romania i d'un estrat socioeconòmic més baix, tenen més dificultats per a accedir a l'empadronament per dues raons: a) la mobilitat i b) el lloc de residència.

a) Pel que fa a la **mobilitat**, la precarietat els obliga a moure's freqüentment de lloc de residència. Els desnonaments, les ocupacions il·legals, la recerca del treball segur i/o les necessitats de la família extensa resident en altres àrees geogràfiques provoca que hi hagi un canvi de domicili freqüent per part de les famílies que dificulta la vinculació territorial i, per tant, el poder demostrar el temps de residència en un municipi que, a la llarga, permeti accedir a les ajudes socials subjectes al criteri de temps de residència.

Aquesta mobilitat es expressada de forma molt clara per la Bianca, una dona Romanesa de 36 anys que explica la seva trajectòria migratòria en funció de la les ofertes laborals que anava tenint i que li permetien millorar les condicions de vida:

El 21/01/2005, he venido por primera vez a Zaragoza, estaba trabajando en la limpieza de una discoteca solo viernes y sábado. Pero tenía que buscar otros trabajos. No había otra manera. Porque lo sé que hay rumanos, de todos...y luego en febrero 2006 he venido a Barcelona, estoy aquí en San Roc (ER12_A).

b) Pel que fa al **lloc de residència**, precisament aquesta precarietat porta a les dones gitanes immigrants i a les seves famílies a viure en zones concretes de municipis en que els habitatges resulten més assequibles, municipis que no tenen com a prioritat facilitar els empadronaments. La

següent reflexió d'en Santiago, treballador social i antropòleg que treballa amb població gitana immigrant de l'Europa de l'Est, indica aquesta realitat en el moment en que li preguntem per les principals barreres que es troben les dones i famílies gitanes a l'hora d'accedir als drets socials:

Bàsicament és la documentació. La documentació que estigui en regla, que estigui al dia... Tant documentació d'adults com dels nens i sobretot hi ha un element bastant important que és el tema de l'empadronament. Això una mica condiona. Condiona perquè són famílies que no hi ha normalització per la seva forma de moviment. Són semi nòmades perquè es belluguen per moltes qüestions, no perquè sigui el seu perfil cultural, si no en funció del clan de la seva família, com està situada, la seva disposició, les lògiques que es produeixen en la migració, doncs motiven moviments constants (EP4_S).

L'empadronament, com veiem, no només implica poder gestionar diferents ajudes contemplades en la Cartera de Serveis Socials i el punt de partida cap a l'obtenció de permisos de residència a través dels esmentats processos d'*arrelament*⁴³, sinó que també representa un factor de vinculació als Serveis Socials que permet treballar de la millor forma les situacions socials o problemes que plantegen les dones gitanes i les seves famílies, i fer-ho de forma conjunta treballadors socials i famílies gitanes.

...fa molt difícil el treball. El treball amb l'escola, el seguiment de salut, el seguiment de totes les pautes de salut, el poder acollir-se a ajuts perquè no es mantenen, no hi ha un manteniment, per exemple... la Renda Mínima d'inserció, avui ens comuniquen que ja són dos anys d'empadronament, es redueix la renda mínima a cinc anys,... i comencen a haver-hi problemes. Clar tot això són sostres que representen un impediment per a ells, perquè els serà més difícil accedir a recursos (EP4_S).

⁴³ Actualment, la llei estableix tenir tres anys d'empadronament al territori català per a poder tramitar l'*arrelament*, condició necessària per a obtenir els permisos de residència i de treball.

5.2. Diferències d'accés segons nivells socioeconòmics

Segons els resultats de la recerca, l'ús que les dones gitanes i les seves famílies fan dels Serveis Socials en sentit restringit varia segons la seva condició sociocultural i econòmica.

En l'imaginari social de la societat majoritària sobre les persones gitanes, com bé mostra el marc teòric de la recerca, existeix la imatge d'un col·lectiu altament demandant i depenent de Serveis Socials. La idea que les persones gitanes recorren freqüentment als Serveis Socials, representant un percentatge elevat de beneficiaris dels mateixos en detriment de la societat majoritària (Calvo, 1990) és constant en els diferents estudis sobre aquesta qüestió, malgrat les evidències científiques que mostren tot el contrari en el cas de les persones gitanes espanyoles (Sánchez, et al., 2005).

Si bé en el cas de la població gitana immigrant encara hi ha poques recerques, algunes d'elles ja apunten cap a la falsedat d'aquestes impressions socialment formades per la societat majoritària i que responen a segles d'estereotips encara no superats. L'experiència professional de les treballadores socials i educadores participants en la nostra investigació corroboren que aquesta hiperfreqüentació dels Serveis Socials per part del poble gitano és falsa, especialment en el cas de les famílies provinents de l'Europa de l'Est com bé expressa la Rosa, treballadora social amb gran experiència de treball amb aquest col·lectiu.

Normalment no estan atesos a serveis socials o se'ls ha atès una vegada i no s'han acabat de vincular ni estan vinculats a massa serveis o recursos de la ciutat (EP1_R).

El treballador social i antropòleg Santiago, també explica que **poques dones gitanes immigrants arriben als Serveis Socials si abans no han estat vinculades a d'altres dispositius d'atenció com són els CAPs o alguna associació del barri**. Aquesta vinculació és el que permet al dispositiu

d'atenció social primària en el que treballa Santiago contactar amb les dones i homes gitanos i iniciar una relació de reconeixement mutu de suport:

...hi ha varies vies per accedir-hi, la principal via és a partir d'altres serveis que ja estan rebent. Sobretot aquest grup de dones amb un projecte que es treballa aquí. Aquest és un punt en el que les dones es capaciten en autonomia i tenen el seu espai d'oci i de relació, no? Això és una via molt important d'entrada. Aquesta és un via bàsica. La via és anar a buscar-los (EP4_S).

El sentit comú i la història dels mateixos Serveis Socials ens pot dur a inferir que als Serveis Socials arriben aquells col·lectius socialment més desfavorits. Pels motius que ja hem apuntat a l'estat de la qüestió (consolidació del l'Estat de Benestar, augment del poder de les classes mitges, la nova concepció dels Serveis Socials contemplada en la llei del 2007 de Serveis Socials) veiem que la realitat és una altra i que, sovint, les persones en situacions més precàries són les que no arriben als Serveis Socials. Les dades recollides en aquest estudi constaten també aquesta realitat.

Ens trobem que les dones gitanes pertanyents als grups socialment més desfavorits i les seves famílies tenen menys tendència a recórrer als Serveis Socials d'atenció primària davant d'una situació de necessitat. En la majoria dels casos les dones gitanes intenten solucionar les situacions-problema a través de la seva xarxa familiar i/o comunitària principalment per quatre motius: a) desconeixement i manca d'informació, b) divergència entre necessitats de les dones i resposta dels Serveis Socials, c) procediments administratius, i d) presència del tercer sector social.

a) **Per desconeixement i manca d'informació.** Algunes de les dones entrevistades no tenien constància de la seva existència en el moment de ser entrevistades, i d'altres, expliquen que durant anys han estat sentint a parlar d'aquests dispositius, però sense saber exactament en què consistien, on s'ubicaven i quin era el circuit d'accés als mateixos. Aquest desconeixement

fa que les dones desconfiïn dels Serveis Socials o bé els percebin com quelcom aliè.

La Natalia, una dona gitana de 33 anys amb molts recursos personals i formatius, manifesta que en arribar de Romania va trobar manca d'informació sobre Serveis Socials i altres dispositius d'ajuda en general:

...en el momento en que te haces un empadronamiento te podrían decir o dar una hoja y te pueden decir mira "hay este lugar, te puedes ir a éste lugar,... ¡Porque tú no lo sabes! No sabes cuál es el sistema de aquí. Tú sabes del sistema de tu país: que te puedes ir al ayuntamiento, que te puede ayudar en esto y esto, o que puedes ir al sistema escolar y te pueden ayudar con los niños, que te va a ayudar con las documentaciones,... pero aquí no sé por dónde empezar (ER7_L).

La mateixa Natalia, amb el pas del temps, ha anat reunint informació arrel de fer diferents contactes amb associacions, amb altres dones de la seva comunitat i amb persones immigrants no gitanes. Manifesta que ara ja té un idea del que són els Serveis Socials, però que encara no hi ha anat. Tot just ara, després d'un any i mig de viure a Catalunya, i fruit de les interaccions que ha anat tenint (feina, formació, família, amistats) és conscient dels drets que té a l'estar empadronada a la ciutat on es troba. En preguntar-li si ha anat mai als Serveis Socials, la Natalia ens respon el següent:

...de verdad que no. Estaba pensando de ir, de preguntar el tema de la vivienda pero creo que hay más cosas que te pueden ayudar, que te pueden como digo de hacer una consulta "que puede hacer... (ER7_L).

Altres dones, com la Miranda, van trobar-se en la necessitat d'adreçar-se a Serveis Socials però la por de ser deportades per la seva condició administrativa irregular les van refrenar. En les pròpies paraules de la Miranda:

Nunca fui a los Servicios Sociales porque tenía miedo que me pillaran ilegal en el país. Sí tuve necesidad, pero nunca fui (ER17_R).

En el cas de les dones gitanes portugueses, aquestes tenen més accés a la informació a través de les dones que fa més temps que es troben assentades a Catalunya o bé a través de les informacions que reben des dels ambulatoris o les escoles. No obstant, no solen fer ús dels Serveis Socials fins el moment de tenir criatures.

Mira, es que el gitano normalmente sabe por eso, nosotros no somos de pedir, piden más ayuda los gitanos los de aquí que nosotros. Nosotros vivimos de otra manera, nosotros estamos hechos de otra cosa. No tenemos tantos lujos como tienen ellos tampoco. Pero bueno vivimos de otra manera, lo que pasa que bueno ellos tienen otros ritmos que no tenemos (ER5_I (J)).

El naixement d'una criatura comporta tota una sèrie de despeses i gestions per les quals les dones poden necessitar ajuda. És llavors quan es dirigeixen als Serveis Socials, bé per iniciativa pròpia, bé orientades per les treballadores socials dels CAPs, pels metges o pel professorat. Com a exemple, prenem el cas de l'Olga, una dona gitana portuguesa de 21 anys que, a través del CAP li van concertar visita als Serveis Socials del barri al quedar-se embarassada:

Porque una vez, embarazada del niño me pidieron una ayuda. Entonces ellas me dieron día y hora en Ramón Turró. Ahí me dieron día y hora (ER4_O).

Més enllà de la necessitat que genera el fet de ser mares, existeix un altre element que pot generar aquesta inhibició de demanda als Serveis Socials: **la manca d'informació del què s'ofereix des d'un centre de Serveis Socials d'atenció primària**. En el cas de les dones portugueses identifiquem que tenen la idea de que a Serveis Socials només es donen ajudes de caire econòmic lligades a la situació de maternitat.

La desinformació també ajuda a reforçar un imaginari social molt negatiu que relaciona els Serveis Socials amb intervencions únicament de control i de vulneració del dret de guàrdia i custòdia o de tutela per part dels i les professionals que hi treballen. La Irina, una dona gitana al capdavant d'una

associació romanesa de Castelló que estén la seves accions arreu del territori espanyol, explica el que sovint es troba en el seu dia a dia a l'associació:

Muchas veces los servicios sociales tienen programas... de ayuda. Muchos gitanos no, no llegan. No, no llegan a ir por miedo a que, a decir, ahí hace falta declarar tu situación. Y dicen, cómo yo voy a decir que no tengo recursos... me quitan a mis hijos. Y muchas veces no se aclara, y no beneficia de estos centros (ER_16).

Aquesta concepció errònia del Serveis Socials pot esdevenir una barrera ; no aproximar-se als Serveis Socials disminueix la probabilitat de que aquestes dones puguin accedir a altres drets socials en forma d'informació, orientació, recursos materials, etc. Aquesta idea preconcebuda queda reflectida en la cita de l'Iris, una dona gitana portuguesa de 33 anys casada i amb dos fills al seu càrrec que actualment rep ajuda des de Serveis Socials a través del Programa de la Renta Mínima d'Inserció. En la seva reflexió sobre l'assistència als Serveis Socials en arribar a Catalunya, l'Iris comenta:

Mientras no hay niños y mientras eso no.....Como no teníamos niños no nos ayudaban (ER5_I).

La idea de "no ajuda" es pot explicar per un malentès entre treballadores socials i dones gitanes en general, que no permet veure als Serveis Socials com un possible recurs a través del qual accedir a moltes altres formes de suport diferent a l'econòmic. Aquesta idea però, també pot anar vinculada a la manca de correspondència entre les necessitats sentides i expressades per les dones i el tipus d'atenció que se'ls ofereix.

- b) **Manca de correspondència entre les necessitats de les dones i el tipus d'atenció** que s'ofereix des dels centres de Serveis Socials. Sovint, les dones manifesten no vincular-se als Serveis Socials per no haver trobat cap benefici en fer-ho. Els tipus de recursos amb els que compten les treballadores i treballadors socials, el tipus d'organització de l'atenció, etc., fa que sovint les

dones i les seves famílies percebin el tracte rebut com a inadequat o poc útil per a millorar les situacions socials de necessitat en què es troben.

Si pero aquí nadie... Solo nos da al mes los alimentos pero veinte quilos de arroz, no sé cuantos de harina, leche en polvo y digo ¿Qué es esto? Puede ser que me des cincuenta euros y me compro de todo... yo no necesito veinte quilos de arroz, qué hacemos con tanto arroz (ER1_M).

Aquesta situació es sol donar també entre les beneficiaries del Programa Interdepartamental de la Renda Mínima d'Inserció (PIRMI). Algunes dones manifesten que hi ha una incoherència entre els plantejaments del programa i la realitat, donat el tipus de formació proposada, suposadament orientada a la inserció laboral. Aquest és el cas de la Juana, la qual troba l'alfabetització més útil per a poder trobar una feina que no pas el curs de costura que se li demana des dels Serveis Socials:

...pero me dan otro cursillo, no de leer, pero yo tengo que ir a otro cursillo y me obligan a otro cursillo. A mí me encantaría estar en éste, yo aquí veo que voy a aprender a leer, y a mí eso mañana o pasao me hacía falta.... (ER2_V).

Aquesta manca d'entesa entre professionals i dones gitanes es dona sovint en el context de Serveis Socials d'atenció primària no només per la divergència de percepció sobre les necessitats per part de les dones i per part de les i els professionals, sinó que també té a veure amb les formes de relació i organització establertes en les diferents organitzacions de l'administració pública que esdevenen completament alienes per a les dones i les seves famílies. Aquesta problemàtica l'explica molt bé l'Erika, una mediadora cultural no gitana però de parla romanesa que ha treballat en diversos ajuntaments de la conurbació de Barcelona en situacions en les que les treballadores i treballadors socials es trobaven amb barreres lingüístiques i/o culturals a l'hora de treballar amb les dones i famílies gitanes immigrants:

A veure... primer de tot era la barrera lingüística. Després també... amb les famílies gitanes hem de pensar que són... a veure, són romanesos però no

tenen res a veure amb la comunitat romanesa de Romania, llavors, hi havia com barrera cultural perquè també ells tenen una cultura apart de la majoria de les cultures europees... Llavors, hi havien xocs que ells no entenien perquè els professionals volen, diguem, marcar una línia d'actuació (EP3_E).

Segons algunes de les dones entrevistades, el fet que hi haguessin referents gitanos en els Serveis Socials, podria facilitar el desenvolupament del treball dut a terme per les i els treballadors socials de l'atenció primària. La Natalia, una dona gitana amb experiència laboral com a treballadora social a l'ajuntament d'una ciutat de Romania, explica en base a la seva experiència, com la presència gitana en els Serveis Socials pot tenir un efecte crida en les dones gitanes que, d'una altra manera, no haguessin acudit mai als Serveis Socials per aquesta manca d'entesa entre professionals no gitanos i la comunitat gitana:

En mi país cuando estaba en... estaba trabajando, trabajaba en la comunidad o sea que hablaba con la gente de cualquier medio, no solamente de la alta sociedad, estaba trabajando desde la gente más baja hasta la alta. Entonces esto que explico no es para decir "¡Mira que chica"!... porque siempre que venían decía "si pero yo quiero..." Cuando viene gente gitana cuando quería algo de un documento o que le ayudase en algo "No pero yo quiero que venga..." porque nosotros teníamos un centro de información y cada día le tocaba a alguien y entonces estaba una compañera mía "¿Pero puedes llamar a Natalia?" "Pero yo trabajo aquí..." "¿Pero puedes llamarla?" Y entonces como la chica me conocía de su comunidad, me quería pedir yo (ER7_L).

c) **Procediments administratius.** En alguns municipis encara existeix l'obligatorietat de demanar l'empadronament per ser ateses a Serveis Socials, de manera que les dones residents en aquests municipis, que no tenen l'empadronament, no hi poden accedir. La Marisa, treballadora social i directora d'un centre de Serveis Socials d'Atenció Primària, afirma aquest fet:

A nivell de demanda.....No en fan perquè no tenen papers (EP5_M).

Per un altre costat, també trobem que les exigències relacionades amb els tràmits administratius que es demanen des dels SAP, poden ser un element inhibidor de la freqüentació dels Serveis Socials. En la nostra recerca ens hem trobat el cas en que hi ha hagut una voluntat d'aproximació a les dones i les seves famílies per part dels SAP tot i que aquestes no reunissin les condicions legals (manca de padró) per a rebre atenció social. Malgrat això, no s'ha obtingut la vinculació esperada pels professionals com il·lustra el cas que ens exposa la Rosa:

...es va citar a totes les famílies gitanes romaneses del barri. Tots els pisos del barri estaven a aquest... aleshores, se'ls va citar a tots, se'ls va entrevistar per veure la situació, per conèixer-los i a la segona citació ja no hi va anar ningú i aleshores nosaltres, des del treball al carrer vam estar una mica insistint en que podien trobar una sortida acudint a Serveis Socials i ells no... mai van valorar que els hi podia reportar cap benefici. Ho van viure com una intromissió a la família. Els van demanar molta documentació, per tot necessitaven tota la documentació... cada vegada que feien l'esforç de portar tota la documentació sempre faltava algo més, i aquí els vam perdre, es van desvincular (EP1_R).

Resulta clarificadora la resposta de la Natalia, de 33 anys i amb formació universitària, al preguntar-li sobre el possible efecte inhibidor de demandes als Serveis Socials com a resultat de la burocratització:

Sí, sí yo creo esto porque a veces es difícil encontrar todos los papeles que te piden una, dos o tres o no sé cuántas....y si no conoces mucho en la ciudad.... Yo creo que a veces sí: "yo me voy la semana que viene..." y pasan más semanas, cuando se va, sí que está cambiando esto y entonces tienes que regresar otra vez desde el principio (ER8_T).

Tot i així, en relació a aquesta situació, que hem de tenir en compte que la Natalia té una situació privilegiada donada la seva formació. Quan les dones no compten amb tantes eines de coneixement i habilitats socials com la Natalia, sovint acaben tenint la sensació de cursa d'obstacles, al no saber ben bé com

gestionar la multiplicitat de requisits administratius per a poder accedir a determinats recursos.

Però no només l'empadronament representa una trava administrativa per a algunes dones. El fet que algunes hagin tingut una trajectòria migratòria complexa, passant temporades llargues en diferents països i el canvi de les seves situacions sociofamiliars (casaments, divorcis, naixements,...) en els mateixos, pot dificultar la regularització de la documentació que es demana en el nostre context per a poder rebre ajudes socials com ara la RMI. El cas de la Ioana resulta paradigmàtic. És una dona romanesa, casada pel ritus gitano i separada. Es troba a càrrec de dos fills de nacionalitats diferents. Aquest fet l'obliga a fer tràmits amb tres administracions de tres països diferents i està dificultant el seu accés a la RMI a través dels Serveis Socials de la seva zona. Tot això succeeix mentre es troba a l'atur i sense possibilitat de subsidi per manca de temps cotitzat:

Si. Me voy tengo una citas con asistentia social pero solo citas... no me han ayudado. Me han dicho que me van a ayudar pero que tengo que hacer estos papeles (ER14_F).

Aquests processos tant llargs i dificultosos resulten desgastants tant per les treballadores socials que es veuen sense recursos per oferir, com per les dones i les seves famílies que veuen com es perpetua la seva precarietat.

d) **Presència del Tercer Sector Social i l'església.** En la nostra recerca ens hem trobat que les dones gitanes solen relacionar-se més freqüentment amb entitats d'iniciativa social. Els testimonis de les dones, en concordança amb els que ens han relatat algunes de les professionals, ens mostren com associacions, fundacions i altres tipus d'ONGs, representen un tipus de recursos menys restrictius a l'hora de prestar atenció, i que donen una resposta més àgil i més en concordança amb les demandes que fan les pròpies dones per a elles i per a les seves famílies.

Per posar un exemple, prenem el cas de la Míriam, una dona gitana de 21 anys, casada i amb un nen de dos anys al seu càrrec, explicant que no ha anat mai als Serveis Socials perquè no està empadronada i que està vinculada a una entitat del tercer sector social que de forma esporàdica li proporciona formació (en llengua i habilitats socials) i altres recursos materials bàsics com ara roba i alimentació:

... ¿Sabes la Cristina? Donde llevamos a jugar a los niños, nosotras tenemos para estudiar, para escribir, hacemos flores... (ER6_B).

La Teresa, també romanesa de 22 anys, relata la mateixa situació que la Míriam. Malgrat tenir informació de l'existència dels Serveis Socials del barri, ella prefereix anar a rebre ajuda a una entitat d'iniciativa social que treballa específicament amb un grup de dones gitanes immigrants:

Investigadora: “¿Habéis ido alguna a Servicios sociales?”

Teresa: No

Investigadora: ¿Pero sabéis lo que es?

Teresa: No sabes. La gente me explica

Investigadora: ¿Quién os explica?

Teresa: Gente, cuando estamos en la calle “¿Por qué no te vas a la asistenta social para que te ayude, para comer, para la ropa, para... darle muchas cosas?”

Investigadora: ¿Y tú no has querido ir nunca?

Teresa: No

Investigadora: ¿Y cuando tú has necesitado ayuda o tu familia, a quién se la has pedido?

Teresa: No, ayuda, sólo a Irina “(ER3_T).

Relacionat amb la manera de procedir més burocràtica, la Natalia, una dona gitana de 33 anys i d'origen romanès ens relata la sensació de soledat i desorientació que ha experimentat en els serveis oficials per a l'ocupació:

La primera vez que fui, de verdad, fui al INEM pero fui con.... no encuentro la palabra pero es que me asusté un poquito. Porque fui, me recibieron, le digo

“mira yo estudié esto, tengo este currículum,...” y se queda un funcionario de hablar conmigo y le digo que quiero formación y encontrar trabajo... y sí que me dijo que “mira aquí hay un panel con la información de cursos,...” Sólo eso y no me llamaron nadie. Me voy a renovar otra vez la demanda de empleo pero nadie me pregunta... No es normal que nadie te pregunte, que tienes que pedir tú la información pero no “puedes hacer este curso en este lugar,...” no. O “tú tienes este título, ves a éste lugar para reconocerte los títulos”. No, ¡Esto lo conseguí yo sola! Yo encuentro el lugar donde puedo hacer esto (ER7_L).

En canvi, la mateixa Natalia no ha tingut aquesta sensació en el cas d'associacions i altres tipus d'organismes als quals s'ha adreçat per a rebre formació i/o cercar feina:

Si, sí que hay diferencia...porque yo te explico el caso de la asociación cuando fui y otra (...) Te expliqué que me pasó en el INEM... para la información o ...para ver qué puedo hacer y cómo conocí a Sara, me encontré con José y con la Rosa, me preguntaron también como...porque vengo...y empecé a preguntar cosas de mí y me dijeron que puedo hacer y entonces me explicaron “mira, si quieres puedes hacer un doctorado, puedes coger una beca, puedes hacer otras cosas... y todas, porque yo no pensaba que me iban a ofrecer esto, yo me fui y porque me pensaba que sólo era un entrevista y.... de verdad, que me ofrecieron de trabajar y me han dicho si mira puedes hacer esto y esto... y puedes informarte por ahí ...que me buscaron ellos para conseguir un trabajo. Esto, quiero decir que te apoyen (ER7_L).

Igualment, cal remarcar el paper de la església en l'oferta de suport a aquestes dones. En diverses ocasions ens han fet referència a persones pertanyents a parròquies o bé a entitats amb una clara vinculació catòlica. En els moments inicials en que les dones es trobaven en condicions administratives i socials més desfavorables, moltes d'elles van accedir a un treball i a un domicili a través d'aquest tipus d'organització, com bé explica la Lavinia, una dona gitana romanesa que va arribar a Espanya amb només 24 anys:

Sí, es la iglesia de al lado de la estación, sólo que ahora no me sale cómo se llama. No sabía ni hablar ni nada. Solo que vamos, muy poco y la señora me ha visto que estoy muy mal y me ha dicho tranquila hija mía nosotros te

ayudamos. El sábado por la tarde he ido y he hablado con ellos y el lunes por la tarde me han llamado por teléfono y me han dicho que tienen que hablar conmigo. Como no sabía hablar, no entendía, he cogido la chica donde tenía alquilada la habitación y se ha ido conmigo y ha hablado por mí. Y me han dicho que le van a dar mi número de teléfono a una persona y que me van a llamar. Ha sido lunes, martes por la mañana me han llamado, por la tarde ya he tenido una entrevista (ER13_B).

L'accés al treball i a l'habitatge, malgrat la seva informalitat, és valorat per les dones com una plataforma d'impuls i d'integració al mercat laboral ordinari i, de retruc, com a mecanisme per a l'adquisició d'un habitatge de lloguer i /o de compra legalitzat.

Com accedeixen doncs les dones al SAP tenint en compte tot el que hem trobat fins al moment?

Com veurem més extensament en el punt 7.2 sobre les estratègies de les dones gitanes immigrants basades en les relacions de solidaritat entre elles mateixes (comunitat), veiem que les situacions de desconeixement que generen reticències en les dones o bé ignorància es venç en el moment en que una de les dones entra en contacte amb Serveis Socials i pot explicar a la resta la seva experiència. Seguint però les estratègies relacionades amb les pròpies institucions, ens trobem com **les dones vencen aquest sentiment de llunyania en el moment en que obtenen informació precisa per part d'algun o alguna professional d'algun dispositiu o servei d'ajuda existent dins de la comunitat**. Quan es dona aquesta situació, les dones valoren les orientacions, derivacions i/o acompanyaments als Serveis Socials.

Ens trobem doncs que **l'accés als SAP es produeix a través de vies molt diverses mitjançant les quals s'obté informació fidedigna**. Així ho manifesten les dones participants en el grup de discussió.

A través de los niños, a través de lo que dice uno, de lo que dice el otro y así... porque sinceramente, la asistente, de los portuguesas, la primera he sido yo y

a través mío, ya claro llevé la Sra. Isabel, y entonces claro a todos, poco a poco, nos hemos ido enterando así... (GDR_V).

La divergència de criteris professionals i personals de cada dona gitana, així com les limitacions de les intervencions dels SAP poden ser superats a través del diàleg igualitari entre dona gitana i professional. Les dones gitanes en general, aposten per aquest tipus de relació amb les administracions i altres serveis. Una de les poques dones que va anar per iniciativa pròpia als SAP del primer municipi en el que va viure en arribar a Catalunya, explica com una situació de divergència de criteris entre la treballadora social del barri i ella mateixa va fer que l'Ana deixés d'assistir als SAP durant un període de temps. A més, en canviar de barri, l'Ana va desestimar anar als Serveis Socials degut a la seva experiència negativa. Aquesta absència en el circuit d'atenció va ser modificada en el moment en que dins de la xarxa de salut d'un municipi diferent l'Ana estableix una relació de confiança amb una treballadora social i es deixa convèncer a través del diàleg igualitari de la conveniència de reprendre les relacions amb els SAP:

... Que tenía que hacer algo, que tenían que hacer algo normalmente de esta parte de gitanos... Entonces, con la asistente social del Hospital San Juan de Dios donde está David decía: Te busco yo por Internet donde está, donde tienes que ir y todo... y entonces encontró a esta asistente social (ER1_M).

L'Ana és una persona amb formació bàsica, molt reflexiva, amb una idea de projecte vital de millora molt clara i que en el seu primer contacte amb el SAP no va arribar a cap acord amb la treballadora social. En el seu relat explica com la relació de confiança basada en el diàleg igualitari entre treballadora social i usuària esdevé crucial per a l'accés de les dones gitanes i les seves famílies als Serveis Socials:

Había una asistente social antes, cuando nosotras entramos ahí, muy buena, que mira... Por los derechos de ley que tiene, ella está buscando la manera más buena para nosotros, está buscando... (ER1_M).

En la mateixa línia, trobem el testimoni de la Irina que, des de la seva associació de gitanos immigrants entén les relacions de confiança entre les dones gitanes i els diferents dispositius d'ajuda com la base per a poder fer un treball col·laboratiu d'èxit en relació a tot el que té que veure amb la planificació familiar:

Es necesario, organizaciones, y organizaciones de gitanos, o las organizaciones de mujeres, que funcionen, que metan dentro organizaciones gitanas, que le informen de todos sus derechos. Es muy importante. Lo que eso es un proceso emergente. No iremos atrás, no... Es un trabajo, para que, por una parte, la comunidad gitana confíe en ti, como organización, y que, a ver, qué dice que tú sí, que quieres hacer algo bonito para que... y que no hablarás, con él y le haces daño... (ER16_O).

La majoria dels testimonis de les dones gitanes i de les professionals participants en aquesta recerca ens mostren com en la majoria dels casos, el contacte amb els Serveis Socials d'atenció primària dels diferents municipis, sigui del tipus que sigui: contacte únic o visites puntuals espaiades en el temps (primera atenció), o periòdiques i contínues al llarg d'un temps d'extensió variable (tractament social)⁴⁴ no comença per iniciativa pròpia de les dones gitanes, sinó per part de diferents dispositius d'acció social contemplats pel nostre sistema de Benestar Social.

Entonces claro, yo no podía, entonces claro he ido allí no sé cómo...por decirte la verdad no recuerdo cómo...a través de estos médicos me dijeron "mira tú no puedes seguir así. O te quedas con tu hijo o con tu marido, pero tú con dos sillas de ruedas, no. O uno u otro. Tú decides." Yo, para decirte la verdad, yo no sé cómo, mira ahora sí que ya no me acuerdo pero ahora sí que desde Pamplona yo me he puesto en contacto con esta gente de aquí (ER2_V).

⁴⁴ Prenem la terminologia establerta a l'Ajuntament de Barcelona sobre el nou model de serveis socials implementat recentment a nivell de ciutat en tots els centres de serveis socials d'atenció primària: a) primera atenció (atenció puntual, abordatge de la situació social per part del/a TS d'una durada que oscil·la entre una i tres visites, b) tractament social (atenció de seguiment d'una situació social. S'allarga en el temps degut a la complexitat social que presenta) (Ajuntament de Barcelona, 2009).

La cita anterior és de la Juana, una dona gitana portuguesa la qual ens explicà una situació d'alta dificultat quan, estant treballant com a firaire a Pamplona el seu marit va tenir un accident laboral que el va deixar immobilitzat durant un període llarg de temps. La Juana i el seu marit tenen un fill amb disminució que presenta una alta dependència i, el fet que la Juana fos la pionera de la seva família a immigrar a Espanya, va provocar que aquesta es trobés sola davant d'aquesta situació. Abans de poder pensar com aconseguir suport a través de la seva xarxa familiar, els metges i treballadores socials de l'hospital on la van atendre la van derivar als Serveis Socials de Barcelona. Des de Llavors, la Juana segueix vinculada a aquests per diferents circumstàncies vitals.

Com bé reflexa la cita de la Juana, ens trobem que moltes vegades la vinculació amb els Serveis Socials s'inicia a través dels dispositius de salut o a través de les escoles en aquelles situacions en que es detecta que hi ha menors d'edat en situació de vulnerabilitat o risc social per diferents motius davant de situacions de vulnerabilitat presentada per menors d'edat.

La responsabilitat de les administracions en assegurar els drets dels infants (educació, alimentació, protecció...) doncs, és el que genera un moviment dels serveis vers les dones i les seves famílies.

Com bé explica la treballadora social i directora de centre de Serveis Socials, la Marisa, les famílies no acostumen a fer demandes als Serveis Socials. Són els Serveis Socials que davant la presència al carrer de nens i nenes en edat escolar dins dels horaris lectius dels centres educatius, contacten amb les famílies i inicien una relació de suport que, segons el seu testimoni, ha resultat satisfactòria des del punt de vista professional:

No fan demandes directes, però visualment es veuen molt pel carrer i en el nostre cas hem intervingut en l'escolarització dels menors, i les famílies s'han deixat acompanyar, i s'hi ha pogut treballar (EP5_M).

La Rosa, treballadora social i medidora en un servei de mediació comunitària, reflexiona sobre la manca de presència gitana en els Serveis Socials de base

per alguns dels motius exposats, així com les accions dels Serveis Socials en situació d'excepcionalitat, especialment quan es dóna una situació en que hi ha menors susceptibles a viure una situació de risc social:

No arriben perquè la majoria de vegades no estan empadronats, i aleshores, com el padró és la via d'entrada a Serveis Socials i als serveis sanitaris, aleshores aquest impediment a que no acabin d'arribar, i si arriben de vegades és per una situació d'excepcionalitat, per un... Bueno: igual perquè hi ha algun conflicte o perquè hi ha una situació extraordinària que fa que des de Serveis Socials hi hagi un interès per arribar a les famílies i aleshores es fa el contacte i es fa la situació extraordinària sense estar empadronats... quan va passar aquest accident de la menor i es va escolaritzar i es va fer l'esforç per a escolaritzar-los a tots, es va citar a totes les famílies gitanes romaneses del barri (EP1_R).

Alguns municipis han creat dispositius d'atenció específics per a atendre a les famílies gitanes immigrants en situació més precària. Sovint, els treballadors i treballadores socials, educadors/es i altres professionals dels Serveis Socials es veuen desbordats per la complexitat de les situacions socials que presenten aquestes famílies: carències a nivell material, social, impediments lingüístics i altres possibles factors com l'enfocament de les intervencions, la idiosincràsia dels i les professionals, l'encàrrec institucional, etc., provoquen que en les intervencions se'ls fa difícil treballar des de l'*empoderament*, per a la promoció de les capacitats que totes les persones tenim. Les paraules de Santiago reflecteixen aquesta sensació de desbordament i desànim per part d'algunes i alguns treballadors socials:

Santiago: ... perquè amb aquestes fan... amb aquest col·lectiu toquem molts pals.

Investigadora : Què vol dir?

Santiago: Que jo centralitzo totes les actuacions de serveis municipals, qüestions de salut, qüestions marginals amb mediació, qüestions de Serveis Socials, evidentment d'infància, molt entorn educatiu, ensenyament... sí el que és ensenyament i de més... En la primària, en la primària és impossible. Arriba un moment que el professional podia dedicar-li un temps molt minso per poder

enllestir la resta de treball amb cara i ulls, no? Donada la complexitat d'aquest tipus de famílies, no? (EP4_S).

... en una situació de crisi que ha fet petar els serveis, augmentar les ratios i tal, o sigui... aquest augment va fer que els equips estiguessin sobrepassats. Realment els equips van fer també lo possible per pressionar perquè clar, aquest col·lectiu no és un col·lectiu que puguem funcionar amb ell amb les pautes clàssiques del treball social, no? És un treball més de carrer, més de territori, un treball més amb un altre concepte d'atenció i de la intervenció, no? Clar això... va haver-hi un moment que entres aquest tema, la situació de població i tot un conjunt d'elements doncs van afavorir... (EP4_S).

Al llarg del treball de camp però, hem pogut veure com la relació entre les famílies gitanes, més concretament les dones i els Serveis Socials, depèn, en gran mesura de l'establiment d'una relació de confiança. **Les dones gitanes immigrants necessiten estar segures de rebre una atenció de qualitat i respectuosa amb les seves necessitats.** La percepció de control, engany o falta de comprensió vers les seves necessitats poden generar conflicte o bé trencament de la relació amb els Serveis Socials.

En el cas de Juana, una dona portuguesa que fa 27 anys que resideix a Catalunya, l'inici de les relacions amb els Serveis Socials va estar marcada per la desconfiança i el descontent degut al tracte rebut pel seu fill des d'una residència assistida per a menors amb disminució severa:

... la verdad, ahora nosotros ya somos más abiertos, ya estamos más abiertos a la sociedad paya. Ahora ya hay otro trato, otro contacto, ahora hay otro trato pero entonces era más... más difícil, ¿Vale? Porque yo una vez, te digo la verdad, en el colegio de mi hijo, he ido allí, yo he visto que en el colegio no estaba bien y yo he puesto a siete payos fuera, los puse a fuera a siete payos eh? Que yo mira vine a Barcelona sin saber ni leer ni escribir que era yo una tonta y mira, mira... Yo no sé bien lo que hice: los denuncié, armé una, ¡Pero una de aquellas gordas, eh! (ER2_V).

Juana, després d'un episodi de conflicte, va saber reconduir la situació sense deixar d'exigir qualitat en el servei. La treballadora social va saber reconèixer el valor de la Juana per enfrontar-se ella sola i es va anar forjant una relació de confiança i respecte mutu.

El Santiago, professional del treball social, manifesta la necessitat de la creació de dispositius especials precisament per a poder assegurar aquest tracte de confiança. Segons el seu parer, des dels Serveis Socials d'Atenció Primària, no es té el temps ni els recursos adequats per a poder establir aquesta relació. Al demanar-li què es necessita per poder donar una resposta adequada a les necessitats de les dones gitanes i les seves famílies, en Santiago ens respon amb les següents paraules:

Doncs bàsicament el temps per poder anar a domicilis. Hi ha molt de treball de domicili, molt de treball amb coordinacions amb professionals que estan intervenint, hi ha molt de treball al barri fora de les quatre parets de... Clar, això, amb les dinàmiques que tenim i estem no podia ser. Aquesta població no és una població que vingui directament a fer-te la demanda... (EP4_S).

En aquest mateix sentit, la Rosa, professional del treball social i educadora amb gran experiència de treball amb comunitat gitana autòctona i immigrants, expressa aquest desbordament i despreocupació professional com a efectes perversos generats per un sistema i unes formes d'intervenció burocràtiques i que, alhora, constitueixen uns mecanismes de defensa:

... penso que davant del volum de feina i de la saturació de feina doncs... si hi ha algú que no arriba... ja arriben tants, que no hi ha una preocupació per les famílies que no arriben perquè al final no deixen de ser molt poques famílies, en el cas de les gitanes immigrants, no? Segurament hi ha moltes més famílies en aquesta situació... (EP1_R).

5.3. Les dones com a pont entre la comunitat gitana i els Serveis Socials

Més enllà de les estratègies per a accedir als Serveis Socials que utilitzen les dones gitanes, els professionals i les dones gitanes enquestades coincideixen **en el paper fonamental de la dona per a accedir als seus drets socials i als de les seves famílies. Això s'aconsegueix perquè les dones afavoreixen el contacte amb els diferents agents socials de l'entorn on es troben vivint.** Segons les veus recollides, tot allò que té a veure amb la cura i l'educació dels diferents membres de les famílies gitanes és responsabilitat de la dona. Per aquest motiu, és la dona qui va a les escoles, als Serveis Socials i al metge.

Malgrat haver certes diferències entre la multiplicitat de comunitats gitanes immigrants respecte el contacte d'aquests amb els diferents dispositius d'ajuda, en general, si que hem trobat que **la dona és el principal pont entre la comunitat gitana i els diferents dispositius del sistema de benestar actual.** Així ho explicita la Natalia, romanesa de 33 anys amb formació i experiència com a treballadora social a Romania quan li demanem qui és el principal agent de contacte amb els Serveis Socials:

Las mujeres. Es como... como su trabajo, de para ver qué haces con los niños, a la asistencia sanitaria, en la educación también, en la escuela. Porque los padres siempre tienen que... en nuestra cultura gitana, creo que también aquí, los hombres tienen que traer la comida, para decir así más sencillo, la comida, y las mujeres tienen que cuidar de los niños, de la casa... Entonces ella es como de los gastos, el pago de la factura, estas cosas del ayuntamiento, de la escuela... Pero esto pasa en los últimos años porque antes como la mujer no tenía acceso a la educación no sabía mucho de ir, pero ahora en los últimos años cuando la mujer si se va a estudiar, sí que es su papel (ER7_L).

Al preguntar a en Santiago si ell com a professional del treball social amb famílies gitanes immigrants ha notat diferències en la forma de vinculació als Serveis Socials entre homes i dones, aquest afirma rotundament que **és la dona gitana la que primerament es vincula als serveis en el moment que**

té una necessitat. Posant èmfasi en aquells dispositius d'ajuda del tercer sector que presta un atenció molt específica i orientada a la dona gitana immigrant:

Es clar. Això és una constant en totes les cultures, vull dir que no... en les cultures en les que l'home tingui la, la... A veure, bàsicament la dona jove, i la dona que és mare o que té algun tipus de necessitat del tipus que sigui, no? Però sobretot, per això que et deia, perquè la dona es vincula a un servei que és un taller, o... a partir d'aquí és quan connecten amb nosaltres o quan ens fan la demanda. Al taller hi ha una educadora social, hi ha voluntaris, hi ha diferents professionals. Clar, la dona sempre és la porta en aquest cas també ho és de forma bastant potent (EP4_S).

Aquesta visió és comuna a tots i totes les professionals dels Serveis Socials que hem entrevistat, com bé es reflexa en les paraules de l'Erika, medidora cultural romanesa:

En totes les famílies és la dona qui és el nucli de la família. Llavors, quan es tracta per exemple d'assistir al serveis sanitaris... i si és una necessitat, és la dona la que s'encarrega de portar el nen o de cuidar-lo i en altres àmbits... també (EP3_E).

La Juana, dona gitana portuguesa immigrant, que en varies converses explica que en la comunitat portuguesa ha hagut un *empowerment* important de la dona en els darrers anys, explica com ella anava acompanyada del seu marit als Serveis Socials però que, no obstant, ella era qui protagonitzava les entrevistes:

A ver mira, mi marido, me acompañaba pero mi marido no decía ni olé... (ER2_V).

En general, es pot dir que **la dona gitana immigrant tendeix més al diàleg que els homes de la seva comunitat i utilitzen l'acord com a estratègia per a aproximar-se als Serveis Socials** quan hi ha reconeixement mutu i respecte

entre dones-famílies gitanes i els agents dels Serveis Socials. Quan li preguntem a l'Erika, medidora cultural, que ens expliqui si ha observat diferència entre homes i dones en els diferents processos d'intervenció social en els que s'ha vist involucrada, aquesta ens fa referència a aquesta estratègia femenina que tot just apuntàvem:

Diferència... a veure, amb la dona si que es podia treballar millor diguem, es podia arribar millor a un acord, i quan estava l'home no s'aconseguia (EP4_S).

Fins el moment hem fet una mirada a l'accés als Serveis Socials en sentit restringit (Serveis Socials) així com als serveis de salut donada la seva estreta vinculació. En les línies que segueixen ens centrem ara en l'accés a la resta de drets socials contemplats en el nostre actual Estat de Benestar com és l'educació, l'ocupació, l'habitatge, la seguretat social, així com la participació social de la dona en diferents espais de la societat catalana.

En relació a l'ocupació i a la seguretat social és on més diferències hem trobat per motius d'estatus sociocultural i econòmic entre les dones entrevistades. En conjunt destaca la dificultat d'accés a llocs de treballs dignes, la prevalença d'ocupacions precàries i en l'economia submergida i les baixes expectatives en relació a poder accedir a un bon treball.

També destaca el fet que aquelles dones que tenen formació i tot un bagatge laboral adquirit en el seu país d'origen o al llarg del seu trajecte migratori, es troben amb més facilitat d'accedir als recursos per a l'ocupació i a les ajudes econòmiques vinculades a la situació de dona treballadora. Cal però, fer esment que el bagatge laboral només facilita l'accés a aquest tipus de drets si es tracta d'una feina oficialment reconeguda.

En el cas de la Juana, per exemple, ella ha treballat tota la vida a la fira. Ella i el seu marit tenien un negoci de fira itinerant, com tantes altres famílies gitanes portugueses, sense cap permís. Després de la mort del seu marit degut a una llarga malaltia, la Juana s'ha quedat sense negoci, sense dret a rebre una pensió de viduïtat ni subsidi d'atur per no haver cotitzat mai a la Seguretat

Social, i sense el reconeixement de les habilitats adquirides com a conductora i comerciant al llarg de 27 anys.

Aquesta manca de reconeixement, així com la seva condició d'analfabeta li dificulta l'accés a un lloc de treball en el mercat laboral ordinari. L'estratègia seguida per la Joana, donada la seva vinculació amb els Serveis Socials per la disminució que presenta el seu fill, ha estat contactar amb Serveis Socials per accedir al Programa Inter Departamental de la RMI a través del qual està fent formació orientada a la inserció laboral.

En el cas de les altres dones gitanes portugueses entrevistades i amb fills menors d'edat, la majoria sense formació, han seguit la mateixa estratègia que la Juana: van demanar a la treballadora social dels Serveis Socials d'atenció primària del barri poder fer formació com a contraprestació del PIRMI. Així, algunes d'elles són beneficiàries d'aquesta ajuda i realitzen diferents formacions, entre elles, alfabetització a l'Escola d'Adults del barri. Les expectatives d'aquestes però, no són molt encoratjadores. Cap de les dones gitanes portugueses immigrants han manifestat haver viscut, ni elles, ni els seus marits, una experiència d'èxit en relació a la inserció laboral a través dels cursos del PIRMI. En el cas concret de les dones, elles manifesten que ho tenen pitjor a l'hora d'accedir a un treball per les càrregues familiars que tenen i també per la imatge que la societat té d'elles, com bé mostra el fragment del grup de discussió comunicatiu que presentem a continuació:

Investigadora: ¿Quién creéis que lo tiene más difícil para encontrar trabajo, los hombres gitanos o las mujeres gitanas?

Participant 1: Las mujeres para ir a trabajar, lo miran mucho. Para ponerse trajes, ese traje verde. Las mujeres, con el moño aquí encima.

Investigadora: ¿Tú qué opinas Iris?, ¿quién lo tiene más difícil para ir a trabajar, los hombres o las mujeres?

Participant 2: Yo creo que las mujeres.

Investigadora: Explica por qué.

Participant 2: Yo que sé.

Investigadora: Explica ahí un poquito... Lo que se te ocurra.

Participant 3: Porque siempre tiene cosas que hacer, cuidar de los niños, las cosas de casa... (GDR_P_O_I).

En general, hi ha un acord entre les dones entrevistades a l'hora de veure el fet de buscar feina a través dels circuits oficials com un camí sense arribada, com il·lustra aquest altre fragment d'un grup de discussió comunicatiu conformat per dones gitanes portugueses:

Investigadora: ¿Eres ama de casa?

Participant 1: Sí.

Investigadora: ¿Y tú marido?

Participant 1: En la chatarra. Se dedica a la chatarra.

Investigadora: ¿Habéis buscado trabajo alguna vez en algún sitio?

Participant 1: No sé.

Participant 2: Pienso que no. Ella es mi hermana.

Investigadora: ¿Y por qué crees que no encuentra trabajo que no sea de chatarra?

Participant 2: ¿Eh?

Investigadora: ¿Por qué crees que no ha buscado en otro sitio?

Participant 2: Porque, a ver, ellos saben que lo van a buscar y allí no encuentran. Entonces, mira, ya lo dan por perdido (GDR_P_J_I).

Les dones enquestades que s'han plantejat accedir a un lloc de treball, sobretot aquelles que presenten una situació socioeconòmica més precària, s'imaginen sempre treballant en llocs poc qualificats. Aquest és el cas de la Míriam, una dona gitana romanesa de 21 anys amb un fill petit al seu càrrec:

Investigadora: De cara al futuro ¿En qué te gustaría trabajar?

Míriam: Muchas.

Investigadora: Muchas, ¿Qué?

Míriam: Limpiar escaleras, cocinar...

Investigadora: ¿Esto es lo que sabes hacer?

Míriam: Sí, de todo. Pintar...

Investigadora: ¿Y alguna vez has ido a buscar trabajo?

Míriam: No. Nunca.

Investigadora: ¿Y tú marido?, ¿ha ido a buscar trabajo alguna vez?

Míriam: No tiene papeles, no le dejan nada.

Investigadora: ¿Y alguna vez alguien te ha explicado cómo conseguir los papeles para tu marido?

Míriam: No.

Investigadora: ¿O para ir a buscar trabajo? (...) ¿Crees que él va a encontrar?

Míriam: Sí... (ER6_B).

Les estratègies seguides per les dones amb un nivell de formació bàsica i superior impliquen fonamentalment mirar a través del circuit ordinari de recerca de feina. En concret, les estratègies inclouen anar a organismes oficials competents en matèria d'ocupació, buscar en els diaris, anar directament als llocs que ofereixen feina i utilitzar la xarxa de coneguts i conegudes. Aquest és el cas de la Maria, una dona romanesa de 42 anys, amb formació bàsica i amb molt bones habilitats socials que l'han permès accedir al mercat laboral il·legal com a empleada domèstica de forma successiva fins al moment en que va comptar amb els permisos de treball i residència que li van permetre cercar un treball regularitzat a través de vies ordinàries com els diaris:

Entonces conocí a una señora que tenía a su madre. La conocí así a una española, en una Iglesia... me preguntó si quería trabajar con ella cuidando a sus hijos, pero su madre vive en Barcelona, y claro como ella tenía que ir a Barcelona con su trabajo y con todo, me cogí fija con ella. Y me quedé en la casa como interna. Y aquí... no me acuerdo... encontré otro trabajo, cuidando en casas... es que antes no tenía papeles, solo el empadronamiento, pero que no podía tener papeles de trabajo y después, pasó unos años y ya tengo papeles, y ahora estoy trabajando (ER1_M).

La Natalia, de 33 anys i amb estudis universitaris, va seguir el circuit oficial que es recomana per a trobar feina, accedint al SOC i a les entitats del tercer sector social orientades a la inserció laboral:

...vine a hacer estas prácticas a través de una asociación porque fui, cuando empiezo a mirar cursos, la formación... me hacen la propuesta: "mira si quieres buscar trabajo" Le digo, sí claro, y empecé a buscar trabajo a finales del año pasado y me hacen la propuesta "mira si hacemos dos o tres semanas de

prácticas en Carrefour, como vendedora o para hacer reponiendo cosas... (ER7_L).

Tant en el cas de la Natalia com en el de la Maria, hi ha sempre una alta expectativa de cercar feina i de millorar la situació econòmica en la que es troben. Les dues tenen plans de futur per a accedir a millors feines que les que tenen ara a través del reconeixement legal de la seva formació i l'ampliació de la mateixa. La Maria, per exemple, s'ha informat que a través del reconeixement del servei militar que va fer a Romania durant la dictadura de Ceaucescu pot obtenir un títol homologat de guarda de seguretat al fer un curs de formació no massa prolongat. En l'obtenir el títol podria accedir a un millor contracte de feina que el que té en l'actualitat com a cambrera de pis en un hotel:

¡Sí...! Me saco un papel ahora de cómo te estás en escuela. Se hace una escuela, no sé de cuánto se hace aquí pero en mi país se hace de sesenta, sesenta y cinco horas de instrucciones, a veces pues, nos hace coger el arma para conocerla. Después ensayos, haces un ensayo. Con un ensayo puedes trabajar en vigilancia a cualquier sitio, como por ejemplo aquí en una fábrica, en un metro... o en orden público... (ER1_M).

Malgrat les dificultats i les baixes expectatives, **la totalitat de les dones gitanes immigrants que han participat en la investigació han manifestat rebre algun tipus de formació que elles entenen necessària per a poder accedir a un lloc de treball de cara el futur sigui qualificat o poc qualificat.** D'aquesta manera, podem dir que la formació en l'aprenentatge de l'idioma, en el carnet de conduir, en alfabetització o en altres àrees és una estratègia que la dona gitana segueix utilitzant i que significa que en fa ús dels recursos que ofereix la comunitat:

Investigadora: ¿Crees que el hecho de tener formación te favorece para tener tantos proyectos? ¡Esto más que todo! Y esto no es sólo para gitanos, es para todo el mundo... esto lo estoy pensando desde hace mucho tiempo... y no sólo es para gitanos esto yo pienso que es para todo el mundo. Esto está muy claro (ER7_L).

Fins i tot, en aquells casos en que les situacions socials són més desfavorides, les dones recorren a entitats o serveis on poden tenir una mínima formació com el cas de la Míriam. La Míriam té 21 anys, procedeix de Romania, no té formació i es dedica juntament amb el seu marit a la col·lecta i venda de ferralla. La Míriam valora molt el fet d'aprendre l'idioma per a poder anar sola als llocs, sense dependre sempre del seu marit o d'altres amistats i/o familiars:

Investigadora: ¿No has estudiado en ningún sitio? ¿Aprender el idioma...?

Míriam: No, tenemos aquí... ¿Sabes la Cristina? Sí. Donde llevamos a jugar a los niños, nosotras tenemos para estudiar, para escribir, hacemos flores...

Investigadora: ¿Y te ha ido bien? ¿Tú ves que te ayuda a dónde Cristina? ¿Has aprendido allí?

Míriam: Sí, he aprendido mucho; mi niño, también... (ER6_B).

En general, respecte a l'ocupació, les dones gitanes entrevistades també estan d'acord que és l'element clau per a sortir de la marginalitat i/o per millorar les seves condicions de vida. La consciència de tenir moltes més dificultats a l'hora d'accedir al mercat laboral pel fet de la manca de formació i/o documentació, així com pel rebuig de la societat majoritària, porta a **les dones participants a reclamar llocs de feina per a les persones gitanes a través d'algun tipus d'acció afirmativa.**

La cita de la Lavinia, una dona gitana romanesa que duu 12 anys al nostre país i ha pogut viure les dificultats d'accés al món laboral d'ella mateixa i dels seus 3 fills, expressa la necessitat de recolzament per a la inserció laboral degut a les reticències que els empresaris i empresàries tenen amb el col·lectiu gitano:

Estamos muy mal vistos. Es el problema ¡Que estamos muy mal vistos! Porque hay personas que quieren trabajar y con un poquito de apoyo, con un poquito de hablarle, de ayudarle, no con dinero o recursos. Ayudarle a encontrar un trabajo le iría fenomenal (ER13_B).

Totes elles tenen clar que les ajudes socials, com ara el PIRMI, generen dependència de les administracions, inseguretat i perpetuació de la seva situació de pobresa i exclusió. La Juana manifesta que la millor de les ajudes per part de les administracions a la comunitat gitana no són el xecs, sinó mesures d'acció afirmativa que assegurin llocs de treball pels homes i dones gitanes que ho necessitin:

Investigadora: Dime un sueño para la mujer gitana.

Participant 1: Buf, no sé.

Participant 2: ¿Un sueño? Para la mujer gitana, pues que trabaje. (...). ¡Yo sí eh! Yo mi sueño es ése, que vayan a trabajar todas, que no vivan de la paga, de verdad eh. Yo mi sueño sería ése también, que las mujeres tanto las portuguesas como las gitanas de aquí fueran a trabajar, pero bueno, los maridos también, que no se queden en casa (GDR_P_J_I).

Pero a ver, si ahora nos pueden echar una mano, a ver, tanto el gitano español como el gitano portugués, estamos hablando... A los gitanos, si no vienen y nos echan una mano, por nosotros solos no... (ER5_I_(J)).

En relació a l'habitatge, veiem que les estratègies que les dones segueixen en relació a la comunitat majoritària varien també en funció de les condicions en les que es troben. De les dones entrevistades, menys de la meitat es troben vivint en un habitatge digne que reuneixi les condicions d'habitabilitat marcades per la normativa.⁴⁵

La resta de dones entrevistades es troben vivint o bé en un assentament barraquista (en una caravana o barraca), o bé en un pis rellogat compartit amb tres o quatre nuclis familiars, en tots els casos en condicions d'amuntegament i salubritat insuficient.

En tots els casos, la nostra recerca ha explorat quines estratègies han seguit les dones per aconseguir habitatge en relació a la comunitat. Analitzem primer

⁴⁵ DECRET 55/2009, de 7 d'abril, sobre les condicions d'habitabilitat dels habitatges i la cèdula d'habitabilitat llei 55/2009

les estratègies relatives a les dues situacions “normalitzades”, és a dir, un habitatge de lloguer amb contracte totalment legal i regularitzat.

Les estratègies prèvies a la vinculació amb el seu entorn de barri passen per fer cerques, de forma individual, a diaris i en diferents administracions de finques, així com fer ús del “boca a boca”, Internet i entitats de tipus religiós. La Maria, que ara ja té un pis de lloguer, explica com va accedir a les primeres habitacions de re lloguer en arribar a Catalunya:

Investigadora: ¿Para buscar casa, cómo lo hacías? ¿Cómo la encontrabas?, ¿Qué tipo de contactos hacías?

Maria: Bueno era así con personas... de persona a persona....Por ejemplo: Yo sé que hay muchas tiendas de paquistaníes en Badalona. Hay muchísimos paquistaníes, y en una tienda yo entro y digo “¿Conoces a alguien que tenga un piso o una habitación de alquiler, con una familia, que esté en condiciones? “Y así... Ya otra persona me dijo ‘sí’ y entonces ya me dijo “mira, yo conozco a un amigo mío que necesita” y me dio el contacto. También buscaba en el periódico, por Internet... todo así (ER1_M).

Un altre exemple de cerca d'habitatge “normalitzat” el trobem a la cita de la Natalia de Romania, qui explica com els seus germans van accedir al pis on viuen a través d'immobiliàries:

Empezamos a ir a agencias, sólo con agencias porque sales a la calle y empezamos a ir a la agencia que estaba más cerca de la calle donde estaba antes mi hermano... cuando se tenía que buscar un piso más grande entonces se fue allí (ER7_L).

Un cop obtinguts els drets de ciutadania vinculats a l'empadronament, el permís de residència i treball, i després de conèixer el funcionament de les respectives ciutats i serveis que aquestes ofereixen, l'estratègia d'accés a un habitatge digne passa pels Serveis Socials. A través de la demanda concreta d'habitatge, les treballadores socials de l'atenció primària o bé han assessorat les dones gitanes en la tramitació d'ajudes d'habitatge o bé

han intercedit per afavorir l'accés a pisos de protecció oficial, pels que es paga un preu de lloguer més baix que en el cas del mercat immobiliari ordinari:

...Había una asistenta social antes, cuando nosotras entramos ahí muy buena que mira... por los derechos de ley que tiene, ella está buscando la manera más buena para nosotros, está buscando... que un piso de dieciséis metros, con cuatro personas, dos personas infectados... que cuando estás enfermo no es que no te puedas mover, no, pero no se sabe nunca y que no tiene la higiene, que no tiene la vivienda buena, se puede caer, ¿Entiendes? Entonces ella habló con su director, con su no sé quién... (ER1_M).

En el cas de les situacions d'infra-habitatge, els re lloguers s'han aconseguit a través del "boca a boca" entre coneguts de la mateixa comunitat, o bé a través de la prospecció de terrenys amplis abandonats en antigues zones industrials en el cas dels assentaments de caravanes i barraquistes. En aquest darrer cas, són els homes els encarregats de buscar els llocs per assentar-se i és habitual que les forces de l'ordre i seguretat desallotgin per estar ocupant un terreny de forma il·legal.

En relació als espais de participació hem constatat que, en general, a les dones gitanes immigrants els hi costa establir relacions amb membres que no siguin de la seva pròpia comunitat, si bé, com veurem, hi ha situacions en les que es vencen les pors i les reticències per part d'aquestes i que són alguns dels motius d'aquesta baixa participació. En general, les dones gitanes entrevistades no es troben en cap espai de presa de decisions, ni de gestió de la comunitat.

Concretament, en el que al dret a vot es refereix, només una de les dones entrevistades ha manifestat votar una única vegada a la seva vida. Coincideix que aquesta persona podria votar al nostre país perquè ha obtingut la doble nacionalitat. No obstant, no exerceix tal dret:

Sí, he votado una vez, pero si te digo la verdad, no sé ni cómo... nunca más he votado. Cuando era joven he votado una vez pero, hasta ahí... A ver, yo nunca

he votado aquí, para ser sincera. Pero bueno yo pienso que sí, siempre es bueno votar (ER2_V).

En general hi ha una autopercepció per part de les dones gitanes com desinteressades per la política i per la participació en espais de presa de decisió i de gestió de les seves pròpies vides. D'aquesta manera, quan preguntem pel dret a vot, totes manifesten no haver votat mai i argumenten que als gitanos no els interessa la política:

Investigadora: ¿Votas?

Olga: No.

Investigadora: ¿Y tu marido vota?

Olga: Tampoco.

Investigadora: ¿Ni aquí ni en Portugal?

Olga: Los gitanos no votan ninguno.

Investigadora: Pero la política... ¿Habláis de política?

Olga: Sí, pero es raro (ER4_O).

Segons alguna de les dones enquestades això es deu a que perceben la política com quelcom aliè. Els seus interessos i necessitats no es veuen reflectits en les carteres dels polítics i és per aquesta raó que les dones i homes gitanos es desenten de la política:

Eso es lo que les pasa a los gitanos. Los gitanos, si algún día se van a votar, tiene que venir aquí Zapatero y prometerles algo a estos gitanos para que vengan a votar por él (ER5_I_ (J)).

Aquesta autoimatge, que sovint es dona paral·lelament a la imatge de dona gitana sotmesa al marit, sense poder de decisió i amb manca d'iniciativa per a actuar més enllà de l'espai domèstic, queda desmentida quan continuem el diàleg amb aquestes dones. És cert que la majoria de les dones enquestades no es troben presents per iniciativa pròpia en diferents espais de relació i/o de participació com ara les associacions o l'església, però també hem pogut veure com, en canvi, en el moment en que se'ls planteja poder participar en espais

que augmentin el seu coneixement sobre la cultura gitana, la resposta de les dones és molt positiva. Així es pot apreciar a les paraules de la Juana després d'haver participat en el Primer Congrés Internacional de dones gitanes no acadèmiques que va tenir lloc el 8 d'octubre del 2010 a Barcelona:

Esto que han hecho ha estado muy bien. El congreso a mí en general me ha encantado. A ver, esto para nosotros ha sido mucho, ha sido un paso hacia adelante. Y, para estos niños, para que vayan a estudiar... Ha sido un paso. Yo me apunto, si te soy sincera, porque por aquí tengo muchísimos hermanos, tengo muchos sobrinos, tengo muchísima gente. ¿Vale? Yo mañana o pasado yo a estas gitanas yo se lo contaré igual, un día que nos sentemos en una mesa yo se lo contaré igual. Mira, ante los portugueses, aunque rechacen a los otros también, también los rechazan (...) (ER5_I (J)).

Coincideix que les dones amb més formació i/o vinculació al territori són les que participen de forma més visible. Aquest és el cas, per exemple, de la Natalia, de Romania, que està en procés de constituir un projecte d'associació de persones immigrants:

Si mira yo hago una asociación ahora... eh... Estoy pensando de hacer cosas también con mi país, también una asociación para niños y, entonces, estoy pensando hacer esta ahora aquí (ER7_L).

El que motiva a la Natalia a fer aquest projecte és el fet de poder ajudar a persones nouvingudes gitanes i no gitanes a situar-se en el nou context en el que es troben, per tal de contribuir a que cada vegada menys persones immigrants es puguin trobar desorientades i sense informació amb un immens sentiment de soledat, com ella va mateixa va experimentar.

A l'igual que la Natalia, ens hem trobat amb més dones que participen activament en associacions de dones que tenen l'objectiu de millorar la vida de les persones immigrants i aproximar la comunitat gitana a la societat majoritària i a la resta de grups culturals. Aquestes associacions pretenen millorar la qualitat de vida de les persones més afectades per la desigualtat social. La

Lavinia, de Romania, participa activament en una associació de dones immigrants a la comunitat autònoma de Madrid:

Lavinia: Estoy en contacto con una organización de mujeres extranjeras de Alcalá de Henares.

Investigadora: ¿Y habláis por ejemplo de la situación de los gitanos, de las mujeres gitanas?

Lavinia: Yo he hablado con una compañera y tenía que procurar 2 o 3 películas sobre cómo es la vida gitana.

Investigadora: ¿Entonces hay un interés de hablar de la situación de mujer gitana, de una cultura gitana?

Lavinia: ¡Si, si, si! A mi me gusta mucho y cuando se puede ayudar, también.

Los recursos, no tengo, pero de otras formas sí. Me gustaría ayudar con todo lo que puedo (ER13_B).

L'altra persona que també treballa en benefici de la comunitat immigrant, però en aquest cas gitana, és la Irina, una dona Romanesa de 44 anys que va venir a Espanya amb l'objectiu de crear una associació amb el suport del govern del seu país i de les autoritats catalanes:

Si, el ámbito general de la comunidad gitana. Y, después, en una reunión en Pakou el partido político que representa rumanos en Rumanía han llegado de acuerdo porque muchas personas jóvenes quieren migrar en Europa y muchas a España, en estas zonas. Y me han propuesto para que yo vengo con asociación para legalizarla y vamos allí a ayudar porque la imagen que se presenta a través de media no les ayuda. Están allí, no están organizados, necesitan a alguien que les informa, que ellos no saben las obligaciones que tienen allí. Nadie les informa, yo creo que ellos están allí mucho mas libre o no entienden qué obligaciones tienen. Alguien tiene que estar allí con ellos para que lo mantiene un poco, para que les da información sobre sus obligaciones. Y mira, así fue mi salida de Rumanía (ER16_O).

L'església, com ja hem apuntat, també esdevé un important espai de trobada entre dones gitanes immigrants:

Natàlia: En la iglesia, sí, nos encontramos. Y, sí, es el espacio que compartimos. En la Iglesia.

Investigadora: ¿De qué iglesia eres?

Natàlia: Ortodoxa.

Investigadora: ¿Y allí te encuentras con más mujeres?

Natàlia: Si con más mujeres gitanas, Si (ER7_L).

De vegades, en una mateixa església també es produeixen relacions entre gitanes autòctones i gitanos immigrants:

Yo voy al culto, voy al culto cada día... el culto quiere decir una iglesia, evangélica... y bueno, yo voy al culto y quieras que no es un apoyo, pasa que yo no voy con gente portuguesa, voy con gitanos pero con gitanos españoles... (ER2_V).

La participació en aquests espais es dona de forma totalment espontània i natural. Per a aquestes dones, aquesta activitat forma part del seu dia a dia i de la seva pròpia cultura. En general, doncs, hem identificat que **algunes dones gitanes utilitzen canals de participació formalment establerts per la societat majoritària, com ara, la adhesió i/o creació d'associacions que facilitin informació i orientació a persones gitanes i no gitanes immigrants sobre quins drets tenen i què han de fer per accedir-hi.**

En relació a l'educació, com bé hem apuntat amb anterioritat, aquest és un dels drets que realment es pot considerar universal. En general, al nostre país existeix una elevada sensibilitat en relació als drets de les nenes i els nens i, per aquesta raó, l'escolarització, així com el seguiment mèdic dels menors, és quelcom molt vigilat per part de tots els agents socials dels barris, especialment per l'administració. Així, l'accés a l'educació en el cas dels menors gitanos immigrants està garantit i, d'alguna manera, custodiat per tal que sigui efectiu:

...són la gran majoria que van als Serveis Socials a buscar-los per el fet que en totes les famílies (i no voldria generalitzar), però en gairebé totes, hi ha nens petits. I llavors, clar, quan es tracta de nens petits, els Serveis Socials van a buscar-los més perquè escolaritzin els seus fills. I, com que han arribat a ells ja

veuen les necessitats que tenen i a partir d'allà comença tota una línia de treball amb ells (EP_3_E).

En la societat majoritària existeix la percepció estereotipada i basada en prejudicis de que als homes i dones gitanes no els interessa l'educació, ni per als seus fills i filles, ni per a ells i elles. Les nostres fonts desmenteixen aquesta imatge social. La totalitat de mares entrevistades porten els seus fills a escola i entenen el valor i la necessitat de la formació per als seus fills i filles:

“Por lo menos que sepan leer. A los niños les gusta ir a allí, al colegio. Entren a las ocho y media al colegio y salen a las cuatro y media” (GD_O).

Investigadora: “¿Les gusta ir a la escuela?”

Maria: Sí. Sí. Le gusta más a Alina. La Alina quiere adelantar mucho. Quiere ser abogada...” (ER1_M).

Inclús en les situacions en que en un principi hi pot haver reticències per part de les famílies, el Santiago explica com aquestes reticències es poden superar si els pares i les mares poden veure resultats positius en els seus fills en relació a l'escolarització:

Hem constatat una millora: de no deixar aquests fills, sobre tot filles, anar a l'escola, ara estan súper motivats, contents de que les coses vagin d'una manera que ells no pensaven que podrien anar, veuen que els nanos estan més tranquils, que han modificat el seu comportament (...) com es relacionen amb la mare, com es relacionen amb el pare, no? Com utilitza l'espai, les formes de llenguatge... I els pares ho valoren molt i és la mare la que més ho constata. De fet té, d'alguna manera, té sentit perquè és la mare qui juga el rol de cuidadora (EP_4_S).

La nostra recerca empírica també constata la discriminació en l'àmbit educatiu per raons de gènere. La majoria de les nostres entrevistades no han pogut accedir a estudis bàsics, o bé els van abandonar precoçment degut a que les

seves famílies decidiren per a elles la conveniència d'ajudar en l'àmbit domèstic, prioritzant que foren els fills barons els que anessin a l'escola:

Investigadora: ¿Tú tienes estudios?

Olga: Hasta...2º.

Investigadora: 2º, de... digamos, ¿de educación básica?

Olga: Sí.

Investigadora: ¿Has hecho dos años de escuela?

Olga: Sí.

Investigadora: Esto en Portugal.

Olga: Sí, sí. Me tuve que hacer cargo de los hermanos, de la casa y todo eso.

Investigadora: ¿Cuántos hermanos erais?

Olga: 13.

Investigadora: ¿Y tú qué posición ocupas, de todos los hermanos?

Olga: Yo... La tercera.

Investigadora: La tercera, o sea, que sí que has tenido que cuidar a hermanos...

Olga: Sí, sí y a sobrinos... (ER4_O).

No obstant, aquesta és una realitat que va canviant gràcies a la lluita de les mateixes dones i alguns homes gitanos que aposten per relacions més igualitàries dins de la comunitat gitana:

...porque entre el pueblo gitano, las mujeres no sepan leer, pero nuestros maridos sí que saben. La mayoría de los gitanos, pero a nivel, ¿eh?, Todos, todos, el marido saben leer bastante. El que no sabe leer es la mujer; la mujer, antes, el gitano no mandaba la mujer a leer, sólo mandaban a estos niños, porque el niño se tenía que sacar el carnet, el niño era el hombre y la mujer no valía nada. Ahora, no. Ahora ya estamos en un nivel... A ver, aún estamos en un nivel por debajo, la mujer aún está un poquito por debajo que el hombre, pero bueno, ya no tanto. Antes, las mujeres no sabíamos ninguna leer. Las gitanas de mi edad, no saben leer (ER2_V).

En relació a l'accés a l'educació però, sí que existeix una barrera econòmica per part de les famílies gitanes que presenten un poder adquisitiu menor. Per moltes dones, la conciliació de la vida laboral i familiar resulta un problema

donat els pocs recursos de què disposa per a poder assumir despeses de menjador, d'excursions, d'activitats extraescolars, etc. Aquestes activitats, en determinades circumstàncies poden ésser becaades parcialment per Serveis Socials de la generalitat, o bé a través d'ajudes pròpies per part d'algunes escoles. Aquestes beques però, mai estan assegurades i són limitades, fet pel qual moltes famílies no les arriben a aconseguir mai. A més, degut a la precarietat laboral en la que es troben homes i dones gitanes, sovint es veuen obligats a fer jornades laborals molt llargues que són difícils de coordinar amb els horaris escolars. Aquest fet pot provocar que algunes dones vegin l'escolarització com una càrrega familiar i opten per anar a treballar sense tenir un control sobre si el seu fill o filla va a l'escola o no. En relació a aquest aspecte, l'Erika explica algunes de les situacions que ha viscut treballant com a mediadora en els Serveis Socials d'atenció primària de dos municipis diferents:

Perquè no disposen de tant temps per... o sigui, pels matins portar-los a l'escola, els migdies anar a buscar-los... si no tenen oportunitat de deixar-los al menjador o no aconsegueixen una beca pel menjador, llavors havien d'anar a buscar-los, portar-los a dinar i després deixar-los un altre cop a l'escola. I alguns d'ells deien que ells s'han de buscar la vida, i es busquen la vida amb la ferralla o altres activitats. I, llavors, doncs com que no poden assumir el que es marca, el que li marca els Serveis Socials (EP_4).

Algunes de les dones amb més vinculació territorial prenen l'**estratègia de demanar beques de menjador** per tal de poder treballar més hores:

En el cole está con beca de comedor. Yo pago mi parte (ER1_M).

Com hem dit abans però, no totes les famílies poden accedir a beques. També ens hem trobat amb casos de famílies que, tot i tenir beca, la seva precarietat econòmica fa impossible poder assumir la part de la despesa que els hi pertoca. Aquesta realitat pot esdevenir una font de tensió i malestar entre algunes comunitats gitanes immigrants i les administracions, donat que les

darreres vetllen pel compliment de la llei de protecció de menors⁴⁶ en la que s'explicita l'obligatorietat dels seus tutors i tutores legals d'assegurar l'educació i el compliment d'altres drets bàsics de l'infant. Però en el seu dia a dia, moltes famílies fan front a realitats laborals molt difícils, el que pot implicar en ocasions activitats que comporten falta de regularitat d'assistència dels seus fills a l'escola.

5.4. Síntesi del Capítol V

Diferències segons procedència.

No podem identificar estratègies homogènies per part de totes les dones gitanes entrevistades, ja que segons el lloc d'origen i l'estatus social del que procedeixin es tendeix cap unes o altres maneres de procedir per aconseguir fer ús dels drets socials. En general, les dones amb un major nivell de formació i informació sobre quins són els seus drets tendeixen més a recórrer als Serveis Socials, així com a d'altres organismes de suport a la ciutadania (OTG, el Servei de Normalització Lingüística, etc.) i a ens privats que també proporcionen serveis, com ara empreses de treball temporal, administradores de finques, etc.

En canvi, les dones que tenen menys formació i que, en general estan en situacions més precàries, tendeixen més a buscar el suport dins de la seva pròpia comunitat, o bé **recórrer a entitats d'iniciativa social**. Aquesta estratègia que trobem amb moltes de les dones entrevistades està relacionada directament amb un funcionament excessivament burocratitzat per part dels Serveis Socials que genera recels i desconfiances.

Mentre que en les administracions, les dones topen amb exigències protocol·làries que dificulten establir un vincle de confiança amb les

⁴⁶ Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

treballadores i treballadors socials, en les entitats d'iniciativa social, on no hi ha tanta formalització, es construeix més ràpidament aquest vincle. Una altra via que han trobat les dones per a accedir als Serveis Socials és a través de la sanitat i a través del sistema educatiu. **Les escoles i els ambulatoris, com en el cas de les entitats d'iniciativa social, esdevenen el primer contacte que les dones tenen amb els Serveis Socials en sentit ampli, i és a través d'aquests que van adquirint informació i la satisfacció de certes necessitats. Al mateix temps, estableixen relacions de confiança suficients per a demanar ajuda als Serveis Socials d'atenció primària dels ajuntaments, quan s'està en condicions legals per fer-ho.**

Diferències segons el context d'acollida.

La facilitat per part dels municipis a accedir al padró i als dispositius d'ajuda, les respostes professionals dels treballadors i treballadores dels centres de Serveis Socials i d'altres organismes, així com l'actitud de rebuig i/o acceptació de les persones de l'entorn en el que viuen les dones gitanes immigrants juguen un paper important en la manera d'actuar i de pensar solucions per les situacions de necessitat que viuen les dones gitanes immigrants. Quan ens trobem amb un **context en el que hi ha una voluntat política d'inclusió de les famílies gitanes immigrants, i els tècnics en ciències socials dels ajuntaments disposen de les eines adequades per treballar amb les famílies gitanes, així com d'una bona actitud, les dones gitanes arriben amb major facilitat als SSAP. En canvi, en aquells territoris en que no es donen aquestes condicions, les dones gitanes utilitzen l'estratègia d'accés als drets socials via recórrer a les ONG.**

Desconeixement, recels i desconfiances vers els Serveis Socials.

La dificultat d'accés de les dones als Serveis Socials, quan no hi ha una restricció de caire administrativa, sovint es donen pel "des encontre" entre els professionals dels SSAP i les dones gitanes. Ens referim a una diferència de

perspectives i de plantejaments entre ambdues parts en lo respectiu a les situacions socials- problema i la seva via de solució.

Aquesta divergència de criteris, així com les limitacions de les intervencions dels SAP poden ser superades a través del **diàleg igualitari entre la dona gitana i la/el professional. Les dones gitanes en general, aposten per aquest tipus de relació amb les administracions i altres ens d'ajuda**, ja que necessiten estar segures de rebre una atenció de qualitat i respectuosa a les seves necessitats.

Pont entre els Serveis Socials i la comunitat gitana.

Les dones es perceben a sí mateixes com a responsables per a trobar vies d'accés als drets socials i s'erigeixen com a tals. Dins de la institució familiar, la dona gitana immigrant té un rol d'educadora i de cuidadora molt important. És l'encarregada de proporcionar recursos en relació a la cura dels membres de la família, sobretot, dels menors d'edat. Per aquesta raó, i salvant les diferències entre la multiplicitat de comunitats gitanes immigrants respecte el contacte d'aquestes amb els diferents dispositius d'ajuda, en general, **la dona és el principal pont entre la comunitat gitana i els diferents dispositius del sistema de benestar actual.**

En les situacions en que hi ha reticències en les comunitats gitanes a rebre suport per part de les administracions, la dona utilitza **l'estratègia de l'acord i el diàleg entre les seves famílies i els professionals dels Serveis Socials** per a aproximar-se a aquests i, a la llarga, obrir-se portes a nous drets socials.

El valor de l'educació.

Una estratègia destacable per a l'accés al drets socials que hem trobat en la totalitat de les entrevistes és l'educació, entesa en un sentit ampli (transmissió de coneixement i cultura en el sí de les famílies, aprenentatges instrumentals a través de les escoles, etc.). Les dones valoren l'educació dels seus fills i filles com la porta que els durà a un futur millor. Totes tenen clar que

una millor educació significa més oportunitats per a treballar en condicions dignes i, per tant, més possibilitats de tenir un habitatge digne i, en general, augmentar la qualitat de vida. Aquesta consciència sobre els beneficis de l'educació és aplicable a elles mateixes, fet pel qual, totes les dones entrevistades, en major o menor mesura, estaven involucrades en algun procés formatiu (alfabetització, curs professionalitzador, carnet de conduir,...).

La participació.

En relació a la participació, s'identifica novament una diferència en funció del capital cultural i social de les dones. Les dones gitanes amb major formació i major vinculació amb el seu nou territori **utilitzen canals de participació formalment establerts per la societat majoritària, com ara l'associacionisme, per a accedir als seus drets socials i per aconseguir-los per a altres persones del poble gitano, així com per a persones immigrants gitanes i no gitanes.**

En general però, entre les dones gitanes entrevistades, hi ha poca tendència a la participació per iniciativa pròpia. Aquesta dinàmica es trenca en el moment que es posen al seu abast situacions en les que se'ls planteja la participació: intercanvis entre dones gitanes immigrants i autòctones, grups de dones gitanes, trobades d'estudiants gitanes, congressos, etc. Un altre evidència de la voluntat de participació de les dones gitanes immigrants és el fet d'haver accedit a participar en aquesta recerca sense haver rebut res a canvi, només la expectativa que aquesta investigació, al igual que altres, pugui arribar a ser d'utilitat per la millora de la situació del poble gitano.

Algunes de les dones entrevistades amb vinculació amb els Serveis Socials **entenen que la participació en les investigacions que es fan sobre el poble gitano, així com la col·laboració amb les administracions, poden servir per aconseguir mesures d'acció afirmativa per la seva comunitat, especialment en matèria d'ocupació i d'habitatge.**

CAPÍTOL VI

Estratègies d'accés al drets socials dins de la pròpia comunitat

6.1. De la família a la comunitat

Les dades obtingudes constaten novament que les dones són les primeres de la seva comunitat en mobilitzar-se davant de situacions de dificultat, com bé explica la Natalia, una gitana d'origen romanès de 33 anys d'edat:

Investigadora: ¿Cuando hay una situación de dificultad, las personas dentro de la familia que se activan más para buscar una solución quienes son: los hombres o las mujeres?

Natàlia: mm.... de verdad que las mujeres pero depende también de la familia... depende de cómo está el hombre, de si está más abierto, si está abierto entonces sí que deja a la mujer que haga cosas. No dice que esta mujer no hace bien o mejor que yo lo puedo hacer. Depende.... ahora la mentalidad es más abierta y entonces le da un empujón a la mujer para hacer cosas. Que ahora aparte de estar con niños, también va a trabajar la mujer gitana. Entonces sí que pienso que más las mujeres que los hombres (ER7_L).

En general, el poble gitano es caracteritza per la importància que li atorga a la institució familiar. Davant la manca d'un Estat gitano, com ja hem assenyalat a l'inici d'aquesta tesi, la família gitana és la principal proveïdora d'ajuda material, però també l'encarregada de mediar en conflictes i de donar suport moral a les diferents empreses o projectes individuals dels diferents membres de la família.

El valor de la família és encara més important en el cas de les persones gitanes immigrants perquè és aquesta la que, en primera instància, vincula ala seus membres al nou territori. Aquesta característica cultural, així com la circumstància de la migració, provoca que **les dones gitanes immigrants davant d'una necessitat, tendeixin a adreçar-se a les seves famílies abans**

que a qualsevol altra institució prestadora d'atenció social. La revisió de la literatura científica ja ens ha mostrat aquesta tendència que, posteriorment, hem pogut constatar amb les veus de les dones gitanes i els professional entrevistats:

Investigadora: Alguna vez, en situaciones difíciles como la que me explicas, ¿Has tenido ayuda de la familia?

Juana: Sí.

Investigadora: ¿Sí, qué familia te ha ayudado? ¿Quién te ha ayudado más?

Juana: Mi madre.

Investigadora: Te ha ayudado tu madre.

Juana: Sí, el otro día, hace poco (...) (ER2_V).

Aquesta tendència es dona, inclús, entre dones que no viuen en el mateix context, com és el cas de la Luiza, que va venir sola i amb una filla de 5 anys al nostre país sense cap més xarxa familiar. Davant d'aquestes circumstàncies, una germana seva va venir a fer-li suport des de Romania:

Ahora mismo mi hermana de momento todavía esta aquí porque le traje para ayudar un poco y ya hace un mes que vino (ER15_F).

Aquesta ajuda o suport va més enllà d'allò purament econòmic. Les famílies tenen un paper important a l'hora de resoldre conflictes entre les comunitats gitanes immigrants. Aquí el paper de la dona esdevé igual d'important que el de l'home en funció de la situació que s'hagi de resoldre, d'acord amb els testimonis de les dones gitanes obtinguts:

Por lo general, por ejemplo, viene otra persona aquí a calmar, viene otra persona a hablar con ésta, a hablar con el otro, hablando pues esto hay que calmarlo. Mi madre, por ejemplo, que es la más vieja. Se calma esto, o vengo yo u otra persona que queda; también se calma (ER5_I (J)).

El fet que una de les dones gitanes immigrants hagi obtingut informació sobre drets socials existents en el nostre actual estat del benestar, obre portes a

d'altres dones i a les seves respectives famílies. La tendència a resoldre els problemes dins de la mateixa família, per les raons ja exposades, així com el desconeixement i/o les pors vers les diferents possibilitats que ofereix el territori on es troben residint, sovint provoca una inhibició de demandes socials per part de les dones i els homes gitanos immigrants. Com ja hem vist en el punt anterior, sovint són les dones les primeres en entrar en contacte amb els diferents dispositius d'ajuda donat el seu rol de cuidadores dels seus fills i d'altres membres de la família. En la recerca hem vist com hi ha dones pioneres en accedir als Serveis Socials que, posteriorment, actuen com a promotores o impulsores de l'exercici dels drets per part d'altres dones de la seva comunitat:

Investigadora: Alguna de vosotras me comentabais que sí, que sí que estáis en contacto con los servicios sociales, y que a través de los servicios sociales, tenéis un PIRMI. ¿Cómo habéis conocido a la asistenta social?

Juana: A través de los niños, a través de lo que te dice uno, te dice el otro, y así. A la asistenta social de todos los portugueses la primera he sido yo. Claro y a través de mí he metido aquí a la señora María y después, claro, todos. Poco a poco. (GDR_P_V).

La denegació d'accés a alguns drets socials com ara l'atenció a la sanitat pública, generada per la condició administrativa de les dones gitanes procedents de Romania, ha propiciat el desenvolupament d'**estratègies d'ajuda basades en la solidaritat entre les pròpies dones pertanyents a una mateixa comunitat**. Aquest és, per exemple, el cas de les dues dones ateses per la Rosa, treballadora social en un marc municipal no facilitador de l'empadronament:

...dues estaven embarassades, una estava embarassada de 8 mesos bastant avançats i l'altra, crec que no sabia que estava embarassada i va tenir un avortament espontani. Aleshores estava a casa i va tenir pèrdues, es va espantar molt i va trucar a l'ambulància, llavors quan va arribar l'ambulància al domicili, no els hi permetia pujar si no ensenyaven la tarja sanitària. Llavors això, què va provocar? Que la que estava embarassada, que era la única que tenia la tarja sanitària en aquell moment, va donar la seva tarja sanitària a l'altra

i amb això va poder anar a l'hospital, la van poder atendre i va estar ingressada i després li van donar l'alta (EP1_R).

Rosa explica aquest fet com a una dificultat per part dels i les professionals de l'àmbit social i de la sanitat per a poder donar resposta a situacions de necessitat de forma adequada i exempta de qualsevol perjudici a les persones que reben aquesta atenció:

...però el que va passar i passa molt sovint és que a l'expedient de la que estava embarassada de 8 mesos i pico constava un avortament... pues als 8 mesos i pico i al cap d'unes setmanes va anar a donar a llum al mateix hospital... això, és clar, arriba un moment que els metges tenen unes històries clíniques impossibles, com en aquest cas, no? I amb les vacunacions dels nens passa també de vegades (EP1_R).

Quan les necessitats d'ajuda fan referència a quelcom immaterial que pot resultar un element desestabilitzador de l'homeòstasi familiar, les dones gitanes transcendeixen els límits de les seves famílies nuclears i/o extenses, i s'organitzen per poder aportar el suport necessari que requereix cada situació. Un exemple d'aquesta solidaritat femenina ens l'explica la Natalia de Romania:

Cuando hay problemas graves como esto sí que se ayudan. Pero creo que esto se hace entre todas las mujeres, no creo que haya en especial con las gitanas. Pero con otras cosas no... Hay algo que fui, por ejemplo, una que tenía un niño fuera del matrimonio, sí que la ayudaron fuera del matrimonio, y es esto que fuimos con unas tres o cuatro amigas que la ayudaron a ir al médico, y que la ayudaron así "mira si tú quieres o no tener a este niño....". Fui al médico...y esto es algo que no se dice, ¿Entiendes? Que no se habla, pero eso que te explico es la parte oscura (ER7_L).

Aquest és un exemple clar de com una dona gitana va poder **accedir a un servei de planificació familiar gràcies a l'acompanyament i a l'assessorament de les dones immigrants de la seva comunitat.**

A totes les comunitats de gitanos immigrants, les dones que es troben en millor situació intenten de forma totalment espontània, malgrat no auto definir-se com a solidàries, ajudar a les altres dones gitanes immigrants que es troben en una situació de major vulnerabilitat. Un cas molt clar d'aquesta manera de procedir la trobem en el relat de vida de l'Ana, d'origen romanès, la qual explica com ha intentat facilitar l'accés al món laboral a dones gitanes immigrants que es trobaven fent mendicitat pels carrers d'una gran ciutat a través dels contactes que havia obtingut ella mateixa en el moment que va poder començar a treballar en el mercat laboral ordinari:

Porque me sabía mal verlas así... Porque hay muchas chicas muy guapas, muy guapas... que cuando las veo yo no creo que está gitana de verdad, y la veo que está pidiendo dinero y le digo "¿Por qué haces esto? ¿Por qué no te buscas un trabajo? Búscame a mí que yo te encuentro trabajo (...) Yo le encontré trabajo y le dije "mira Gina, te encontré trabajo, que necesitan como ayudante de cocina en un restaurante (ER1_M).

Aquestes realitats ens mostren una vegada més la tendència que tenen les dones gitanes a solucionar els seus problemes i/o necessitats a través de la xarxa familiar. Davant de les situacions d'atur, les dones gitanes prefereixen fer ús dels seus contactes familiars per a accedir a un lloc de treball o per a aconseguir la informació sobre quins són els circuits més adequats per trobar feina. Aquí, les dones pioneres en vincular-se als Serveis Socials i que ja han obtingut aquesta informació, juguen un paper fonamental com a promotores d'inserció laboral de les altres dones de la seva família i amistats:

Investigadora: ¿Y las amistades que te informaron de la asociación?

Natàlia: Mi prima, fue mi prima. Cuando entré en esta asociación fue a través de mi prima. Estaba haciendo cursos ahí.... Unos cursos que le pagan para eso. Con dos años. Creo que hace para 7 años que vino a Barcelona. Es también gitana ella (ER7_L).

Investigadora: ¿Y ella cómo encontró esta asociación?

Natàlia: Creo que a través de sus amigas y también a través del ayuntamiento. Del Ayuntamiento de Cornellá porque tienen una asistenta, una asistenta social, si...esto lo sé (ER7_L).

La dona gitana immigrant té un paper clau en l'accés a l'educació dels seus fills, però sobretot de les seves filles. Hem vist que la desigualtat de gènere es un fenomen present en tota cultura, si bé en alguns col·lectius poden prevaldre formes de sexisme més flagrants que en d'altres. Un exemple de sexisme es el fet de no facilitar que les dones gitanes tinguin una formació el més extensa possible que les doti de les competències necessàries per a poder desenvolupar-se de manera satisfactòria en la societat en la que viu. La dona gitana és conscient de la seva situació i lluita dia a dia per poder modificar aquest tipus de relació des igualitària entre homes gitanos i dones gitanes. Ho fan , per exemple, facilitant i promocionant a les dones més joves una formació que els obri portes de cara al futur. La Michaela explica com està fent un curs de perruqueria gràcies a la inquietud de la seva mare:

Mi madre estaba aquí, mis abuelos ya están un poco viejos. Ha dicho -Mejor te vienes aquí, te haces un curso, te coges tu título y es algo para tu futuro. Haces algo en tu futuro que en mi país no puedes hacer nada (ER11_E).

Les dones gitanes immigrants entrevistades, sigui quina sigui la seva condició socioeconòmica, entenen i valoren la importància de la formació, fet pel qual es solidaritzen amb les dones de les seves famílies per a promocionar i potenciar-ne la seva educació. La Natalia, de 33 anys i amb formació universitària explica que en algun moment ha hagut de vèncer les reticències d'algun familiar a l'hora de dur a terme els seus projectes formatius i com la seva mare l'ha recolzat en tot moment:

...tengo tres hermanos y el más grande de estos tres es como padre: que la mujer no, que no tienes que hablar mucho, que salir del grupo de gitanos, que sí...que... a veces sí que te dicen quédate dentro de tu área, que así estás muy bien, y cuando quieres hacer otras cosas más: “¿Por qué tardas?, ¿Dónde

estuviste...? Si haces más trabajos o más cursos “y esto para qué lo quieres”...

¿Y tu madre qué dice? Mi madre me apoya, sí, me apoya muchísimo: tienes que hacer esto, esto, y tienes suficiente...porque también a medida que pasan los años consigues más si vas luchando. Para mí era más difícil en mi país porque era gitana y también estaba mal visto de mis familiares: “Ah... ¡Tú saliste! Ahora como estudiaste estás así como... de nariz arriba. Nos miras de nariz arriba a nosotros”. Hacen de sentirte mal (ER7_L).

En el punt anterior veiem com la precarietat laboral de moltes de les dones gitanes immigrants i les seves famílies, així com el tipus d'organització del sistema escolar, pot generar reticències per part d'alguns pares a l'hora d'escolaritzar els seus fills i filles, així com de fer un seguiment de la seva assistència a l'aula. A través del diàleg amb alguns professionals del Serveis Socials, que treballen amb famílies gitanes immigrants en situacions socials molt precàries, hem vist com en la majoria dels casos són les dones les primeres persones de la família que canvien l'ordre de prioritats situant l'educació en el primer ordre de la jerarquia de necessitats:

En gran part, sí, són les dones que sí que volen, però són una mica condicionades per l'home, pel marit. En el sentit que si fan algun tipus d'activitats com la ferralla, anar a buscar la ferralla, ho fan junts, i llavors, encara que la dona voldria quedar-se a casa i dedicar-se a portar els nens a l'escola, llavors el marit deia que ell per si sol no port assumir el manteniment de la família i que la dona també ha d'anar amb ella a buscar-se la vida (EP_4_S).

Aquestes resistències però, no són impossibles de vèncer com explica el treballador social Santiago en la cita que presentem a continuació:

...els pares al principi no li donen importància, però a mesura que treballes amb els pares, les intervencions incorporen aquests pares a diferents espais, inicias a treballar segons quins temes... Hem constatat una millora: de no deixar aquests fills, sobre tot filles, anar a l'escola, ara estan súper motivats, contents

de que les coses vagin d'una manera que ells no pensaven que no podrien anar, veuen que els nanos estan més tranquils, que han modificat el seu comportament... (EP_4_S).

En algunes comunitats ja no es donen aquestes reticències per part del homes. En el cas de les dones gitanes portugueses, veiem com totes tenen molt assumit el fet que l'educació és la via perquè els seus fills i filles tinguin un futur millor que el que tenen elles i totes manifesten estar satisfetes amb l'escolarització dels seus fills i filles:

Investigadora: ¿Piensas que el hecho de que tus hijos tengan unos estudios puede hacer que tengan un futuro mejor?

Olga: Yo espero que sí, que tengan unos estudios más mejores.

Investigadora: ¿Les gusta estudiar?

Olga: Bueno son muy pequeñitos, pero de momento el cole...Sí, les va bien (ER4_O).

Aquest canvi de plantejament respecte l'educació, en part, es relaciona amb la presa de **consciència de les dones gitanes de la seva condició de desigualtat vers els homes, així com amb el camí que estan fent per aconseguir cada vegada una major llibertat d'acció sempre acompanyada dels homes de la seva comunitat. La igualtat del gènere s'entén com la via d'accés a molts altres drets socials.**

En relació a aquests aspectes, la recerca que hem portat a terme ens ha permès identificar les estratègies utilitzades per aquestes dones per assolir la igualtat de gènere i l'accés als drets socials. Principalment podem parlar de dues estratègies bàsiques: **l'educació dels fills i filles, i les relacions solidàries entre les dones**, explicat en el següent apartat.

En aquest cas, quan parlem d'educació no ens referim als processos de formació reglada vinculada a l'aprenentatge instrumental com els que es donen en les escoles. Ens referim a la socialització primària que els nens i nenes gitanos reben en el sí de les seves famílies. En aquest sentit, hem identificat com les dones gitanes immigrants aposten per una educació en valors que

supera les diferències entre homes i dones. A través de l'afectivitat que caracteritza la relació materna-filial, les dones intenten transmetre valors més igualitaris als seus fills i filles:

...Tengo un hijo de 24 años pero nunca le he dicho "Mira, cuando tú te cojas una mujer tú tienes que estar hombre," Pero pregúntale... Ha estado con su novia ahí cinco meses y mi hijo le está preparando el café, mi hijo le pone la mesa, mi hijo le prepara la comida, levanta la mesa, le pone la ropa a lavar, le está limpiando, le está planchando y ella está durmiendo: ¡Mi hijo! (ER1_M).

6.2. La transformació de les relacions entre homes i dones

Cal destacar que aquesta aposta per relacions igualitàries no només ens remet a la relació entre homes i dones, si no a la voluntat de **transformar relacions jeràrquiques en relacions més horitzontals basades en el diàleg i el respecte a les voluntats individuals**. Així, algunes dones gitanes ens expliquen que les relacions de poder de l'home sobre la família van canviant a través de les actituds de les pròpies mares i alguns pares, així com a través de petites accions quotidianes que ho afavoreixen:

...para los hombres gitanos siempre esclavas. Siempre él está pensando que su mujer es su propiedad, tiene obligaciones para hablar con su hijo, para dar una educación pero puede obligar "mira que yo digo que te casas con ésta". ¡Yo no! Mi hijo tiene derecho a casarse con quien le da la gana, con quien le gusta, con quien le... casarse con amor, no sin amor... Yo no puedo hacer esta cosa a mi hijo, no, no puedo... (ER1_M).

Les veus de les dones gitanes que s'han recollit parlen d'un procés de canvi lent i desigual en funció de les diferents comunitats gitanes, com bé veiem en la cita de la Juana, una gitana portuguesa de 52 anys:

Antes, mira, yo creo que ahí ha cambiado más la gitana portuguesa que la española. La gitana española sigue estando muy debajo del marido. La gitana portuguesa ya no; si tú mandas, yo también mando, si tú quieres, yo también

quiero. Sin embargo, en el pueblo gitano, la cosa que el hombre dice, la mujer se calla, y manda el hombre. Yo no lo sabía que existía tanta diferencia, pero sí (ER2_V).

L'anàlisi realitzat ens informa que aquest canvi s'està donant gràcies a que cada vegada hi ha més dones amb una educació formal més àmplia. Aquestes dones, sense renunciar a la seva identitat gitana i a la seva *romipén*⁴⁷ romanen amb les seves famílies i la seva comunitat defensant relacions més igualitàries. Ho fan respectant les seves tradicions, que són referents per a les dones i els homes de les seves famílies i/o comunitats:

Investigadora: ¿Cómo se da ésta apertura? ¿Cómo se da el cambio? ¿Qué papel han tenido las mujeres para este cambio?

Natàlia: De verdad que yo creo que esto, yo lo creo que es de educación, de los padres de cómo yo quiero educar a niños y también... yo te explico una cosa, que yo vi una de las cosas más importantes que es dar buenos ejemplos, buenas prácticas en la comunidad gitana... Gente como yo, niños, mujeres que estaban trabajando, que tenían un buen trabajo como "la otra comunidad" como dicen los gitanos, entonces... lo que va bien en la comunidad gitana es que vean "mira ella ha conseguido esto, que ella puede, tú también puedes, entonces ella dice "porque mi hija no puede conseguir esto" (ER7_L).

Com ja s'ha indicat anteriorment, no totes les dones gitanes immigrants es troben en la mateixa situació en relació al tracte home-dona. Aquest fet genera actituds de solidaritat i companyia entre les dones gitanes més enllà de les seves pròpies comunitats. Aquelles dones que viuen relacions més igualitàries entre homes i dones en el seu dia a dia, rebutgen les actituds masclistes i de violència de gènere, així com incideixen en que algunes dones gitanes immigrants actuïn per canviar aquestes realitats. Ho fan a través del diàleg i la reflexió amb les dones que pateixen violència de gènere i proporcionant elles mateixes informació sobre quins són els drets dels homes i de les dones en el context espanyol. Per exemple, l'Ana és una dona gitana amb un estatus

⁴⁷ Romipén: terme en Romanó que significa "gitanietat".

sociocultural més elevat que la majoria de la població gitana procedent de l'Europa de l'Est en el nostre país. L'Ana transcendeix les fronteres de l'estatus que sovint allunya comunitats gitanes per a ajudar a una noia romanesa que pertany a una de les comunitats més marginals assentades en el nostre territori:

Y yo le he dicho a la chica haces caso a tu hombre, estás como una esclava, ella piensa que su marido... Está a sus pies, y ya está, y su marido se queda con el dinero, se va a tomar, a beber y ella está en casa a limpiar, prepara la comida, pone la mesa, levanta la mesa, hace la cama, pone todo... Piensa que su mujer está su esclava (...) Pero aquí le digo que puedes cambiar, te vas a la policía porque con la policía no se pone nadie. Porque mira, aquí tienen que respetar la ley, no te pones a hombre por encima si está ley, porque a ver, ¿Qué estudios tiene este hombre? Mira esta chica: ¡Te trata como si fueras su esclava...! A veces viene aquí... (ER1_M).

Un altre exemple de diàleg solidari entre dones de diferents comunitats el trobem en el cas de les dones portugueses. Aquestes expliquen que perceben moltes diferències en les relacions entre homes i dones de la seva comunitat en contrast amb les relacions que mantenen els gitanos autòctons. La cita a l'inici d'aquest apartat mostra aquest fet.

Malgrat que la tendència general de les dones gitanes portugueses és contrària a la relació amb altres dones gitanes, l'anàlisi portat a terme indica exemples de solidaritat femenina que passen per mantenir converses amb les dones gitanes autòctones que es veuen immerses en relacions desiguals i de maltractament. El cas de la Juana, per exemple, informa que en determinades ocasions ha intentat fer veure que es pot viure de forma diferent:

Yo le digo a ellas, que lo que ellas aguantan, yo no. Yo, por ejemplo, yo ahora mismo, yo me juntaría con un gitano de esos, te lo digo de verdad, estaría ocho días, porque le diría: "¿Sabes una cosa hijo mío? Vete con tu madre porque yo no te aguanto". Porque no, ¿vale? (...) Ellas dicen, a ver, que sí, que está bien, como nosotros vivimos. Ellas viven, con perdón, ellas viven un infierno. Estas mujeres estaban, como antes, nosotros ya no (ER2_V).

Aquests resultats indiquen que la **solidaritat femenina i la socialització a través del rol de mares esdevenen estratègies d'accés a la plena igualtat home-dona** que, indirectament, també facilita que les dones accedeixin als Serveis Socials en sentit ampli. Major llibertat i disposar d'eines per a actuar eficaçment en les diferents administracions, saber fer-ne ús dels drets socials adquirits i poder reivindicar-ne de nous, passa per aquest tracte de gènere igualitari que moltes dones gitanes ja estan experimentant. La Natalia, una dona gitana romanesa de 33 anys explica com, amb la conquesta de la igualtat de gèneres, no només guanya la dona gitana en capacitats i oportunitats per accedir als Serveis Socials, sinó que guanya tota la comunitat gitana:

Si se va a buscar cosas que le va mejor para su familia... cómo puedo conseguir un piso que puedo pagar un alquiler más bajo o no sé... o cómo buscar trabajo... una ayuda del ayuntamiento,... Por eso ya te digo que antes no, pero que ahora la comunidad gitana está abierta. Porque antes no. Antes se quedaba en casa, la mujer tiene que estar en casa, no puede hablar con extranjeros (extranjeros pero digo de familia...la gente que no está cerca de la familia es este concepto) “no tienes que hablar con este que no lo conoce, no tienes que hablar mucho cuando esté gente en la casa,...” (ER7_L).

En general, s'ha identificat que la dona gitana juga un pes important en el foment i la creació de relacions més igualitàries a través de la socialització i de l'establiment d'interaccions solidàries amb altres dones de la seva comunitat. Cal destacar que la dona gitana immigrant, al igual que l'autòctona, no actua mai per interès individual, sinó que les seves accions, actituds i discursos són reflexionats i materialitzats sempre comptant amb els interessos de les seves pròpies famílies i/o comunitat:

...hay que luchar nuestro hombres, pero también nuestras mujeres tienen que hacer algo, no decir que todo el mundo está en contra de las mujeres. Tienes que tener un equilibrio, que las mujeres tienen que luchar pero tampoco olvidar lo importante, quedar con la familia y con sus otras cosas,...es mi opinión, sólo esto (ER7_L).

Des de les perspectives feministes tradicionals (feminisme de la diferència i feminisme de la igualtat), aquesta realitat es pot entendre com a una mostra de submissió vers els homes de la seva comunitat. Però aquest anàlisi no ens deixaria veure com, en realitat, les dones gitanes volen assolir la igualtat juntament amb els homes, sense canviar aquells costums que elles defineixen com a cultura gitana, i que trien conservar lliurement:

Porque tú lo haces porque quieres y te estás acostumbrando a cosas que a ti te parecen normal, pero no para cambiarte porque a ti en el fondo sí que te gusta ser gitano... Mira, hay unas costumbres que me gustan y que las guardo. Cualquier gitana tiene que casarse virgen. A mí me gustaba todo esto, es una costumbre que a mi me gusta no porque me la imponen, porque hay cosas que también... pero esto es que tú lo quieres como mujer (ER7_L).

Pel que fa a l'educació de les nenes, nens i jovent gitano immigrant, com s'ha analitzat anteriorment, tot i tractar-se d'un dret universal, no sempre s'aconsegueix l'accés als processos formatius i la continuïtat en la participació. Una de les causes d'aquesta situació de desigualtat és de caire econòmic (no poder sufragar el cost de les activitats que es fan a les escoles), però també està present la dificultat de les famílies en relació a la conciliació vida laboral-vida familiar, així com la manca d'entesa entre una forma d'organització determinada i les formes de funcionament d'algunes famílies gitanes immigrants. En relació a aquest darrer factor, cal destacar que les dones tornen a patir una triple discriminació per raons de gènere, d'edat i de condició d'immigrant.

Difícilment es troben a nens i nenes gitanes des escolaritzades, i sí, en canvi, trobem que aquests i aquestes són absentistes i abandonen de forma prematura l'escola, sobretot en el cas de les nenes. Aquesta realitat és el resultat, per una banda, de les conductes masclistes existents en les societats patriarcals com la nostra, en la que es prioritza l'educació dels nens en detriment de les nenes en aquelles situacions en les que les famílies no poden assumir el cost que representa l'educació de tota la generació més jove. D'altra

banda, trobem que la manca de referents gitanos en les escoles provoca que els nens i nenes es sentin molt sols en el seu procés educatiu, i sovint, patint situacions de rebuig per ser gitanos i per ser immigrants. En tercer lloc, també lligat a la variable gènere, les escoles, especialment els instituts són vistos com llocs poc segurs en que les noies poden viure situacions d'assetjament sexual sense poder defensar-se. Aquests factors generen que moltes noies vulguin abandonar els estudis per a iniciar una vida que els hi resulti més segura i congruent amb la seva idiosincràsia, o bé que les nenes que vulguin seguir estudiant no ho puguin fer per pressions familiars.

És a través de la implicació de les dones en la vida de les nenes i adolescents que les dones gitanes aconsegueixen canviar aquesta realitat dia a dia:

Aquí se quedan porque dice: "mira a mí no me va muy bien, no me gusta, me estoy peleando con los niños... me dicen cosas feas..." (...), por ejemplo,... otro problema que hay con las chicas gitanas, es que... por ejemplo le pasa esto a mi prima, piensa en alguna decisión de no dejar su niña al colegio y le digo: "¿Cómo no le dejas ir al colegio? ¿Estás loca? Sabes que a ella le está bien ir al colegio, que está muy bien integrada, que sabe muy bien hablar y que yo siempre le digo tienes que ir a la facultad" (ER7_L).

Les interaccions com les que expressa la Natalia són especialment importants entre les dones i les famílies a l'hora de decidir el futur de les nenes gitanes i també dels seus nens.

6.3. Síntesi del Capítol VI

Solidaritat entre dones.

Algunes vegades les dones gitanes immigrants no arriben a Serveis Socials per desconeixement de la seva existència, pel circuit d'entrada o per una errònia concepció del que són els Serveis Socials. Superant aquesta manca d'informació, **les dones gitanes immigrants estableixen relacions de**

confiança i/o de solidaritat entre elles mateixes que tenen un pes important a l'hora d'accedir als drets socials.

A través de les dones gitanes immigrants que més temps duen al país i que major vinculació territorial han fet, la resta de dones van introduint-se dins del circuit dels Serveis Socials en sentit ampli. **Existeix un assessorament i traspàs d'informació important en matèria de drets socials entre les dones amb experiència amb els Serveis Socials a les dones que no en tenen.**

Les dones amb experiència esdevenen un referent positiu per les dones que no s'han acostat mai als Serveis Socials. Aquestes expliquen les seves experiències, el tipus de relacions que es poden establir amb els diferents dispositius d'ajuda, orienten cap als diferents serveis que elles coneixen, etc. Es converteixen així en una peça clau d'ajuda a la resta de dones en situacions de necessitat.

Aquest traspàs d'informació i aquesta referència no es dona només en el cas dels Serveis Socials en sentit restringit, sinó en tots els àmbits dels drets socials: ocupació, sanitat, educació, etc. Així, per exemple, moltes dones que ja es troben inserides en el mercat laboral ordinari, a través d'actituds solidàries, faciliten l'accés al món laboral a altres dones a través dels seus contactes a nivell particular. Cal destacar **que aquesta estratègia solidària transcendeix les fronteres entre grups constituïts segons estatus i segons procedència territorial.** És a dir, que les actituds solidàries no només es donen en el sí de les mateixes comunitats i famílies extenses.

L'educació formal instrumental i la socialització.

Anteriorment s'ha apuntat que un dels resultats de la recerca és que les dones valoren l'educació dels seus fills i filles i que per això aposten per a recolzar la seva escolarització, entenent que el coneixement obre portes als drets socials. Per a poder accedir i mantenir el dret a l'educació, sobretot de les seves filles, **les dones gitanes utilitzen l'estratègia de la socialització dels fills i filles a**

través de la transmissió del valor de l'educació i de relacions familiars igualitàries. Així mateix, també utilitzen les estratègies de diàleg i negociació amb la resta de membres de la família per a promocionar l'educació dels nens i les nenes .

Aquesta estratègia també implica un grau de solidaritat elevada, com s'ha mostrat en els relats de vida quotidiana comunicatius. Moltes dones actuen en l'educació dels fills i filles perquè tenen el suport d'altres dones mares de família per a prendre decisions en relació a l'educació dels seus fills i filles, o bé perquè tenen referents femenins que han estudiat i/o estudien. Les interaccions entre dones en aquest àmbit resulta crucial per anar transformant les relacions familiars en un model molt més igualitari que, en última instància, facilita l'accés a tots els drets socials de tot el poble gitano.

La transformació de les relacions de gènere.

Aquest plantejament respecte l'educació, en part es relaciona amb la presa de consciència de les dones gitanes de la seva condició de desigualtat vers els homes, i en el seu camí per a aconseguir cada vegada una major llibertat d'acció, sempre acompanyada dels homes de la seva comunitat. **La igualtat de gènere en aquest cas s'entén com la via d'accés a molts altres drets socials.**

CAPÍTOL VII

Estratègies d'accés entre dones gitanes immigrants i autòctones

7.1. Reconeixement de les diferències entre comunitats i solidaritat entre les dones. La relació que s'estableix

Les dones gitanes immigrants, tot i que no acostumen a relacionar-se amb dones gitanes que no siguin de la seva mateixa comunitat, estan construint relacions de solidaritat amb dones de diferents procedències geogràfiques i diferents estatus socials. En aquest capítol analitzarem la relació que estableixen aquestes dones gitanes immigrants amb dones gitanes autòctones. El resultat del nostre treball ens mostra que aquesta relació entre gitanes immigrants i gitanes autòctones no està generalitzada però és present en tots els territoris on hem realitzat treball de camp. Hi ha una incipient xarxa de solidaritat informal entre dones gitanes autòctones i immigrants a Catalunya que facilita l'obtenció de drets socials a totes les dones gitanes, independentment de la seva procedència i estatus. També hem trobat una relació solidària intergrupals a través de les associacions gitanes de dones o d'associacions de dones immigrants.

Les diferents dones gitanes immigrants responen que la relació que estableixen amb dones gitanes autòctones és nul·la o quasi accidental pel fet de compartir veïnat:

Investigadora: ¿Habláis con gitanas españolas?

Dona participant: Sí, sí... hablamos, no peleamos, hablamos tranquilas.

Investigadora: ¿Tenéis amistad con gitanas españolas?

Dona participant: ¿Qué amistad?

Investigadora: ¿Sois amigas con las gitanas de aquí?

Dona participant: No, no...

Investigadora: ¿Por qué?

Dona participant: No lo sé.

Investigadora: ¿Qué pensáis de las gitanas de aquí?

Dona participant: Que las gitanas no hablan de con nosotros, de ellas no hablan con rumanos, no le gustan los rumanos, pero esto... (ER3_T).

En el cas de les dones gitanes portugueses que viuen en assentaments i, per tant, queden allunyades dels barris on hi viu gent gitana i no gitana espanyola, aquesta manca de relació s'accentua:

Investigadora: Te había preguntado si tienes relación con gitanas de aquí.

Olga: No, de aquí no.

Investigadora: ¿Y con otras gitanas portuguesas?

Olga: Sí, con esas sí.

Investigadora: Y con gitanas que no sean portuguesas, que no sean de aquí, ¿no?

Olga: No

Investigadora: ¿Siempre con las de tu familia?

Olga: Sí, sí, con esas sí.

Investigadora: ¿Y tú conoces a otras gitanas portuguesas que tengan relación con otras gitanas que no sean portuguesas?

Dona participant: No, no, con otras no. No hay mucha relación (ER4_O).

Existeixen, també, actituds de rebuig basades en prejudicis i en el desconeixement mutu. Una gitana immigrant reflexiona sobre aquest aspecte:

...la gitana de aquí, que tiene otra manera de hacer que nosotros gitanos de Rumania... es muy diferente. Le gusta... ella no es tan trabajadora como nosotras, no le gusta trabajar mucho, le gusta tener hijos mucho, le gusta hablar muchísimo, le gusta encontrarse con muchas mujeres y hablar de otras personas que esa le cae bien, que ven otra persona que pasa por ahí y está también gitana "mira esa que ha hecho, mira la otra...". Yo eso no lo veo bien (ER1_M).

La Sara, una gitana catalana de 33 anys implicada en el moviment associatiu gitano de Catalunya, ho resumeix molt bé:

Desde que he tenido oportunidad de conocer un poco el Pueblo Gitano, a través de actos asociativos, me he dado cuenta que existe gran desconocimiento entre nosotros mismos. Y también un cierto rechazo, generado por prejuicios entre personas gitanas de diferentes procedencia o, podríamos decir, de “castas sociales” (ER8_T).

Malgrat aquest desconeixement, el treball de camp realitzat visibilitza com, constantment, hi ha relació entre dones gitanes immigrants i autòctones fruit de la convivència i de la coincidència en espais de relació.

Tot i l'aparent ignorància mútua, en els barris on més densitat de població gitana hi ha, es poden observar situacions en que les gitanes catalanes mantenen una actitud de cura vers els nens i nenes gitanes romaneses. Aquesta actitud es concreta, per exemple, en la vigilància dels cotxes quan els nens i les nenes romaneses creuen els carrers. En relació a aquest mateix aspecte de les relacions entre dones gitanes catalanes i gitanes immigrants, una educadora de carrer explica el respecte que tenen les gitanes immigrants vers les autòctones més grans:

Si que el tracte és pues els hi diuen a les gitanes velles, els hi diuen “mama”, les respecten, s'apropen, les saluden, no? Cuiden una mica la relació (EP1_R).

I també, la solidaritat que es crea davant l'accident domèstic d'una nena de família gitana immigrant:

...també en el moment en que hi va haver la nena romanesa que va patir un accident i... bueno va estar en una situació molt greu i va estar hospitalitzada durant molts mesos, nosaltres anàvem a veure-la a l'hospital i els gitanos calé ens preguntaven moltíssim per ella i cada setmana, les gitanes més grans, les dones del carrer que coneixien a la nena i, si més no, sabien que era una de les nenes que corria per allà, sempre, sempre ens van preguntar com estava la nena, si tornaria amb els pares, si l'havien intervingut, i... bueno, tenien molt interès i preocupació per la nena, inclús van fer farcells de roba per fer-li arribar

a la nena i... sempre és una mica la mateixa situació de les dones grans i amb problemàtiques que afectin els nens (EP1_R).

La cura de les i els menors és una de les formes de solidaritat entre dones gitanes de diferents procedències. Una altra, seria la que exemplifica el cas de la Juana, una gitana portuguesa de 52 anys que va viure la llarga malaltia del seu marit fins la mort. La Juana es trobava sola en aquells moments, sense el suport de la seva família d'origen. En aquestes circumstàncies, van ser dones i homes autòctons vinculats al culte als que li van donar suport en aquells difícils moments:

...Me ayudaban... lo iban a ver, algún día se tenía que ir venían a casa... no, esto sí. A ver, la ley, la ley gitana vivimos muy diferente por ejemplo que vive la ley paya. Nosotros está uno enfermo y vamos todos a ver a ese enfermo. Ahí por ejemplo no tienen para comer y todos le damos ayuda para que esa gente pueda comer. La ley gitana es muy así... Yo por ejemplo, si yo no llego, esta gente a mí me sacan y entre todos me dan una ofrenda... (ER2_V).

Les dones gitanes immigrants que estableixen de forma continuada relació amb dones gitanes autòctones presenten una voluntat de reconeixement a la vegada que respecten les seves diferències. Aquest és el cas de la mateixa Juana que sovint actua de pont entre les gitanes portugueses i les autòctones a través d'actes de cortesia, com convidar a les dones autòctones als campaments de les dones portugueses:

Sí porque a ver, yo a veces, varias veces, me voy al campo de estos y llevo, llevo al campamento, llevo también a gente así de esta, ellos allí me acompañan, si yo... a ellos les digo si yo, a ver: si yo soy portuguesa, portuguesa y me voy a vuestra casa gitanos (yo a éstos les llamo gitanos). Yo si voy a vuestras casas gitanas, vosotros también tenéis que venir a la casa de los portugueses: que sea buen, que sea mala ¡Es lo que hay! Y ellos van... (ER2_V).

En el cas de les dones gitanes immigrants procedents de Romania es dona més la interacció entre gitanes autòctones i gitanes immigrants. Aquest fet

l'exemplifica bé la Natalia, que treballa juntament amb altres persones d'ètnia gitana immigrants i manifesta una bona relació entre elles:

Sí, ahora si... empiezo, con algunas de ellas estoy haciendo un curso y trabajo con otra chica con la que me entiendo muy bien, la verdad espero que vamos a ser muy buenas amigas y con... sí que es de mi ámbito, de mi alrededor. Las mujeres gitanas que conozco son de cursos y del trabajo (ER7_L).

Algunes associacions de dones gitanes com és el cas de la Drom Kotar Mestipen, esdevenen el marc idoni per al desenvolupament d'aquest tipus de relacions solidàries. La Miranda, una jove gitana americana, explica com a través de la seva participació en l'associació va trobar el suport necessari per a integrar-se en el nostre context i com a través de la seva participació en les diferents activitats les dones de l'associació (dones gitanes autòctones i immigrants i dones no gitanes) han aconseguit relacions solidàries que repercuteixen no només en benefici de les dones gitanes associades, sinó en el conjunt de dones gitanes a nivell mundial i també en la societat majoritària:

En BCN me apoye MUCHO en las mujeres de la ONG Drom Kotar Mestipen. Cuando se enfermó mi pareja, una amiga de la Drom me ayudo. También ellas me ayudaron ofreciéndome ideas, hablando, y sus opiniones con el tema de los papeles y el trabajo (...) ¡Esta ONG cambió mi vida!!! El poder formar parte de esta ONG, fue una experiencia increíble que me ayudó integrarme en BCN. (...) Ahora las relaciones que tengo en BCN, gracias a la Drom, son MUY buenas. Las mujeres gitanas españolas que conozco, tengo una solidaridad con ellas (ER17_R).

7.2. Espais d'empoderament

Existeixen experiències que demostren com aquestes diferències entre les dones es vencen a través del coneixement i reconeixement de les seves diferències però també dels seus trets comuns. Un exemple clar d'aproximació i millora de relació entre les dones gitanes immigrants i autòctones el trobem en les *Trobades de joves estudiants gitanes a Catalunya* que organitza anualment

*L'Associació Gitana de Dones Drom Kotar Mestipen*⁴⁸. En aquestes trobades es reuneixen gitanes de totes les edats per debatre temes relacionats amb l'educació de les nenes i nens gitanos. Inicialment, aquestes trobades eren protagonitzades per dones gitanes autòctones, si bé, al llarg dels anys s'han anat incorporant dones d'altres procedències, com és el cas de l'Ana. L'Ana, una dona gitana romanesa, amb tots els prejudicis sobre la manera de ser de les dones gitanes autòctones, després d'haver participat en aquestes trobades és capaç de canviar el seu discurs i de connectar amb el mateix sentiment de mare gitana preocupada pel futur dels seu fill o filla. Al preguntar quina va ser la seva vivència en la última trobada, l'Ana respon:

Creo que sí, creo que están buscando una manera pero que hay muchas madres, muchísimas madres que están buscando una manera para hacerle una educación a su niño (...) Ahora las madres están buscando algo para que puedan ser algo, que puedan hacer entender para su hijo que claro que le necesitas dar educación y no puedes estar brazos cruzados. No están así: ahora están buscando la manera de hacer un poco de educación para sus hijos, está buscando... pero tiene que tener muchísima autoridad. Toda madre está queriendo a sus hijos, no creo que ninguna madre no quiera a su hijo... Yo no he encontrado a una madre que dice "Ah...¡No me importa!" No, ni una... Todas las madres tiene un dolor de su hijo... (ER1_M).

Una altra experiència d'èxit molt incipient, però amb resultats evidents tal i com ens expressen les dones que l'han protagonitzat, és el "grup d'intercanvi cultural de dones gitanes", també impulsat per l'Associació Gitana de Dones Drom Kotar Mestipen. Aquest espai consisteix en reunions puntuals en diferents barris de dones gitanes immigrants i dones gitanes autòctones. Aquestes reunions tenen per objectiu donar a conèixer els trets diferencials i els comuns de les dones per tal d'aproximar-les a la riquesa cultural del poble gitano a partir d'elles mateixes. La Rosa, una educadora que va poder presenciar el primer espai d'intercanvi, explica el següent:

⁴⁸ Per a més informació consultar la pàgina web: http://dromkotar.org/wp/?page_id=20

Sí, es va fer aquesta trobada i es va fer com... crec que l'objectiu era el d'un apropament entre dones gitanes de diferents procedències que vivien en els mateixos carrers i que vivien d'una forma totalment separada, no? Allunyada les unes de les altres. I aleshores va ser interessant, cadascuna va explicar pues... bueno, vam anar una mica en els tòpics, no? Perquè es va acabar parlant dels casaments gitanos, no sé si també van parlar algo de menjar, vam parlar més de diferències, no? Però la veritat és que va ser interessant: es va fer un berenar i van ballar, van representar una mica la música de les unes i de les altres i si que hi havia d'interès i curiositat de les unes vers les altres. Bueno, va ser interessant, no? Sobretot veure això, la curiositat d'unes en la cultura de les altres (EP1_R).

L'entrevista amb una de les dones gitanes que va participar en una d'aquestes trobades ens informa de que, malgrat les dificultats lingüístiques, va ser una gran satisfacció per a ella haver-ne participat i manifesta que s'implicaria de nou si s'organitzés un altre espai d'intercanvi similar:

Investigadora: ¿Cómo fue? ¿Qué hicisteis? Explícame...

Dona participant: Estuvo bien... nos daba de comer, hablamos, bailamos... Estaba junto con Irina, con Laura, con Cristina, Isabel, sí.

Investigadora: ¿Qué es lo que te gustó más de cuando estuvisteis juntas?

Dona participant: Ah, sí, me gusta mucho juntas, que hablamos, escuchamos una de otra.... Y así solas no puedo ni hablar, ni escuchar que habla la gente no, si, si.... Así cuando estamos juntos estamos muy felices. Si sola nosotros no bien, si juntos estás bien. Escucha, primero escucha ella, después otra, después la otra, así escuchamos cada uno (ER3_T).

Les experiències expressades en les diferents històries de vida, així com les reflexions fetes directament per part de les dones entrevistades, indiquen que el poder coincidir en espais de relació *empodera* a les dones gitanes immigrants i autòctones en tots els sentits. En aquest sentit, la participació de la Juana en el congrés internacional de dones gitanes va representar una autèntica injecció d'esperança i de lluita per una vida millor. Dins de l'àmbit de la psicologia social i del treball social s'ha demostrat àmpliament que el grup pot generar una força transformadora de les realitats individuals que el

configuren i, alhora, d'aquelles situacions externes al grup que generen malestar. Per aquest motiu, constitueix un model d'intervenció propi del treball social (Konopka, 1968; Rossell, 1997). Aquestes evidències són recollides per algunes de les dones gitanes que han participat en contextos grupals amb altres dones gitanes immigrants i autòctones. Aquest és el cas de l'Ana, que explica la seva intenció de participar en el *I Congrés Internacional de dones gitanes: Les "altres dones"*, juntament amb els seus nebots menors d'edat:

Investigadora: ¿Vendrá Alina? ¿Vendréis todos al I Congreso internacional de mujeres gitanas: las otras mujeres)?

Ana: Sí, sí...para ir sola... me voy con niños para que se den cuenta...es muy importante para ellos. Ellos tienen que pensar porqué estamos aquí... Hombre, quizás la gente que está... así conoce a más, más, más gente (...)(ER1_M).

Aquesta reflexió també mostra la importància que les dones gitanes autòctones i les no autòctones donen a l'educació com a base per a la conquesta de drets socials per part del poble gitano, i especialment per part de les dones gitanes. **L'interès pels estudis dels fills i filles, la preocupació per la dificultat de trobar feines dins del mercat laboral ordinari, la lluita constant per un habitatge digne per part de moltes famílies, la cerca de relacions igualitàries i de la preservació de la cultura, són elements comuns entre les dones gitanes immigrants i autòctones**, les quals opten cada vegada més per la via associativa com a forma efectiva d'accedir als drets socials:

Investigadora: ¿Crees que las mujeres gitanas inmigrantes y las gitanas de aquí tenéis puntos comunes para asociaros o para conseguir juntas algún fin?

Dona participant: Sí...Sí, porque tenemos todas una ilusión hasta al final de conseguir una vida mejor y entonces creo que sí. Y de poder que la gente nos escuche y entonces podemos unirnos... que tenemos costumbres en común... Creo que nos separa más la lengua... y cada una lleva cosas del país. Es normal, pero también tienes costumbres en común (ER7_L).

A l'igual que en la cita anterior, procedent de la història de vida d'una dona gitana romanesa, trobem el testimoni de la Sara, una dona autòctona que

identifica les necessitats i els objectius en comú que poden tenir les dones gitanes immigrants i autòctones, motiu pel qual creu en l'acció conjunta com una via per a accedir als drets socials:

Nuestro sentido de responsabilidad familiar nos hace movernos para que también se mejore la situación de nuestros hijos e hijas y familias, y se haga más llevadero. Por eso creo que debemos unir nuestras fuerzas para mejorar nuestra situación, que una vez conocida no es tan diferente, por muy lejos que vivamos las unas de las otras. Nuestras ideas y nuestras fuerzas pueden conseguir que las ideas se transformen en acciones positivas. Hay mucho por hacer y está claro, que va a ser la mujer la que lidere este cambio (ER8_T).

Per les raons identificades, **les dones gitanes immigrants i autòctones opten per l'associacionisme i l'acció grupal com a mecanismes per accedir als drets socials**. Ens anem trobant doncs, un imparable moviment associatiu de dones gitanes que promocionen el treball conjunt entre dones gitanes immigrants i autòctones, com bé es veu en el cas de *l'Associació Gitana de dones Drom Kotar Mestipen* abans presentada, així com en altres projectes d'associació com el que es planteja crear la Natalia amb l'objectiu de poder evitar que cap persona immigrant, home o dona, gitana, o no, pugui sentir la sensació de desorientació i desinformació que ella mateixa va experimentar en arribar a Catalunya, malgrat tenir-hi familiars residint-hi des de fa uns anys. La Natalia explica el tipus el projecte associatiu en el que participa actualment:

No hay sólo gitanos de Rumanía, hay también otros inmigrantes. Gitanos inmigrantes y entonces vamos a poder apoyar un poquito a las mujeres y a los hombres gitanos inmigrantes, por lo menos de dar la información (...) ahora hay gente de España y también... gitanos de España y hay una mujer, una chica marroquí. Y por eso queremos animar más gente inmigrante de otras culturas, por eso le ponemos "juntos"... porque... va a ser la primera de formación también porque le falta unos... (ER7_L).

A través dels espais de diàleg i de trobada, com poden ser les pròpies famílies, les associacions o les esglésies, les dones van teixint el seu

propi feminisme gitano que els porta a conquerir dia a dia els drets socials dels que sovint es veuen apartades. Amb la presa de contacte entre dones és quan es pot conèixer a l'altra i empatitzar fins al punt de solidaritzar-se en el canvi de totes les dones gitanes independentment del seu origen i estatus social.

Antes, mira, yo creo que ahí ha cambiado más la gitana portuguesa que la española. La gitana española sigue estando muy debajo del marido. La gitana portuguesa ya no; si tú mandas, yo también mando, si tú quieres, yo también quiero. Sin embargo, en el pueblo gitano, la cosa que el hombre dice, la mujer se calla, y manda el hombre. Yo no lo sabía que existía tanta diferencia, pero sí (ER2_V).

Les paraules de la Juana mostren aquesta presa de consciència sobre la realitat que viuen moltes dones gitanes. Aquesta consciència, fomenta que dialogui amb les dones autòctones, per tal de transmetre altres formes de relació més igualitàries que no suposen trencar el compromís amb la cultura gitana, tal i com s'ha vist en el punt 7.2. sobre les estratègies de les dones gitanes en relació amb les pròpies dones gitanes immigrants.

En el seu conjunt, les dades analitzades entorn les estratègies d'accés entre dones gitanes immigrants i autòctones ha permès identificar elements exclusors i elements transformadors. Els elements exclusors reflecteixen la realitat social de moltes dones gitanes immigrants i les seves famílies. Els elements transformadors es deriven de les diferents accions de les dones gitanes que poden contribuir a la millora de les seves condicions de vida a través d'una recerca científica de qualitat que incorpori les seves veus.

7.3. Síntesi del capítol VII

A través dels espais de diàleg i de trobada, les dones van construir el seu propi feminisme gitano, que els porta a conquerir els drets socials dels que

sovint es veuen privades. Aquesta estratègia afavoreix la unió entre les comunitats gitanes immigrants i les no immigrants. Es superen aquelles barreres existents entre una i altra part fruit del desconeixement mutu i de situacions de manca de recursos, on la lluita per la subsistència pot generar conflictes si no hi ha la voluntat per part dels protagonistes de buscar una solució conjunta a la situació de precarietat que els afecta per igual.

L'anàlisi de les entrevistades en relació a aquesta vessant apunta a que, **cada vegada més, les dones gitanes opten per les accions grupals i l'associacionisme com a vies de conquesta dels drets socials d'elles mateixes i de les seves famílies.**

És a través d'aquest treball associatiu que les dones van abordant les diverses àrees d'interès en relació als drets socials que s'han identificat: l'accés a l'educació i a un treball dins del mercat laboral ordinari que els permeti poder accedir a un habitatge i millorar, en general, les condicions de vida en les que moltes d'elles es troben actualment. Les pràctiques concretes mitjançant les quals es treballen aquests aspectes inclouen accions que van, des de la formació per a la inserció laboral de les dones a la construcció d'espais de diàleg i d'informació que permetin l'empoderament de dones, noies i joves gitanes en els processos educatius i en els diferents projectes vitals de cadascuna d'elles, sense oblidar a les famílies.

CONCLUSIONS

Aquesta tesi ha aportat coneixement científic sobre quines són les estratègies que han desenvolupat les dones gitanes immigrants en el context català i espanyol per tal de superar la discriminació existent a l'estructura social. L'anàlisi de les dades obtingudes, presentat al llarg dels tres capítols de resultats empírics, ens confirma l'existència de barreres discriminatòries per accedir a drets socials bàsics que pateix la comunitat gitana immigrant en general, i les dones gitanes immigrants en particular. Aquestes barreres han estat identificades en l'accés a l'habitatge, accés als serveis de salut, barreres lingüístiques i barreres econòmiques, entre d'altres. És davant d'aquesta realitat que les dones gitanes immigrants han desenvolupat estratègies que estan contribuint a avançar en la seva superació per tal d'aconseguir l'accés als drets socials bàsics, tant per elles, com per les seves famílies i la seva comunitat.

Els resultats presentats ens informen de que les dones gitanes immigrants esdevenen agents socials actius generadores d'aquestes estratègies en el marc de tres vessants d'interacció que poden fomentar o dificultar el desenvolupament de les mateixes: en primer lloc, en relació a la societat majoritària no gitana (administració, entitats d'iniciativa social i informants clau a títol individual); en segon lloc, entre les pròpies dones gitanes immigrants i en tercer lloc, estratègies derivades de la interacció entre es dones gitanes immigrants i les dones gitanes autòctones. L'anàlisi de les relacions establertes en aquests tres àmbits ens ha permès observar quines han estat les interaccions i el tipus de relacions que estableixen les dones gitanes immigrants, tot responent als objectius d'investigació que ens plantejàvem inicialment:

- *Identificar i analitzar les estratègies d'accés als drets socials que són fomentades o dificultades pel rol que juga la dona gitana dins de la seva comunitat i envers la societat majoritària.*

- *Identificar i analitzar les estratègies d'accés als drets socials que fomenta o dificulta el tipus d'interacció existent entre les dones gitanes immigrants.*

- *Identificar i analitzar les estratègies d'accés als drets socials que fomenta o dificulta el tipus de relació existent entre les dones gitanes immigrants i les gitanes autòctones.*

A partir dels resultats obtinguts de l'anàlisi de les relacions establertes en els tres àmbits d'interacció, es pot concloure que existeixen relacions i interaccions que fomenten el desenvolupament d'estratègies per accedir als drets socials. A mode de síntesi, es pot doncs afirmar que les estratègies es veuen fomentades per:

- L'establiment de relacions de confiança en diferents serveis i dispositius d'ajuda existents en el territori, especialment del tercer sector social, com a punt de partida per poder accedir als Serveis Socials d'atenció primària i especialitzats que necessitin.

- El traspàs d'informació i assessorament sobre Serveis Socials en sentit ampli i restringit, així com l'acompanyament als diferents dispositius d'ajuda per part de les dones gitanes immigrants més vinculades als territoris vers les dones que presenten menys vinculació per diversos motius (poc temps de residència a Catalunya, manca de recursos i/o habilitats personals, materials i/o socials).

- Les relacions de solidaritat entre dones gitanes immigrants més enllà de la procedència geogràfica o d'estatus social. Les dones que es troben en una millor situació sovint canalitzen l'accés als drets socials de les dones que es troben en pitjors condicions a través de les seves xarxes socials.

- La utilització dels recursos educatius dels nens i nenes gitanes immigrants com a porta d'accés als Serveis Socials d'atenció primària.

- La formació de les dones gitanes en diverses matèries (llengua, carnet de conduir, alfabetització, etc.) com a plataforma impulsora d'accés als diferents drets socials inherents en les persones relacionats amb la capacitat d'autonomia, de coneixement per a decidir, etc.

- La construcció de relacions més igualitàries entre homes i dones gitanes a través del rol socialitzador de les dones gitanes en el si de les famílies. Les dones gitanes veuen, com a punt de partida per accedir als drets socials, el poder aconseguir cada vegada més relacions no jeràrquiques per raons de gènere en les seves famílies.

- La participació en espais de trobada entre dones gitanes immigrants i gitanes d'intercanvi de coneixement i reconeixement, reflexió i empudegament.

- La creació d'associacions conformades per dones gitanes immigrants i dones gitanes autòctones per a treballar diferents aspectes que preocupen de forma compartida a les dones: educació, ocupació, habitatges, etc.

Aquestes relacions es troben a la base de les estratègies que les dones gitanes immigrants estan desenvolupant per accedir als drets socials, per elles i per les seves famílies. S'observa que les dones gitanes immigrants esdevenen agents eminentment transformadors en els tres àmbits d'interacció analitzats i on desenvolupen les estratègies d'accés als drets socials que es poden sintetitzar en:

1) *Intermediació entre els Serveis Socials i les seves famílies i/o comunitat.*
D'acord amb els resultats obtinguts, podem afirmar que les dones gitanes exerceixen un important rol de intermediàries entre els Serveis Socials i les seves famílies i/o comunitat com a estratègia d'accés al Serveis Socials.

Considerar que les dones són el pont entre els Serveis Socials i les seves famílies ha estat un dels aspectes en els que hi ha hagut més coincidència entre els professionals dels Serveis Socials entrevistats i les dones gitanes. El seu rol de cuidadora dins de la família provoca que aquesta sigui l'encarregada de prendre contacte amb els diferents dispositius d'ajuda (sanitat, educació, Serveis Socials). Aquest rol identificat en la investigació es consistent amb les aportacions de Sen (2000) sobre el paper de la dona en la millora de les condicions de vida de la població. Alhora, també es destaca la tendència dialogant i consensuadora a de les dones com a element clau per aproximar les famílies més reticents als Serveis Socials en sentit restringit i ampli. Aquesta tendència coincideix amb el gir dialògic de les societats (Flecha, Gómez i Puigvert, 2001) i es generadora

2) *Xarxes de solidaritat entre dones gitanes immigrants.*

Les dones gitanes immigrants van teixint una xarxa social basada en actituds solidàries que afavoreixen l'accés als drets socials de les dones i les famílies que es troben en pitjors condicions per diferents motius. Aquesta xarxa s'està creant, de manera informal i espontània, entre dones immigrants de diferents procedències, així com entre dones immigrants i autòctones. Sovint no s'identifica com a tal per part de les dones, però existeix i es va enfortint a través d'altres espais més formals de relació, com poden ser les esglésies, associacions, entitats del tercer sector social, etc.

3) *Creació de xarxes socials entre dones gitanes immigrants i autòctones.*

Les estratègies basades en el reconeixement de l'altra i la solidaritat entre dones gitanes immigrants i les autòctones afavoreixen l'entesa entre grups culturals diversos. Especialment aquelles estratègies més formals com l'associacionisme que, de vegades, no només engloba a dones gitanes, sinó que inclou dones d'altres cultures no gitanes. El fet d'actuar col·lectivament per a un objectiu comú (la millora de la situació de la dona gitana i les seves famílies) dóna una enorme força a les dones, permet aconseguir moltes de les fites proposades i disminueix el risc de conflicte en situacions de manca de recursos socials.

Els resultats obtinguts en la tesi que aquí finalitza, fruit del període investigador recorregut en diàleg amb les dones gitanes immigrants, ha aportat una comprensió profunda de la realitat discriminatòria que pateix la comunitat gitana immigrant en relació a l'accés als drets socials bàsics. Així mateix, s'ha pogut evidenciar la acció transformadora de les dones gitanes immigrants al generar estratègies que fomenten l'accés als drets socials bàsics i la vinculació d'aquestes estratègies a unes determinades relacions amb la societat majoritària, entre dones gitanes immigrants i entre dones gitanes immigrants i autòctones. Basant-nos en les evidències aportades per resultats obtinguts, podem doncs confirmar les hipòtesis inicials. La nostra recerca conclou el següent:

1. Que les barreres discriminatòries que es troben les dones gitanes immigrants impedeixen el seu accés a drets socials bàsics, el de les seves famílies i el de la seva comunitat, estan generant que elles mateixes desenvolupin una sèrie d'estratègies de superació d'aquestes barreres.

2. Que les estratègies de les dones gitanes immigrants es vinculen a la creació de relacions de confiança, a la transferència d'informació, a la participació social formal i són desenvolupades a través d'interaccions i vincles de solidaritat femenina (bàsicament entre dones) i intergrupals (cap a la societat majoritària, entre dones gitanes immigrants, així com entre dones gitanes immigrants i autòctones) per tal de garantir l'accés als seus drets socials.

Una mirada al futur: facilitar l'accés als drets socials

La utilitat social de la investigació realitzada rau en el coneixement científic obtingut sobre les estratègies per accedir als drets socials bàsics que desenvolupen dones gitanes immigrants. Sobre la base d'aquest coneixement es proposen una sèrie de mesures i/o possibles actuacions que en diferents àmbits com els Serveis Socials, l'ocupació, la educació, l'habitatge i la

investigació poden facilitar aquest accés als drets socials de més dones gitanes immigrants, de les seves famílies i la seva comunitat.

Serveis Socials i participació

- Facilitar al màxim aquella documentació que pugui suposar una barrera per a l'atenció en els Serveis Socials d'atenció primària (SSAP), així com en l'obtenció de recursos específics usats com a eines d'intervenció per part dels professionals de l'atenció primària, i altres drets socials contemplats en el nostre Estat del Benestar. El certificat d'empadronament i la tarja sanitària serien dos dels principals documents a facilitar en el cas de les famílies gitanes en situacions més precàries.
- Crear espais de diàleg per fomentar les xarxes socials i potenciar les ja existents. Aquests espais poden ser més o menys formals, a través de la creació d'associacions, així com d'intervencions grupals des dels SSAP i altres entitats d'iniciativa social, coordinant-se aquests amb les dones gitanes que es troben vivint en els barris sense límits territorials.
- Crear espais interreligiosos i de moviments entre diferents religions per a donar-se a conèixer i recolzar-se mútuament.
- Desburocratitzar els circuits d'atenció social des dels SSAP i altres dispositius d'ajuda, i assegurar *actes comunicatius dialògics* (Flecha, 2009) en les intervencions que es fan des d'aquests, com a base per a establir una relació de confiança mútua entre famílies gitanes i Serveis Socials.
- Comptar amb la participació de dones gitanes referents en els diferents dispositius d'ajuda i en centres escolars.

Educació

- Fomentar l'educació de persones adultes a través de programes específics en col·laboració amb les entitats socials dels barris.
- Crear espais de trobada educatius per a fomentar l'educació, i per a proporcionar recolzament a aquelles nenes i nens gitanos que estiguin seguint els seu procés d'escolarització.

- Crear espais per fomentar els valors educatius de la cultura gitana, així com l'aprenentatge de la història del poble gitano i de la llengua gitana (a través de classes impartides per persones gitanes immigrants).

Ocupació

- Establir diferents mesures d'acció afirmativa en matèria d'ocupació, com poden ser: a) l'establiment de vies de formalització dels treballs poc qualificats, b) l'establiment de circuits d'accés de les persones gitanes al sector del reciclatge metal·lúrgic o del cartró dins del mercat de treball ordinari, i c) facilitar la creació de cooperatives i/o l'assessorament de creació d'autònoms.

Habitatge

- Facilitar l'accés a l'habitatge a través de programes i ajudes específiques, com ara crèdits inicials per poder sufragar el cost inicial derivat d'un lloguer (fiances, subministres, despeses de contracte).

Investigació

- Assegurar futures investigacions que facilitin la comprensió de la situació del poble gitano immigrant, al mateix temps que proporcionin possibles elements clau per a transformar i millorar la seva realitat social.
- Realitzar projectes d'investigació específics de la immigració femenina gitana per entendre millor quines són les seves necessitats en els països d'acollida, les seves motivacions per a immigrar, etc. Conèixer la immigració gitana des de la perspectiva de gènere permetrà conèixer amb més profunditat al conjunt del poble gitano.

Amb aquestes conclusions, es dona per finalitzada una tesis que obre futures línies de recerca sobre el poble gitano immigrant, que tinguin com a objectiu últim equiparar en drets i en condicions vitals a aquest col·lectiu a les societats majoritàries amb les que conviu. A més, aquesta recerca pretén informar científicament actuacions orientades a superar la triple exclusió social en que es troba la dona gitana immigrant pel fet de ser dona, gitana i immigrant.

BIBLIOGRAFIA

- Aguado, V. (coord.). (2008). El sistema de Serveis Socials a Catalunya. Garantir drets, prestar serveis. Barcelona. Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Autònoms. Accés:
[http://ub.academia.edu/PilarRivas/Papers/88609/El sistema de serveis socials a Catalunya Social services in Catalonia](http://ub.academia.edu/PilarRivas/Papers/88609/El_sistema_de_serveis_socials_a_Catalunya_Social_services_in_Catalonia) [Consulta: 22/06/2011].
- Alegre, M.A. (2000). Las políticas migratorias. Dins Adelantado, J (corord.), *Cambios en el Estado del Bienestar. Políticas sociales y desigualdades en España*. (p.379-412). Barcelona: Icaria. UAB.
- Ajuntament de Barcelona. (2010). *Manual de procediments per l'acollida*. Accés:
http://www.bcn.cat/novaciudadania/pdf/ca/recursos/programes/16_SAIER_ca.pdf [Consulta: 15/08/2011]
- Ajuntament de Barcelona. (2009). *Model de Serveis Socials Bàsics: una aposta per repensar i millorar l'Acció Social territorial des de l'Administració local*. Accés:
<http://w3.bcn.es/fitxers/observatorisocial/lilibremodelserveissocials.462.914.pdf> [Consulta: 22/04/2011].
- Arapoglou, V.P. y Sayas, J. (2009). New facets of urban segregation in southern Europe. *European Urban and Regional Studies*, 16, (4), 345-362.
- ASPROSOCU. (2008). *Lungo Drom*. La población rrom del Este Europeo en el Arco Mediterráneo. El largo camino hacia la inclusión social. Murcia. Integraf Magenta, S.L.

Beck, U. (1998). *La sociedad del Riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós.

Beck, U., Giddens, A. i Lash, S. (1997). *Modernización reflexiva: política, tradición y estética en el orden social moderno*. Madrid: Alianza. (p.o. 1994).

Beck-Gernsheim, E.; Butler, J. & Puigvert, L. (2003). *Women and Social Transformation*. Peter Lang: New York. Versió revisada i ampliada (p.o.2001).

Beck-Gernsheim, E.; Butler, J. & Puigvert, L. (2001). *Mujeres y transformaciones sociales*. Barcelona: El Roure.

Beveridge, W. (1942). *Social Insurance and allied Services*. Majesty's Stationery Office. London

Castles, S. (2000). *International migration at the beginning of the twenty-first century: global trends and issues*. UNESCO Blackwell Publishers, Oxford.

Calvo Buezas, T. (1990). *¿España racista? Voces payas sobre los gitanos*. Rubí: Anthropos Editorial.

Commission Européene. (2004). "La situation des rom dans une Union Européenne Élargie". *Emploi & affaires sociales*. Accés: http://europa.eu.int/comm/employment_social/publications/2005/ke6204389_fr.pdf. [Consulta: 20/06/2011].

ConSORCI de l'Habitatge de Barcelona (2011).

Accés: <http://www.consorcihabitatgebcn.cat/> [Consulta: 15/08/2011]

Constitución Española. (1978). Madrid: Editorial Tecnos, S.A.

Cortiade, M. I Duka, J. (1994). International Romaní Union in Action. *Roma*, 41, 28-41.

Crowe, D. M. (2003). The international and historical dimensions of Romani migration in central and eastern Europe. *Nationalities Papers*, 31, (1), 81-94.

De Botton, L.; Puigvert, L. & Sánchez, M. (2005). *The Inclusion of Other Women. Breaking the Silence through Dialogic Learning*. Dordrecht: Springer.

Decret 188/2001, de 26 de juny, dels estrangers i la seva integració social a Catalunya on es desenvolupa, a Catalunya, la Llei d'estrangeria. DOGC núm. 3431 (2001). Accés:

<http://www.gencat.cat/salut/depsalut/html/ca/dir2053/doc34453.html>

[Consulta: 30/04/2001].

Decret 55/2009, de 7 d'abril, sobre les condicions d'habitabilitat dels habitatges i la cèdula d'habitabilitat. DOG núm. 5357 (2009). [Internet]. Accés:

<http://www.gencat.cat/diari/5357/09092022.htm> [Consulta: 23/04/2011].

DROM-IN. Inmigración gitana en España: los retos de la inclusión social y la convivència. (2009-2011). Barcelona: Plan Nacional de I+D+I, Ministerio de Ciencia e Innovación. Barcelona, GEDIME- Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)

El portal del motor líder en España. Fòrum de debat del dia 12-01-2007. Accés:

<http://debates.coches.net/archive/index.php?t-84685.html>

[Consulta: 10/08/2011]

Elster, J. (2002). *Alquimias de la mente. La racionalidad y las emociones*. Barcelona: Roure/Paidós. (p.o. 1999).

Flecha, R. (1999). Modern and postmodern racism in Europe: dialogic approach and anti-racist pedagogies, *Harvard Educational Review*, 69(2), 150-171.

Flecha, R.; Gómez, J. i Puigvert, L. (2001). *Teoría Sociológica Contemporánea*. Barcelona: Paidós.

Flecha, A.; Munté, A. (2009). Aportaciones del Programa Marco de Investigación Europea al análisis del Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 22,123-132.

Fraser, N. (1997). ¿De la redistribución al reconocimiento? Dilemas entorno a la justicia en una época postsocialista. *Justicia Interrupta. Reflexiones críticas desde de la posición postsocialista*, pp.17-54, Santa Fe de Bogotá: Siglo del Hombre Ed. Universidad de los Andes.

FSGG. (2007). Dossier Vivienda. Mapa sobre la vivienda y comunidad gitana en España. Conclusiones, recomendaciones y propuestas. *Revista Bimestral de la FSG*. 34, 47-48. Accés:
http://www.gitanos.org/upload/40/14/47_48Dossier.pdf
[Consulta: 20/01/2011]

Fundación FOESSA. (2008). *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2008*.Madrid

Fundació Formació i Treball.
Accés: <http://www.formacioitreball.org/> [Consulta: 15/08/2011]

Fundamental Rights Agency. FRA. (2009). *The Situation of EU Roma citizens moving to and settling in other EU Member States*. Accés:
http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/ROMA-Movement-Comparative-report_en.pdf [Consulta: 30/01/2011].

Garriga, C. (2000). *Els gitanos de Barcelona. Una aproximació Sociològica*.
Barcelona: Diputació de Barcelona.

Garriga, C. (2003). *Els gitanos de Badalona. Una aproximació Sociològica*.
Barcelona: Diputació de Barcelona.

Generalitat de Catalunya (2007). Cartera de Serveis Socials, regulada per la
Llei 12/2007, d'11 d'octubre.

Accés: <http://www20.gencat.cat/docs/dasc/01Departament/08Publicacions/Ambits%20tematics/Serveis%20socials/25segonacartera/Carterass.pdf>

[Consulta: 12/07/2011]

GES (2005). La discriminació, el racisme i la xenofòbia contra els immigrants
estrangers i les minories ètniques a Catalunya. Barcelona.

Gómez, J.; Latorre, A.; Sanchez, M.; FLECHA, R. (2006). *Metodologia
comunicativa crítica*. Barcelona: El Roure Ciència S.A.

Gómez, A.; Racionero, S. (2008). El paradigma comunicativo crítico. *Universitas
Tarraconensis. Revista de Ciències de l'Educació*. 32,117-129

Accés:

<http://pedagogia.fcep.urv.cat/revistaut/revistes/desembre08/article07.pdf>.

[Consulta: 20/06/2011].

Gómez i Serra, M. (2000). Els Serveis Socials i la seva avaluació: models
d'avaluació aplicats als serveis i programes socials. Edicions de la
Universitat de Barcelona, 2000.

Generalitat de Catalunya (2006). *Pla Integral del Poble Gitano a Catalunya*.
Departament de Benestar i Família.

Accés: http://www.gencat.cat/governacioap/ACCIO_CIUADANA/DOCS-FORMULARIS/Pla_poble_gitano.pdf [Consulta: 10/02/2010]

Habermas, J. (1997) Seminari *Multiculturalism: Does Culture matter in Politics?*
Barcelona: Universitat de Barcelona, 9 i 10 d'abril.

Habermas, J. (1987). *Teoría de la acción comunicativa. I: Racionalidad de la acción y racionalización social; II: Crítica de la razón funcionalista.*
Madrid: Taurus. (p.o. 1981).

Hancock, I. (1988). Reunification and the Role of International Romani Union.
Roma, 29, pp.9-19.

Hancock, I. (2002). *We are the Romani People.* Hertfordshire, UK: University of Hertfordshire Press.

Held, D. (1996). *La democracia y el orden Global. Del Estado Moderno al Gobierno cosmopolita.* Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica S.A.

INCLUD-ED (2006-2011). Strategies for inclusion and social cohesion from education in Europe 028603-2. Sixth Framework Programme. Priority 7: Citizens and governance in a knowledge-based society. European Commission.

Informe aprobado por la Subcomisión para el estudio de la problemática del pueblo gitano (núm. expte. 154/000028), constituida en el seno de la Comisión de Política Social y Empleo. BOE núm.520 (1999).

Disponible en: <http://www.fsgg.org/Informe%20subcomision.htm>

Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) Accés:
http://www.segsocial.es/Internet_1/LaSeguridadSocial/Quienessomos/InstitutoNacionalde29413/index.htm. [Consulta: 15/08/2011]

International Sociological Association

Accés: <http://www.isa-sociology.org/> [Consulta: 18/08/2011]

Izquierdo, M.J. (2000). "Visibilidad y legitimidad de las mujeres como colectivo social", Jornadas *Transmitir, valorar y reconocer la experiencia de las mujeres*, pp. 2-37. Emakunde. Vitoria, 26 junio.

Konopka, G. (1968). *Trabajo social de grupo*. Madrid: Euramérica.

Lavozdebarcelona.com (2011). García Albiol promete "mano dura" contra "determinados individuos gitanos rumanos" en Badalona, *Lavozdebarcelona.com*, <http://www.vozbcn.com/2011/03/01/60912/albiol-mano-dura-rumanos/> [Consulta: 1/03/2011]

Llei 24/1991, de 29 de novembre, de l'habitatge, DOGC núm 1541 (1992).

Accés: <http://civil.udg.es/normacivil/cat/contractes/l24-91.htm> [Consulta: 15/08/2011]

Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social. Accés: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo4-2000.html [Consulta:12/07/2011]

Ley 14/1970, de 4 de agosto (Jefatura), General de Educación y Financiamiento de la Reforma Educativa. BOE número 187 de 6/8/1970. Accés: <http://www.boe.es/boe/dias/1970/08/06/pdfs/A12525-12546.pdf> [Consulta: 2/12/2008].

Ley Orgánica 1/1990, de 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo. Accés:

http://www.boe.es/g/es/bases_datos/doc.php?coleccion=iberlex&id=1990/24172 [Consulta: 16/11/2008]

Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de Serveis Socials. DOG núm. 4990 (2007) [Internet]. Accés: <http://www.gencat.cat/diari/4990/07284064.htm> [Consulta: 19/04/2011].

Llei 10/2010, de maig, d'acollida a les persones immigrants i les retornades a Catalunya, DOG núm. 5629 (2010). Accés: http://www20.gencat.cat/docs/dasc/03Ambits%20tematics/05Immigracio/12legislacio/Projecte_llei_acollida/Text_projecte/Documents/llei_acollida_dogc.pdf. [Consulta: 15/08/2011]

Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència. DOG núm. 5641 (2010)
[Internet]
Accés: <http://www.gencat.cat/eadop/imatges/5641/10146047.pdf>
[Consulta: 27/08/2011]

Machiels, T. (2002). *Keeping the Distance or Tacking the Chances. Roma and Travellers in Western Europe*. Brussels: European Network Against Racism (ENAR).

Martí Font, J.M (1993, 7 de febrer). No sobre valoro el fenòmeno nazi. *El país*, p.6. Madrid.

Martin, M. (2008). Algunos hitos en el acontecer histórico de la profesión de Trabajo Social en España. *RTS. Revista de Treball Social*, 184, 29-43.

Miranda, M. (2003). *De cómo la caridad y la filantropía se hicieron científicas. Pragmatismo, interaccionismo simbólico y trabajo social*. Departament d'Antropologia, Filosofia y Treball Social. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

Morales, M.C. (2009). Ethnic-controlled economy or segregation? Exploring inequality in Latina/o co-ethnic jobsites1. *Sociological Forum*, vol. 24, 3, 589-610.

Ministerio de Sanidad y Consumo y FSGG. (2005). *Salud y Comunidad Gitana. Análisis de propuestas para la actuación*. Accés:

http://www.gitanos.org/publicaciones/SaludyCGitana/Salud_y_comunidad_gitana.pdf [Consulta realitzada el 29 de gener de 2011]

Munté, A.; Serradell, O. & Sordé, T. (2011). From Research to Policy: Roma Participation Through Communicative Organization. *Qualitative Inquiry*, 17,3, 256-266.

Navarro, S. (2009). *Model de Serveis Socials Bàsics. Una aposta per repensar i millorar l'Acció Social territorial des de l'administració Local*. (p.13). Ed. Ajuntament de Barcelona. Acció Social i Ciutadania. Direcció de Serveis d'Acció Social.

Pajares, M. (2009). Comunidades inmigradas de la Europa del Este: el caso del colectivo rumano en España. *Revista CIDOB d'afers internacionals*, 84,65-79.

Parsons, T.; Clark, K.B. (eds). (1969). *The Negro American*. Boston: Beacon Press (1st ed. 1965).

Parsons, T. (1971). *The System of Modern Societies*. New Jersey: Prentice-Hall.

Parsons, T. (1977). *Social Systems and the Evolution of Action Theory*. Nueva York: Free Press (o.p.1977).

Payne, M. (1991). *Teorías contemporáneas del Trabajo Social*. Barcelona: Edicions Paidós S.A.

Peeters, K. (2005). *Entre tenebres. Gitanos immigrants: Els Rom de l'est d'Europa a Barcelona y el seu accés a l'educació*. Barcelona. Fundació Bofill-Finestra Oberta.

Pelegrí, X. (2006). Consideracions sobre l'Estat del Benestar contemporani. Perspectiva des del Treball Social, *Revista de Treball Social*, 177, 59-74.

Pessar, P.R.; Mahler, J.S. (2003). Transnational migration: bringing gender in. *International Migration Review*, 37 (3), 812-846.

Pfeiffer, L.; Richter, S.; Fletcher, P. & Taylor, E. (2008). Gender in economic research on international migration and its impacts: a critical review. Morrison, A.; Schiff, M. Sjöblom, M. (Eds.) 2008. *The international migration of women*, Washington: The World Bank & Palgrave Macmillan.

Pujol, J. (2006). El paper de la Universitat en l'equilibri, la identitat i la cohesió del país. Conferència realitzada en l'acte d'entrega de la medalla de la Universitat de Vic al President Jordi Pujol, celebrat a l'Aula Magna del Campus Torre dels Frares de la Universitat de Vic, el 22 de maig del 2006.

RAXEN. National Focal Point

Accés: <http://www.raxen.ie/> [Consulta: 15/07/2011]

Resolución 4 de julio de 1997, conjunta de la Presidenta del Instituto Nacional de Estadística y el Director General de Cooperación Territorial, por la que dictan instrucciones técnicas a los Ayuntamientos sobre la actualización del Padrón municipal. BOE núm. 117 (1997).

Rizo López, A. (2006). Apuntes sobre la comunidad gitana española: breves trazos de su historia en conexión con el contexto europeo. *Diálogos. Revista electrónica de historia*. Vol. 6(1), 179-229.

Rodríguez, H. & Flecha, R. (2011). La Revolución Científica y Democrática en Educación. *Multidisciplinary Journal of Educational Research*, 1(1), 34-52. doi: 10.4452/remie.2011.0

Rojas Soriano, R. (1993). *Estado del debate en metodología de la investigación. Corrientes metodológicas. Delimitación de los objetos de estudio*. México: Formación de Investigadores Educativos.

Rosell, T. (1997). Trabajo Social de Grupo: grupos socioterapeúticos y socioeducativos. Ítem: *Cuadernos de trabajo social*, 11, 103 -122.

Sánchez, M. et alt. (2005). *Estudi sobre la població gitana de Catalunya. Informe final*. Fundació Pere Tarrés. Projectes Socials. Barcelona: Direcció General de Serveis Comunitaris, Departament de Benestar i Família.

San Román, T. (1998). *La diferencia inquietant. Velles i noves estratègies culturals del Gitanos*. Barcelona: Altafulla.

Sarassa, S. (2000). La última red deservicios personales. Dins Adelantado, J (coord.), *Cambios en el Estado del Bienestar. Políticas sociales y desigualdades en España*. (p.349-377). Icaria. UAB .Barcelona

Sen, A. (2006). *The Argumentative Indian. Writings on Indian Culture, History and Identity*. London: Penguin Books.

Sen, A. (2000). *Desarrollo y libertad*. Barcelona: Planeta, S.A.

Sobotka, E. (2003). Romani Migration in the 1990s: Perspectives on dynamic, interpretation and policy. *Romani Studies* 5, vol. 13(2), 79-121.

Servei d'Ocupació de Catalunya (SOC)

http://www.oficinadetreball.cat/socweb/opencms/socweb_ca/home.html

Consulta:15/08/2011]

Solé Puig, C. (1982). *Los inmigrantes en la sociedad y en la cultura catalanas*. Barcelona: Edicions 62. S.A.

Sordé Martí, T. (2003). *Les reivindicacions educatives del Poble gitano*. Departament de Teoria sociològica, filosofia del dret i metodologia de les ciències socials. Universitat de Barcelona, Barcelona.

SURT. Fundació de Dones.

Accés: <http://www.surt.org/quisom.html> [Consulta: 15/08/2011]

Torres Fernández, J. A. (1987). *Los Gitanos somos una Nación*. Barcelona: Ediciones Romaní, D,L.

Touraine, A. (2007). *El món de les dones*. Barcelona: Paidós Ibérica

Touraine, A., Wieviorka, M. i Flecha, R. (2004). *Conocimiento e identidad. Voces de grupos culturales en la investigación social*. Barcelona: Roure.

Ueno, K. (2009). Same-race friendships and school attachment: demonstrating the interaction between personal network and school composition. *Sociological Forum*, 24,3, 515-537.

Unión Romaní (2011). Unión Romaní. Unión del Pueblo Gitano (UR) [Internet]. España, UR. Accés: <http://www.unionromani.org/> [Consultes: 25/01/2011; 16/08/2011]

United States Holocaust Memorial Museum (USHMM). (2008) Enciclopedia del Holocausto (USHMM) [Internet]. Washington, USHMM. Accés: <http://www.ushmm.org> [Consulta: 25/11/2008].

Van Dijk, T. (2002) Racismo y discurso de las élites. *Persona y sociedad*, Instituto Latinoamericano de Doctrina y Estudios Sociales ILADES. Universidad Alberto Hurtado, XVI, 3, 191-205.

Vargas, J. i Gómez, J. (2003). Why Romà Do Not Like Mainstream Schools: Voices of a People without Territory. *Harvard Educational Review*, 73, 4, 559-90.

Víncle. Serveis a les persones i a la comunitat. (2005). *Gitanos procedents de l'Europa de l'Est a Catalunya*. Departament de Benestar i Família de la Generalitat de Catalunya. Accés : http://oliba.uoc.edu/gitanos/images/stories/espai_documentacio/informes/gitanos-europa-est.pdf

WORKALÓ (2005), "Propostes per a la inclusion del poble gitano a Europa". Barcelona, Departament d' Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya. Comissió Europea.

WORKALÓ (2001-2004). "The creation of new occupational patterns for cultural minorities: the gypsy case" [Internet]. RTD projecte, 5FP, EU. Barcelona, CREA-UB. Accés: <http://www.neskes.net/workalo/> [Consulta: 15/11/2008].